

જાગરણ

સાભાર : સદભાવના તંત્રી અને ગુજરાતનું ગૌરવ એવા સ્વ.શ્રી ભુપતભાઈ વડોદરિયા.

વિષયો વિપત્તિનું ઘર છે

આપણને પ્રશ્ન થાય કે: તમામ મનુષ્યો એ જાણે છે કે: વિષયો વિપત્તિઓનું ઘર છે તેમ છતાં તેઓ કૂતરાં.. ગધેડાં અને બકરાંઓની જેમ દુઃખ ભોગવીને પણ વિષયોને ભોગવે છે તેનું કારણ શું ? અજ્ઞાની પોતાના હૃદયમાં "હું" અને "મારું" આવી મિથ્યા આસક્તિ કરી લે છે તે જ તેમના દુઃખનું કારણ છે. વાસ્તવમાં મન સ્વરૂપથી સત્વપ્રધાન હોવાથી સ્વરૂપથી શુદ્ધ છે, પરંતુ અહંતા-મમતાના કારણે તેને ઘોર રજોગુણ ઘેરી લે છે પછી રજોગુણ દ્વારા ઢંકાયેલું મન અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા માંડે છે..નિરંતર તે ગુણોનું ચિંતન થાય છે તેનાથી કામના ઉત્પન્ન થાય છે..બુદ્ધિ દૂષિત થાય છે.આ પ્રમાણે દૂષિત બુદ્ધિવાળો પોતાની ઇન્દ્રિયો પરનો કાબૂ ગુમાવી બેસે છે. કામનાઓના વશમાં થઈને તથા રજોગુણના વેગથી મોહિત થયેલો મનુષ્ય એવાં કર્મોમાં ફસાઈ જાય છે કે જેનું પરીણામ માત્ર દુઃખ જ દુઃખ છે.

વિદ્વાનોની પણ બુદ્ધિ રજોગુણ અને તમોગુણથી ચલિત થાય છે પરંતુ તે સાવધાની પૂર્વક મનને ભગવાનમાં જોડીને તે કર્મો પ્રત્યે દોષદ્રષ્ટિ કરીને તેમાં આસક્ત થતા નથી.કલ્યાણની કામનાવાળા મનુષ્યોએ સાવધાન રહેવું જોઈએ.કમશ: અભ્યાસ દ્વારા મનને પરમાત્મામાં પરોવી સાધનામાં ધીરજ રાખી પ્રયાસ કરતા રહેવું..પ્રાણ અને આસન ઉપર કાબૂ રાખવો..બધા જ વિષયોમાંથી મનને સારી રીતે ખેંચી લેવાથી નિર્વિષય બનેલું મન પરમાત્મામાં દૃઢતાથી સ્થિર થઈ જાય છે.

વારંવાર વિષયોનું સેવન કરતા રહેવાથી ચિત્ત તે વિષયમાં ઘુસી જાય છે.આ વિષયો ચિત્ત દ્વારા સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાથી જ પેદા થાય છે.સાધકે પરમાત્મામાં તન્મય થઈને ચિત્તને સ્થિર કરવું અને વિષયોનું ચિંતન ન કરવું.સાધકે તૃષ્ણારહીત થઈને વિષયો પરથી દ્રષ્ટિને હટાવીને અંતર્મુખ બની જવું જોઈએ.

તમામે એ વાતનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે: જે લોકો વિષયોના સેવન અને ઉદર પોષણમાં જ લાગેલા છે તેવા અજ્ઞાની મનુષ્યોનો ક્યારેય સંગ ના કરવો.સ્ત્રીએ જેનું મન હરી લીધું છે તેનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે..તેની તપસ્યા..ત્યાગ શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી કોઈ લાભ થતો નથી.આવા મનુષ્યનો એકાંતવાસ અને મૌન પણ વૃથા છે.જેમ આહૂતિઓ આપવાથી અગ્નિ તૃપ્ત થતો નથી તેવી જ રીતે પોતાનામાં ઉત્પન્ન થનારો કામ પણ તૃપ્ત થતો નથી.પોતાનું હીત ઇચ્છનારા વિવેકી મનુષ્યે સ્ત્રીઓ તથા સ્ત્રી લંપટ પુરુષોનો સંગ ના કરવો.વિષયો અને ઇન્દ્રિયોના સંયોગથી જ મનમાં વિકાર પેદા થાય છે.જે લોકો વિષયો અને ઇન્દ્રિયોનો સંયોગ થવા દેતા નથી તેમનું આપમેળે નિશ્ચળ થઈ શાંત

થઈ જાય છે.બુદ્ધિમાન પુરૂષે કુસંગ ત્યજીને સત્પુરૂષોનો સંગ કરવો જોઈએ. તેઓ પોતાના સદઉપદેશથી મનની આસક્તિ દૂર કરી દે છે.સંત મહાપુરૂષોનું ચિત્ત પરમાત્મામાં જોડાયેલું હોવાથી બીજી કશી વસ્તુની તૃષ્ણા હોતી નથી.તેમનું અંતઃકરણ સર્વથા શાંત હોય છે.તેઓ સર્વમાં અને સર્વત્ર પરમાત્માને જુવે છે.મમતા અને અહંકારથી તેઓ પર હોય છે.ઠંડી-ગરમી,સુખ-દુઃખ..વગેરે દ્રવ્યો તેમને સ્પર્શી શકતા નથી અને તેઓ કોઈપણ પ્રકારનો સંગ્રહ કરતા નથી. જેને મોક્ષની ઇચ્છા છે તે પુરૂષે ભોગી પ્રાણીઓનો સંગ છોડી દેવો અને એક ક્ષણ માટે પણ પોતાની ઇન્દ્રિયો બર્હિમુખ થવા દેવી જોઈએ નહીં.એકાંતમાં પોતાના ચિત્તને સર્વશક્તિમાન પરમાત્મામાં જ પરોવી દેવું.જો સંગ કરવાની જરૂર જણાય તો ભગવાનના અનન્ય પ્રેમી નિષ્ઠાવાન મહાત્માઓનો જ સંગ કરવો.ક્યાંય કોઈની પણ સાથે વિશેષ સ્નેહ અથવા આસક્તિ કરવી જોઈએ નહીં.....!

સંકલન: વિનોદભાઈ મંગળભાઈ માછી "નિરંકારી"

જરૂર વાંચજો, તમારો શુકન-અપશુકનનો ખ્યાલ બદલાઈ જશે

સંધ્યાકાળે કચરો ઘરની બહાર ન કઢાય :

જુના કાળમાં ઈલેક્ટ્રિસિટી ન હતી. સૂર્યાસ્ત બાદ દીવો કે ફાનસના અપૂરતા પ્રકાશમાં કામ ચલાવવાનું રહેતું. આથી બનતું એવું કે દિવસ દરમિયાન કામ કરતા-કરતા અજાણતા કોઈ અમૂલ્ય ચીજ-વસ્તુ હાથમાંથી જમીન પર પડી ગઈ હોય ને સંધ્યા ટાણે મંદ અંધકારની સ્થિતિમાં એ વસ્તુ કચરા સાથે ઘરની બહાર જતી રહે તો કોઈને એની જાણ ન થાય. આથી એ સમયના વડીલો કહેતા કે સંધ્યાકાળે કચરો કાઢવાથી લક્ષ્મી ઘરમાંથી ચાલી જાય છે. આજે તો ઘર-ઘરમાં રાત્રે પૂરતો પ્રકાશ મળી રહે છે તેથી કોઈ વસ્તુ કચરા સાથે ઘર બહાર નિકળી જાય એવો ડર રહેતો નથી. છતાં દિવસ જેવો ઉજાસ તો ઉપલબ્ધ નથી જ. માટે રાત્રે કચરો વાળી શકાય પરંતુ ચોકસાઈ તો રાખવી જ પડે.

શનિવારે માથામાં તેલ ન નખાય :

અંગ્રેજોના શાસનકાળ દરમિયાન રવિવાર રજાનો દિવસ જાહેર થયો હતો. આથી માથુ ધોવા માટે રવિવારે જ સમય મળતો. હવે રવિવારે માથુ ધોવાનું હોય તો માથામાં બહુ ચિકાશ ન હોય તો સરળતાથી માથાના વાળમાં રહેલો મેલ કાઢી શકાય. કારણ કે એ સમયે ચિકાશ કાઢવા માટે અદ્યતન સાબુ-શેમ્પૂ ઉપલબ્ધ ન હતા. માટે લોકો સમજીને શનિવારથી જ માથુ કોરું રાખતા. આ વાત ન માને તો 'ઘરમ'નો ડર બતાવી કોઈને કાબુમાં લેવાનું સરળ હતું. આથી કહી દેવાતું કે

શનિવાર હનુમાનજીનો વાર હોવાથી માત્ર હનુમાનજીને તેલ ચઢે, આપણે માથામાંતેલ નાંખવાનું નહિ.

એ જ રીતે નખ કાપવા માટે, બુટ ખરીદવા માટે, દાઢી સાફ કરવા માટે, વાળ કપાવવા માટે રવિવારની રજા બહુ કામમાં આવતી. શનિવારે આ બધું ન થાય એની પાછળ કોઈ વિજ્ઞાન નથી. રવિવારની રજાના દિવસે મોટા ભાગના લોકો વાળ કપાવવાનું તેમજ દાઢી સાફ કરાવવાનું રાખતા હોવાથી એ દિવસે વાળંદ રજા તો ન જ રાખી શકે ઉલ્ટાનું એને રવિવારે ઓવરટાઈમ કરવો પડે. આથી આગલા દિવસે શનિવારે એ રજા ભોગવી લે તો રવિવારે પુરી સ્ફૂર્તિથી કામ કરી શકે એ માટે વાળંદ માટે શનિવારે રજા નક્કી થઈ હશે.

એના પગલા ખરાબ છે :

દિકરાને પરણાવીને વહુને ઘરે લાવ્યા બાદ ઘરમાં કોઈ અમંગળ ઘટના બને તો વહુના પગલાને ખરાબ ગણીને એને દોષ આપવામાં આવે છે. નવા પરણેલા દિકરાની નોકરી છુટી જાય, કોઈ ઘરમાં માંદુ પડે, કોઈનું અવસાન થાય વગેરે પૈકી કોઈ ઘટના બને તો એમાં વહુનો શું દોષ? પરંતુ આવા મનઘડંત કારણ-પરિણામના સંબંધો જોડી દેવાની માનસિક નબળાઈ મોટા ભાગના પરિવારોમાં જોવા મળે છે. એ જ રીતે દિકરીનો જન્મ થયા બાદ ઘર પર કોઈ આપત્તિ આવે તો એના પગલાને ખરાબ ગણવામાં આવે છે. રામના સીતા સાથે લગ્ન થયા બાદ રામની રાજગાદી છીનવાઈ ગઈ, તેઓને ચૌદ વર્ષનો વનવાસ થયો એટલું જ નહિ, બધું જ વ્યવસ્થિત ચાલતું હતું, રામ પુનઃ રાજ્યસિંહાસન આરૂઢ થયા હતા, સીતા સાથે પ્રણયમગ્ન હતા તેવામાં સીતાનો પ્રસુતિકાળ નજીક આવ્યો, રામના બે પુત્રો લવ-કુશના જન્મનો સમય થયો ત્યાં તો સીતાનો સર્વદા ત્યાગ કરવાનો કપરો નિર્ણય રામને કરવાનો થયો. ચૌદ વર્ષનો ઘોર કષ્ટદાયક સમય પુરો થયા બાદ પણ રામ સુખપૂર્વક દામ્પત્યજીવન માણી શક્યા નહિ તો શું રામ સીતાને, લવ-કુશના આગમનને દુર્ભાગ્યપૂર્ણ ગણશે ?

કોઈ બહાર જતું હોય તો 'ક્યાં જાઓ છો' એમ નહિ પૂછવાનું :

ઘણાં પરિવારોમાં તો આ રિવાજ એટલો બધો જડ બેસલાક હોય છે કે ભુલમાં કોઈ બાળક, 'ક્યાં જાઓ છો?' એવું પૂછી લે તો બહાર જનાર તથા ઘરના સભ્યો ખુબ નારાજ થઈ જાય છે. આની પાછળની સમજણ એવી છે કે કોઈના અંગત મામલામાં વધુ પડતી જિજ્ઞાસા રાખવી અસભ્ય ગણાય. બાકી શુકન-અપશુકન જેવું કંઈ હોતું નથી.

ઉલ્ટા પડેલા ચંપલ :

કોઈ કોઈ ઘરના કમ્પાઉન્ડમાં પ્રવેશતા જ ચંપલ કે બુટ ઉંધુ પડેલું જોવા મળે તો એને અપશુકન ગણવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં ઘરના સભ્યો બિનજવાબદાર ગણાય કારણ કે જુએ છે બધાં જ પરંતુ કોઈ એને સીધું કરવાનું સમજતા નથી. આ ઘટનાને અપશુકન સાથે શું લેવાદેવા ? એ જ રીતે કોઈ જમીન પર પગ ઘસડીને ચાલતુ હોય કે પછી પલંગમાં બેસીને લબડતા પગ હલાવ્યા કરે તો એને કહેવાય છે કે આ રીતે કરવાથી ઘરમાંથી લક્ષ્મી ચાલી જાય છે. વાસ્તવમાં આ બધી અસભ્યતાની નિશાનીઓ છે જે વ્યક્તિને પ્રેમથી સમજાવવાથી દૂર થઈ શકે છે. પરંતુ બધાએ માની લીધું છે કે આર્થિક નુકશાનના ડરથી જ બધા સીધા ચાલે છે આથી કોઈ પણ ખોટી આદત છોડાવવા માટે લાગલું જ 'લક્ષ્મી ચાલી જશે' એમ કહેવાય છે.

બિલાડી આડી ઉતરે છે :

આવા અપશુકનમાં વિશ્વાસ રાખનારા વાહિયાત છે. બીજું શું ? માણસ બિલાડીને આડો ઉતરે ને એનો દિવસ ખરાબ જાય તો એ કોને ફરિયાદ કરશે ? ઘણા કહે છે: 'આજે સવારે મેં કોનો ચહેરો જોયો હતો ? મારો આખો દિવસ ખરાબ ગયો.' અરીસામાં જ જોયું હોય ને ભાઈ તેં ! ચાલતા હાથે-પગે વાગે તો કહેશે 'કોઈ મને ગાળ દઈ રહ્યું છે.' હેડકી આવે અથવા ખાતા-ખાતા અંતરસ આવે તો કહે, 'મને કોઈ બહુ યાદ કરે છે.' ભ'ઈ તારા લેણિયાતો સિવાય તને કોઈ યાદ કરે એમ નથી ! એક છીંક આવે તો 'ના' અને બે છીંક આવે તો 'હા' :

કોઈ કામ કરવાનું શરૂ કરો, ક્યાંય બહાર જવા નિકળો ને એક છીંક આવે તો રોકાઈ જવાનું અને થોડી વાર રહીને કામ કરવાનું. બે છીંક આવે તો તમારા કાર્યને કુદરતનું સમર્થન છે એમ માનીને એ કામ દૃઢતાથી કરવાનું. મારો એક મિત્ર તો પોતાનું વાહન ડાબી બાજુ વાળતો હોય ને એક છીંક આવે તો જમણી બાજુ વાળી લે. આ છીંકને શુકન-અપશુકન સાથે કોઈ સંબંધ ખરો ?

મુહૂર્ત જોવડાવવામાં આવે છે :

કૃષ્ણ મુહૂર્ત જોઈને દુર્યોધન સાથે વિષ્ટી (સંધિ) કરવા હસ્તિનાપુર ગયા હતા. છતાં એમણે કહ્યું હતું કે 'હું જાઉં છું માટે જ વિષ્ટિ સફળ નહિ થાય. અલબત્ત મારા સઘન પ્રયાસો હશે જ વિષ્ટિને સફળ બનાવવા માટેના !' ગૃહપ્રવેશ, રાજ્યાભિષેક, લગ્ન વગેરે મુહૂર્ત જોવડાવીને થાય છે. એની પાછળનું રહસ્ય પ્રકૃતિનો સાથ લેવાનો આશય છે. આપણે ત્યાં વર્ષાઋતુમાં એક પણ લગ્નનું મુહૂર્ત હોતું નથી. કારણ શું ? વરસાદમાં બધાને અગવડ પડે છે. અરે, તીર્થયાત્રીઓ ચાર માસ સુધી પોતાની તીર્થયાત્રા અટકાવી દે છે.

વસંતપંચમી તેમજ અખાત્રીજનું વણજોયું મુહૂર્ત ગણાય છે કારણ કે એ સમયે પ્રકૃતિ સદાય સોળ કળાએ ખીલેલી હોય છે.

કોઈ પણ વ્યક્તિ ધન અને કીર્તિ કમાય એટલે એ માનસિક રીતે એટલો બધો નબળો થઈ જાય છે કે શુકન-અપશુકનના રવાડે ચઢી જ જાય છે. રાજકારણીઓ, રમતવીરો, ફિલ્મસર્જકો, હીરો-હીરોઈનો બધાને આ વાત એક સરખી લાગુ પડે છે. અમુક જગ્યાની મુલાકાત લેનાર મુખ્યમંત્રી પોતાનું પદ ગુમાવે છે, ફિલ્મના નામના સ્પેલિંગમાં અમુક અક્ષર બેવડાવવાથી ફિલ્મ સફળ થશે, ચોક્કો કે છક્કો વાગે એટલે તાવીજ ચુમવું, સદી વાગે એટલે જમીન ચુમવી, પોતાનું બેટ ન બદલવું, નંગની વીંટીઓ, ગળામાં પેંડટ વગેરે મનોરોગની નિશાનીઓ છે. એમાંથી કોણ બચ્યું છે ? જ્યોતિર્વેદીો નિરંતરૌ. એટલે કે જ્યોતિષી અને વૈદ્ય સદાય કમાવાના જ ! એમના ધંધામાં ક્યારેય મંદિ આવવાની જ નહિ ! કારણ કે હંમેશા શારીરિક અને માનસિક રીતે નબળા માણસો સમાજમાં હોવાના જ !

આત્મવિશ્વાસથી ભરપૂર માણસ શુકન-અપશુકન પર આધારિત રહેતો નથી. પોતાના બાહુબળના આધારે એ અશક્યને શક્ય કરી શકે છે.

“ન કરતો ભાગ્યની પરવા હું ખુદ એને ઘડી લઉં છું, ગ્રહો વાંકા પડે તો એને સીધા ગોઠવી દઉં છું.” આત્મવિશ્વાસની સાથે-સાથે ઈશવિશ્વાસ આવશ્યક છે. માનવ પ્રયત્ન અને ઈશકૃપાથી બધું જ સંભવ છે - ઇતિ [અજ્ઞાત]

ઈશ્વરની સૌથી સુંદર ભેટ કઈ? સારો રસોઈયો કે રસોઈ કરનારી પત્ની

– કાંતિ ભટ્ટ

ડો. જેરોમ કે. જેરોમ નામના સાહિત્યકારે કહેલું ભલે ઈશ્વર મહાન છે પણ તેનો ફરિશ્તો-પ્રોફેટ તો રસોઈયો છે. ફ્રેંચ ફિલોસોફર ડો. સેવેરીને કહેલું કે કોઈ સારો રસોઈયો સ્વાદષ્ટિ વાનગી શોધી કાઢે તેને હું કોઈ વિજ્ઞાની નવો તારો શોધી કાઢે તેના કરતાં વધુ મહત્ત્વ આપું છું. રસોઈ એ મોટી કળા છે અને વિજ્ઞાન છે. તે કવિ રોબર્ટ બર્ટને પણ કહેલું. ઈશ્વર જરૂર મહાન છે પણ તેનો પ્રોફેટ કે ફરિશ્તો કોણ છે? તો કવિ કહે છે કે સારો રસોઈયો મહાન છે. બ્રિટિશ વડાંપ્રધાન માર્ગરેટ થેચર સારા રસોઈયા હતા. હજી આજે ૮૫ વર્ષની ઉંમરે પત્રકારત્વ કરતાં એમ. વી. કામથ પોતાની રસોઈ હાથે કરતા. પ્રસિદ્ધ અભિનેત્રી આશા પારેખ પોતાની રસોઈ જાતે બનાવતાં. ગુજરાતીઓએ ગૌરવ લેવું જોઈએ કે તરલા દલાલ જે આજે ૭૭ વર્ષના થયાં છે. તેમની રસોઈની વાનગી માટે ખ્યાતિ મેળવીને પદ્મશ્રીનો એવોર્ડ પણ મેળવેલો. રસોઈની વાનગી અને ખાસ કરીને ડાયાબિટીસ તેમજ

હૃદયરોગીને કામ લાગે તેવી નવી નવી વાનગી બનાવવાની રીતો તેણે શોધી કાઢેલી. તરલા દલાલે ૧૦૦ જેટલી રસોઈને લગતાં પુસ્તકો વેચ્યાં છે જેની ૩૦ લાખ નકલો ખપી છે. મતલબ કે ઝવેરચંદ મેઘાણી, ગુણવંતરાય આચાર્ય, કવિ સુરેશ દલાલ કે બીજા કોઈ ગુજરાતી લેખકનાં કુલ પુસ્તકો જેટલાં એકલાં તરલા દલાલનાં રસોઈનાં પુસ્તકો વેચાય છે. મતલબ કે ગુજરાતીને સાહિત્ય કરવા સ્વાદષ્ટિ રસોઈમાં વધુ રસ પડે છે. જર્મની, ઓસ્ટ્રિયા, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ અને કેનેડામાં રસોઈયાએ સરકારી સર્ટિફિકેટ મેળવવું પડે છે. પહેલાંના સ્પોર્ટ્સમેન, રાજકીય નેતાઓ સૌ પોતે પોતાના રસોઈયા હતા. ૨૭૮૦ વર્ષ પહેલાં જે ઓલિમ્પિયન કુક કે ઓલિસ્પિક્સ કુક ગણાયેલા તે કોઓવસ પોતાની રસોઈ જાતે બનાવતો અને પછી લાંબું દોડતો. સૈયદ જાફરીને પરણનાર ભારતીય ફિલ્મ એક્ટ્રેસ મધુર જાફરી અભિનેત્રી હતી પણ અભિનય કરતાં સારી રસોઈયા તરીકે વધુ પ્રખ્યાત હતી. ફિલોસોફર શોપન હાયરે કહેલું કે માણસના હૃદય અને મન સુધી પહોંચવાનો સીધો રસ્તો તેને આપેલું સ્વાદષ્ટિ ભોજન છે. મહાન સાહિત્યકાર પોલ થોરો અને ટ%મેન કપોટી જાતે રસોઈ કરતા. પૂર્વ બ્રિટિશ વડાંપ્રધાન માર્ગરેટ થેચરે તો તેના રસોડાની ડિઝાઇન પણ પોતે બનાવી હતી. ઘણી વખત પૂરો લંચ રાંધી ન શકાય પણ વારનો બ્રેકફાસ્ટ તો માર્ગરેટ થેચર જ બનાવતાં અને પછી વડાંપ્રધાન પદનું પોલિટિક્સ રમતાં ઈસ્માઈલ મર્યન્ટ નામના ફિલ્મી દુનિયાના નિષ્ણાતનું નામ તમે જાણો છો. ઈસ્માઈલ મર્યન્ટ જ્યાં સુધી મુંબઈ-ભારતમાં હતા ત્યાં સુધી હાથે રસોઈ બનાવતા નહીં કારણ કે મુસ્લિમોનાં બૈરાંનું કામ પુરુષ ન કરે. મૂછ ન ઊગે પણ લંડન જઈને તે સારા રસોઈયા બની ગયેલા. મહાન પત્રકાર અને ઈલસ્ટ્રેટેડ વીકલીના તંત્રી તેમજ એક ડઝન અખબારોના કટાર લેખક માધવ કામથે (એમ. ડી. કામથ) અમને કહેલું કે રસોઈ એ મારે માટે એક મેન્ટલ-થેરપી છે. તેનાથી મન પુષ્ટ થાય છે. જે જે ઘરોમાં પત્ની રસોઈ બનાવે તેનો પતિ ભાગ્યશાળી છે. કોકીલાબહેન અંબાણી અને નીતા અંબાણી રસોઈ જાણે છે. ધીરુભાઈને હૃદયરોગનો હુમલો આવ્યો ત્યારે તેમને માટે રસોઈ કોકીલાબહેન જ બનાવતાં. હું લખી ચૂક્યો છું કે ધીરુભાઈને દહીંવડા બહુ ભાવતા પણ તેને તેલવાળું ન ખવાય એટલે તબ્યા વગર વડાના દહીંવડા કોકીલાબહેન શીખી આવેલાં. ડો. ટેરી પ્રીચેટ નામના અંગ્રેજી કવિ કહે છે કે તમે મોટી મોટી ફિલસૂફી શીખી આવો પણ એ ફિલસૂફી શું તમને અંતરના ઊડાણનો સંતોષ આપે છે? એ તુષ્ટિ કે ઓડકાર તો તમને સ્વાદષ્ટિ ભોજનમાં મળે છે અને સ્વાદષ્ટિ વાનગી ખાધા પછીની તૃપ્તિ રતિકીડામાં મળે

છે. ડો. થોમસ વુલ્ફ નામના અંગ્રેજ સાહિત્યકારે કહેલું કે આ પૃથ્વી ઉપર એના જેવું સુંદર દૃશ્ય નથી જ્યાં પત્ની સુંદર હોય, તમને યાહતી હોય, અને તમને તેને હાથે જ બનાવેલી રસોઈ જમાડતી હોય. રાજકોટના એક પત્રકાર મિત્ર બે રસોઈયા રાખી શકે છે પણ તેમની પત્ની ૩૬૫ દિવસ તેના પતિને હાથે બનાવેલી રસોઈ જ જમાડે છે. પણ સૌરાષ્ટ્રના લાડલા અને રૂપાળા દિયરો માટે તેને યાહતી ભાભીઓ જ્યારે બાજરાનો લોટ મસળે, મસળે અને મસળે પછી ચીવટથી રોટલાને કડકડિયો શેકે તેના જેવું સુખ મેં જોયું કે માણ્યું નથી. ખરેખર તો મારે સંકોચ સાથે અંગત વાત લખવી છે કે હું તો સાત વર્ષનો હતો ત્યારથી મહુવામા ફેબાને ઘરે ભણતો તેની પાસેથી રસોઈ શીખ્યો છું. મારી પુત્રીને ફ્લોરિડામાં પરીક્ષા વખતે ઘરની જ રસોઈ જમે તે માટે ફ્લોરિડા (અમેરિકા) જઈ તેને હાથે બનાવેલી રસોઈ જમાડતો. મારી પત્ની લાડમાં ઊછરેલી. તેણે ભાગીને પ્રેમલગ્ન કરેલાં પણ તે ગ્રેજ્યુએટ થઈ ત્યાં સુધી ઘરમાં રસોઈ શીખેલી નહીં, તેથી છ વરસ સુધી મેં તેને રાંધીને ખવડાવેલું. આશા પારેખ જેટલો હું ભાગ્યશાળી નથી કે તેનો બંગલો સાંતાફ્રાન્સિસ્કોમાં મુંબઈના જુહુના દરિયા પાસે છે. તેનું રસોડું મહાન આર્કિટેક્ટ નરી હીરાએ પ્લાન કરેલું. સૌથી વધુ ચીવટ રસોડાની ડિઝાઈનમાં રાખેલી. આજે તમામ ગુજરાતીઓ ખાસ કરીને સૌરાષ્ટ્રવાસીઓને મહેણું છે કે તેમના રસોડા સાંકડામાં સાંકડા રાખે છે. ખરેખર તો રસોડાં દીવાનખાનાં જેવડાં પહોળાં હોવાં જોઈએ. તેમાં લાઈબ્રેરી જેવું દૃશ્ય લાગે તેટલાં પુસ્તકો હોવાં જોઈએ. આશા પારેખને ત્યાં બે રસોડાં હતાં. તેમને ત્યાં ફિલ્મી દુનિયાના વિદેશના માંસાહારી મહેમાન આવે તેને માટે અલગ રસોડું હતું. ગુજરાતી સ્ત્રી જે પોતાને હાથે રસોઈ કરતી હોય તે મહત્તમ સમય રસોડામાં ગાળે છે પણ તરલા દલાલના કહેવા મુજબ ગુજરાતણ મોટે ભાગે રસોડાને ચોખ્ખું રાખતી નથી, કે પગથાણવાળું હોતું નથી. મારા સૌથી યાદગાર દિવસો એ છે જ્યારે હું ચિત્રલેખામાં હતો ત્યારે તેના સ્થાપક

તંત્રી વજુ કોટકનાં પત્ની માધુરીબહેન જે ખરી રીતે ભાવનગરના રૂપારેલા કુટુંબનાં હતાં તેથી મારાં બહેન ગણાય. તે માધુરીબહેન વજુ કોટકના નિધન પછી તંત્રી તરીકેના બોજ સંભાળે, ઘરે બંને સમય બે પુત્રો ને પુત્રી માટે જાતે રસોઈ કરે. અરે, એક વખત એક અનાથાશ્રમનાં બાળકોનો રિપોર્ટ લેવા અમે ગયાં ત્યાં માધુરીબહેન ફોટોગ્રાફર હતાં. એ ફરજ પત્યા પછી ઘરે આવીને તેમણે મારે માટે પણ રસોઈ બનાવેલી. સુરેશ દલાલે મને કહેલું કે માણસનું ઘર કેવું છે તેનું માપ કાઢવું હોય તો તેનું રસોડું અને બાથરૂમ કેટલાં વ્યવસ્થિત અને ચોખ્ખાં છે તેના ઉપરથી નીકળે છે.

ગુણવંતરાય આચાર્યનાં લેખિકા પુત્રી વર્ષા અડાલજાનું રસોડું ચોખ્ખુંચક્ર છે. સુરેશ દલાલ કહેતા કે ગુજરાતીઓએ સૌથી મધુર રસ રસોડામાંથી કાઢવો જોઈએ પણ તે રસોડામાંથી કસ કાઢી પછી તેને રેઢું મૂકી દે છે. આજે અમેરિકા અને યુરોપમાં સ્વયંપાકી એટલે કે જાતે રસોઈ બનાવનારી મહિલા સેનેટરો, બ્યુરોક્રેટ મહિલાઓ બધી જ જાતે રસોઈ કરતાં શીખી છે. તેમનાં રસોડાં એવી રીતે ડિઝાઈન કરે કે તેના દીવાનખાનામાં બેઠેલા સાથે રસોઈ કરતાં કરતાં વાત કરી શકે. સૌરાષ્ટ્રમાં જૂના રસોડાં ધુમાડિયાં હતાં. પત્નીને જાણે કોઈ સાંકડી કેદમાં સજા માટે પૂરી હોય તેવા સાવ સાંકડાં બનાવતાં. હજી પણ બહુ ફેરફાર થયો નથી. પણ તમારામાંથી ઘણાં નસીબમાં હવે નહીં હોય પણ છતાં ય આજે તમે સૌરાષ્ટ્રના ગામડે, ખેતર કે વાડીવાળા મિત્રને ત્યાં મહેમાન થાઓ તો દૂર દૂર ખેતર કે વાડીમાં ત્રણ પથ્થરનો મંગાળો કરીને પછી તેના ઉપર રાંધેલી ખીચડી ને કઢી ખાઈ જોજો તેનો સ્વાદ અનેરો લાગશે. આજે તો સુરતના હીરાના પટેલ-વેપારીઓએ તેમની વાડીઓમાં રસોડાને અદ્યતન બનાવ્યાં છે. પણ હજી ૩૦ વર્ષ પહેલાં વાડીમાં, ખેતરમાં, જેલમાં, રસ્તામાં, સડકમાં, નદીના ભાઠામાં, દરિયાની ભેખડમાં પણ અમે રસોઈ કરી છે. ઝાંઝમેર ગામે હિમાલયના કે હષીકેષના બાવાઓ આવતા તે તમામ સ્વયંપાકી હતા. અમે તેની પાસેથી ઉત્તર ભારતની દેશી વાનગી શીખતા. વાડીઓમાં શેરડીનો પાક લીધો હોય તે શેરડી જ્યારે પિલાય ત્યારે વાડીમાં રસોડા ઊભા થતાં. શેરડીના ચીંચોડા બેસે તેના રસનો કઢાઈમાં જ વાડીમાં જ કુદરતી વાતાવરણમાં ગોળ રંધાય. એ રસની કઢાઈમાં અમે તાજી પાપડી-વાલોળ ખેતરમાંથી વીણીને રાંધવા મૂકતા. શેરડીનો રસ નીકળે તેનો કુંજો ભરીને ઘરે લઈ જતાં તેમાંથી શેરડીના રસવાળા પૂડલા બને. મારી બચપણની શીખેલી રસોઈ મને ઈંગ્લેંડ કે ક્યાંય પણ જતો ત્યાં કામ લાગતી. મલેશિયાના પિનાંગ શહેરમાં પાંડુરંગ શાસ્ત્રીજી આવ્યા. તે બ્રાહ્મણના હાથની જ રસોઈ જમતા. મેં પિનાંગ પાંડુરંગ શાસ્ત્રીને દાળ-ભાત-શાક અને ગરમ ગરમ રોટલી કોલસાની સગડી ઉપર શેકીને ખવડાવેલી. જાણીતા ગુજરાતી વાર્તા-લેખક રમણ પાઠકે હમણાં જ કહેલું કે તે પોતાની રસોઈ બનાવી શકતા. એક લેખમાં મૈથીલીશરણ ગુપ્તની શાયરી લખવાનું હું ભૂલી ગયેલો. તેમણે લખેલું 'હમ કૌન થે, ક્યા હૈ, કૌન હોગે, આઓ અભી મિલકર વિચારે, સમસ્યાએ સભી.' અરે કવિ સાહેબ કોઈ સમસ્યા વિચારવાની જરૂર નથી. આપણે, રામ, લક્ષ્મણ બધા જ હાથે રસોઈ કરતા રસોઈના નિષ્ણાત હતા.

સૌએ કંઈ નહીં પણ રસોઈયા થવું જોઈએ. તમારી રસોઈ તમે જાતે બનાવી લો. તેના જેવી પ્રેક્ટિકલ પેટને વહાલી લાગે તેવી ફિલસૂફી કોઈ નથી.'

પ્રકૃતિથી પર થઈને સમર્પિત બનીએ

ભગવદ્ગીતાનો સત્તરમો અધ્યાય શ્રદ્ધાત્રય વિભાગ યોગનો છે. આમ જોઈએ તો આ અધ્યાયમાં ગહન જ્ઞાનની વાત થતી નથી. ગીતા હવે પૂર્ણ થવા તરફ જઈ રહી છે. આ અધ્યાયની શરૂઆત અર્જુનના જે પ્રશ્નથી થાય છે તે તત્વસભર નથી છતાં તેમાં એક માણસની જિજ્ઞાસા સંતોષાય છે. જે મનુષ્ય શાસ્ત્રોનાં વિધિ વિધાન સાચવ્યા વગર દેવાદિનું પૂજન કરતો હોય તેની સ્થિતિ કેવી હોય? અહીં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેના ઉત્તરમાં સાત્વિક, રાજસી, તામસી પ્રકૃતિની વાત કરી છે. સાત્વિક સ્વસ્થતા, સંતુલન અને સંતોષની પ્રકૃતિ છે. રાજસી ચંચળતા, દોડધામ અને અતૃપ્તિની પ્રકૃતિ છે. તામસી જડતા, લોભ અને ભોગની પ્રકૃતિ છે. માણસનાં જીવન ઉપર પ્રકૃતિનો ધણો પ્રભાવ પડતો હોય છે. પ્રકૃતિની જાણકારી સ્વસ્થ અને રસપૂર્ણ જીવન ટકાવવા જરૂરી છે. શ્રીકૃષ્ણ આ અધ્યાયમાં ત્રણેય પ્રકૃતિના લોકો કેવા પ્રકારનો આહાર લે છે? કયા પ્રકારના દેવોની ઉપાસના કરે છે?. તેમનાં તપ કેવાં પ્રકારનાં હોય છે?. તે કેવા યજ્ઞો કરે છે? તે તમામ વિશેની વાત વિગતે કરે છે. તેઓ આવા લોકોનાં કર્મોની પણ ચર્ચા કરે છે. આવા લોકો દાન કેવા આશયથી અને કેવી રીતે કરે છે? તે પણ જણાવે છે. ભગવાને કહ્યું છે કે “સંસારમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ માત્ર એક જ પ્રકૃતિ નથી ધરાવતી પરંતુ જુદા જુદા સમયે તેમનામાં જુદી જુદી પ્રકૃતિ ઉત્પન્ન થતી હોય છે. જોકે બધા વચ્ચે પ્રકૃતિની તરતમતા હોય છે. કોઈનામાં સાત્વિક પ્રકૃતિનું પ્રાધાન્ય હોય છે. કોઈનામાં રાજસી પ્રકૃતિનું પ્રાધાન્ય તો કેટલાકમાં તામસી પ્રકૃતિનો વિશેષ પ્રભાવ જોવા મળતો હોય છે. બધી વ્યક્તિઓમાં પ્રકૃતિના આ ગુણોની ચડ ઉતર થયા જ કરતી હોય છે. કાયમ માટે વ્યક્તિની એક જ પ્રકૃતિ રહેતી નથી. પરંતુ માણસે નિરંતર પોતાની જે પ્રકૃતિ હોય તેનાથી ઉપરની સારી પ્રકૃતિમાં જવાનો પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે. જોકે અંતિમ લક્ષ્ય તો પ્રકૃતિથી પર થઈને ઉપર જવાનું જ રાખવાનું હોય છે. વેદવ્યાસ અહીં કહે છે કે અર્જુનની પ્રકૃતિ ક્ષત્રિયની છે તેથી તેણે માત્ર યુદ્ધ જ કરવામાં શ્રેય છે. યુદ્ધ જ તને વધારે ફાવશે. યુદ્ધમાંથી જો તું પલાયન કરી જઈશ તો તું ઘણો પસ્તાઈશ. તને ઘણું દુઃખ થશે. તેથી હે અર્જુન તું ફળની અપેક્ષા રાખ્યા વગર જ જ્ઞાનસહ કર્મ કરતો રહે. તારા કતૃત્વનાં અભિમાનને તું છોડી દે. બાવીસ શ્લોક સુધી આ અધ્યાય પ્રકૃતિ અંગે તાત કરતો રહે છે. પછી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એકાએક તીવ્ર વળાંક લઈને ઓમ તત્ સતની ગહન વાત ઉપર આવી જાય છે. થોડી વાર તો એમ જ લાગે છે કે અહીં આખો વિષય જ બદલાઈ ગયો છે. ઓમ તત્ સત્ પરમાત્માના શબ્દો છે. આ ત્રણેય શબ્દો સચ્ચિદાનંદધન બ્રહ્મના ધ્યોતક છે. તેની અંતર્ગત સંસારના આદિ મધ્ય અને અંત સમાઈ જાય છે. વાતનો તાત્વિક અર્થએ થાય

છે કે અસ્તિત્વ જ સર્વ કાંઈ છે. જેને આપણે પરમાત્મા કહીએ છીએ. તે તેનાથી ભિન્ન નથી. તેને સમર્પિત થઈને જીવવામાં જ જીવનની કૃતાર્થતા છે. અધ્યાયનો સાર એ છે કે પ્રકૃતિથી પર થઈને અસ્તિત્વને સમર્પિત થઈને જીવો. તેનાથી વધારે મનુષ્ય કાંઈ જ કરી શકે તેમ નથી. જીવનને પ્રસન્નતાપૂર્વક જીવવાનો આ એક જ ઉપાય છે.

માણસે પોતાની માનસિક સ્વસ્થતાનું જતન કરવું જોઈએ

કરોડો રૂપિયાનો માલિક એવો એક માણસ. તેના પરિચયમાં આવનારા ઘણાબધા માણસો જાણતા હતા કે એ ધૂની છે. એ ક્યારે શું કરે તે કહી શકાય નહીં. છતાં તેમને જાણનારા સગાં-સંબંધીઓ અને ઓળખતા પરિચિતો એવું માનતા કે બહુ શ્રીમંત માણસો આવા જ હોય! એ લોકો આ રીતે જ વર્તે! તેમને આ રીતે ‘મનમાની’ કરવાનું પરવડે! આ શ્રીમંત ખાસ કોઈ કારણ વગર લંડન જાય, ન્યુયોર્ક કે વોશિંગ્ટન જાય, મોસ્કો પહોંચે. ગમે ત્યાં જાય! અતિ શ્રીમંત વ્યક્તિ તો કોઈ પણ બહાનું આગળ કરીને દુનિયામાં ગમે ત્યાં જઈ શકે! આવી દરેક સફર બે-ચાર કે છ દહાડાની જ હોય. જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં પૈસાનું આંધણ કરે. કોઈ પણ માણસ જરૂરિયાત કે શોખની દૃષ્ટિએ કશું પણ ખરીદે ત્યારે એ વિચાર કરીને ખરીદી કરે, પણ આ શ્રીમંત માણસ તો આડેધડ ખરીદી કરે- ગમે ત્યાં ગમે ત્યારે નાણાં ખર્ચવાની એક ઘેલછા. ગમે ત્યાં ગમે તેમાં આ રીતે નાણાં વેડફી દેવાની એની આ પ્રવૃત્તિમાં કરોડો રૂપિયા ગયા-ધન ગુમાવ્યું હોય તો તે ફરી પાછું મળવાની શક્યતા ખરી, પણ આ માણસે તો મન ઉપરનો કાબૂ ગુમાવી દીધો હતો. એનું દિમાગ જાણે ગાંડાતૂર અશ્વ કે ગજરાજની જેમ વર્તી રહ્યું હતું. માણસનું શરીર સમતુલા ગુમાવી બેસે તો તે બીજી જ ક્ષણે જાતે અગર બીજી કોઈ વ્યક્તિની મદદથી ફરી પોતાના તનની સમતુલા પાછી મેળવી શકે, પણ આ શ્રીમંત તો મનની સમતુલા જ ગુમાવી બેઠા હતા. ગમે તેમ બોલવું, ગમે તેમ વર્તન કરવું- માનવીની વર્તણૂક તો કોઈ બીજી વ્યક્તિ સમજી શકે કે તેના વાજબીપણા વિશે વિચારી પણ શકે, પણ અહીં તો આ માણસ બીજી ક્ષણે જ શું કરશે તેનું કોઈ અનુમાન પણ કરી ન શકે તેટલી હદે કોઈક માનસિક વળગાડ જેવી તેની વર્તણૂક બની ગઈ હતી. માણસ માનસિક સમતુલા ગુમાવી બેસે પછી તો તે પૂરઝડપે દોડતાં ચાલક વગરનાં વાહન જેવો બની રહે છે. ગમે ત્યાં પોતે પણ અથડાઈ જાય અને ગમે તેને અડફેટમાં પણ લઈ લે અને પોતાના ઉપરાંત અનેક માણસોને ગંભીર ઈજા પહોંચાડી બેસે. આપણા પૂર્વજો એટલે તો એવું કહેતા કે મન તો ‘માંકડા’ જેવું છે. તેને ક્યાંક ખીલે બાંધવું જોઈએ. મન ચંચળ છે અને એટલે તેને કોઈક સાર્થક પ્રવૃત્તિ કે પુરુષાર્થમાં રોકવું પડે છે. માણસ પાસે પુરુષાર્થનો કોઈ માર્ગ ખુલ્લો ન હોય ત્યારે પણ તેનું મન દિશાવિહીન બનીને તરંગોના જંગલમાં ભૂલું પડી ન બેસે એટલા માટે બધા જ ધર્મોમાં તમામ માનવીઓ જ્યાં પોતાનું મન બાંધી શકે એવો

ખીલો - પરમેશ્વરનો - ચીંધવામાં આવ્યો છે. ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને જે બોધ આપે છે તેમાં બહુ જ સૂચક રીતે કહે છે કે બંધન અને મોક્ષનું એકમાત્ર કારણ મન છે. તું બધા જ સંકલ્પ-વિકલ્પો અને સંશયોનો વિચાર છોડીને મારા શરણે - ધર્મને શરણે આવ - મારા શરણમાં આવ. માણસે પોતાની માનસિક સ્વસ્થતાનું રક્ષણ અને જતન કરવું જોઈએ. તેમાં પરમેશ્વરને 'હાજર' માનીને પોતાના પુરુષાર્થનું ક્ષેત્ર નક્કી કરવું પડે અને તેની કસોટી એ જ હોય કે તેનાથી કોઈને અન્યાય કે હાનિ ન થાય. આજે દુનિયાભરમાં માનસિક વિષમતા અને 'માનસિક મંદી'ના રોગીઓની સંખ્યા વધી પડી છે. અહીં-તહીં સર્વત્ર જેને 'ડિપ્રેશન' કહેવામાં આવે છે તેનો ભોગ બનેલા માનવીઓ જોવા મળે છે. આ માણસો સાંસારિક અર્થમાં અર્કિયન, ગરીબ કે લાચાર પણ નથી હોતા. કોઈક આકાંક્ષા, ઈચ્છા કે અજ્ઞાત ખ્યાસ તેમને પરેશાન કરે છે. માનસિક રોગોના ડોક્ટરો તેમને જે કંઈ દવાઓ આપી શકે છે તેમાં શારીરિક પીડાની 'મુક્તિ' માટે જેમ અંગને ખોટું કે બહેરું કરવાનો ઉપચાર કરવામાં આવે છે તેમ માનસિક વ્યાધિમાં પણ મનને 'બહેરું' બનાવવા જેવી જ વાત હોય છે. આ તો કોઈ પણ રીતે માણસના મગજને મૂર્છિત કરવાની વાત જ છે. એ કામચલાઉ રાહત આપી શકે. તે મૂળ રોગનો ઈલાજ તો નથી જ. માનવજાત કદાચ જ્યારે આજના અર્થમાં 'ભણેલી ગણેલી' નહીં હોય ત્યારે પણ તેણે જે કોઈ નિયમો શ્રદ્ધાના ધર્મ રૂપે કે માનવધર્મ રૂપે આગળ કર્યા તેમાં શરીર અને મનના સ્વાસ્થ્યની રક્ષા અને તેનું જતન બંને હેતુઓ સમાયેલા છે. કોઈ પણ મનુષ્યને જ નહીં, પણ કોઈ પણ જીવંત હસ્તીને પીડા, ઈજા કે દુઃખ પહોંચે તેવું કશું ન કરો. તમારી જાતને ન્યાય કરવાની તાલાવેલીમાં બીજા મનુષ્યો કે પ્રાણીઓને 'અન્યાય' કરી ન બેસો તેનો ખાસ ખ્યાલ રાખો.

માણસે માણસમાં તો માનવું જ પડે.

પરમ ભૌતિકવાદી અને પરમ અધ્યાત્મવાદી એક જ જાતનું વર્તન કરતા લાગે છે. ભૌતિકવાદીને આત્મામાં, પરમાત્મામાં કશામાં વિશ્વાસ નથી. તે સુખસગવડનાં 'નક્કર' સાધનો પોતાની છાતી સામે ખડકે છે અને આ આનંદના મહાયજ્ઞનો હેતુ પોતાની જાતને રીઝવવાનો જ હોવાનું કબૂલ કરે છે! બીજાઓનું જે થવું હોય તે થાય, દુનિયા જાય જહાન્નમમાં, હું તો મારી જાતનું ભલું કરવા માગું છું! પરમ અધ્યાત્મવાદી પણ લગભગ આવો જ રસ્તો પકડે છે. માણસ, દુનિયા, તેના દુઃખી જીવો આ બધાંને તે ભૂલવા માગે છે. તે એક ગુફામાં કે પોતાના મહેલના એકાંતવાસમાં ચાલ્યો જાય છે અને પોતાની આસપાસના જીવોના નિસાસા કે કલ્યાંત સાંભળવાની સાફ ના પાડે છે! પોતાના આધ્યાત્મિક જ્ઞાનથી તેણે જે રોકેટ છોડ્યું છે, જે ઉપગ્રહ તરતો મૂક્યો છે તેના સંદેશા પકડવામાં તેને રસ છે! મોટા

ભાગના લોકો અલબત્ત, આદત અને વ્યવહારનાં સલામત પગથિયાંને પકડી રાખે છે. કૌટુંબિક અને સામાજિક જીવનના બાંધેલા મંડપની વચ્ચે એ પોતાની જીવનવેલને બરાબર ઊંચે ચઢાવવામાં માને છે. આ લોકો જિંદગીને કારકિર્દીના ચોકડામાં બરાબર ગોઠવે છે. પહેલાં બરાબર ભણવું, પછી પરણવું અને પછી બરાબર કમાવું અને બરાબર આબરૂ મેળવવી. જે કાંઈ નાનાં-મોટાં કર્તવ્યોની જવાબદારી ‘વ્યવહારિક’ રીતે પોતાની ગણાતી હોય તે બરાબર બજાવવી, પણ જિંદગીના લાંબા પ્રશ્નપત્રમાંથી અમુક ચોક્કસ સવાલો પસંદ કરીને એ જવાબ આપવા બેસે છે ત્યારે પણ તેને કામચાબી નથી મળતી ત્યારે તેને અગાઉ કદી નહીં જાગેલો સવાલ ઊઠે છે-આ કેવી પરીક્ષા? આ કેવું પરિણામ? હું બરાબર ભણ્યો, મહેનત કરીને સચ્ચાઈથી ભણ્યો છું. લગ્ન કર્યાં, પત્નીને બરાબર ન્યાય આપ્યો છે. બાળકો થયાં. પ્રત્યેક બાળકનું બરાબર ધ્યાન રાખ્યું છે. ફરજ પ્રમાણે દરેક કામ કરી આપ્યું છે. જિંદગીના પસંદ કરેલા આ થોડાક મુખ્ય સવાલો બરાબર હાથ ધર્યાં તો એ સવાલોમાંથી જ નહીં, જે સવાલો હાથ ધર્યાં જ નહોતા તેમાંથી પણ સેંકડો પ્રોબ્લેમ મારી ઉપર તૂટી પડ્યા! આમ કેમ, ભલા? મારા દફતરમાં તમે મારી કામગીરી વિશેની ગુપ્ત રિમાર્ક જોઈ લ્યો, મારા ઘરમાં મારી વર્તણૂકનો રિપોર્ટ તમે પત્ની-બાળકોને પૂછી લ્યો. મિત્રોમાં, મુરબ્બીઓમાં મારા વિશે માહિતી પૂછો-કોઈ ને કોઈ કંઈક ટીકા કરશે પણ પાસ માર્ક મૂક્યા વગર નહીં રહે! પણ મેં હાથ નહીં ધરેલા સવાલો આ રીતે મારી ઉપર ક્યાંથી તૂટી પડ્યા? આનો જવાબ કોણ આપશે? મારે આ માટે કોને પૂછવું? મારી નાસીપાસી, મારી પીછેહઠ, મારી હતાશાનો પાર નથી! ‘નફો, ચોખ્ખો નફો’ ગણીને જીવતો રહ્યો છું ત્યાં છેવટે નફો તો શું, અચોક્કસ આંકડાની ખોટ દેખાય છે! એ તો ઠીક, હિસાબ પણ બરાબર બેસતો નથી! સાચે જ, માણસની જિંદગી શું આટલી અર્થહીન, આટલી હેતુશૂન્ય, આટલી મિથ્યા હોઈ શકે? આ કંઈ જાતનું કાવતરું! કાં તો આ કાવતરું ઉપરવાળાએ કર્યું હોવું જોઈએ! ઠીક છે ઉપરવાળા પાસે તો ફરિયાદ કે અરજી પહોંચાડવાના રસ્તાની જ મને ખબર નથી એટલે લાચાર! પણ મને શંકા પડે છે કે કદાચ મારાં સગાંસંબંધી, સાથી, ઓળખીતાઓમાંથી તો કોઈ મારી વિરુદ્ધ સંપી ગયા નહીં હોય ને? આવી શક્યતા કંઈ કાઠી નાખવા જેવી નથી! આવો માણસ ભાગ્ય-દુર્ભાગ્યના વિચારમાં અટવાય છે, તે જ્યોતિષીને પૂછે છે, આટઆટલી મારી મહેનત, આટઆટલી મારી આવડત-વિદ્યા છતાં આવું કેમ? જ્યોતિષી પ્રસ્તાવનામાં જ કહે છે કે ઋષિમુનિઓ કહી ગયા છે કે સર્વત્ર ફલતિ ભાગ્યં! ન ચ વિદ્યા ન ચ પૌરુષં! વિદ્યા અને પુરુષાર્થનું કાંઈ ના ઊપજે! માણસનું ભાગ્ય જ ફળે છે! તમારું ભાગ્ય તમે ભોગવો! દફતર-દિમાગનો આ માણસ પછી મિજાજ ગુમાવે છે. આ ભાગ્ય મારું અને આ ભાગ્ય તમારું નક્કી કોણે કર્યું? ભાગ્યનો નિર્ણય કોણ કરે છે? નિર્ણય કરતાં પહેલાં તે આખા કેસની બધી જુબાની લે છે ખરો! આ માણસ પકડાઈ ગયેલા બળવાખોરની જેમ નીચા મસ્તકે ભગવાનના મંદિરમાં હાજર થાય છે! માણસે શા માટે જીવવું, કોના માટે જીવવું, કેવી રીતે જીવવું, શું મેળવવા માટે જીવવું અને તેની કોઈ અંતિમ પરીક્ષામાં તેને શાબાશી કે શિક્ષા મળશે કે નહીં મળે અ બધા જ સવાલો ઉપર બુદ્ધિમાનોએ, તત્ત્વચિંતકોએ અને

ધર્મના મર્મજો અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ ઘણુંબધું વિચાર્યું અને લખ્યું છે એમાં મનન કરવા જેવું ઘણું બધું છે. હું કે તમે ઈશ્વરમાં ના માનીએ તો તેથી બ્રહ્માંડમાં કે પૃથ્વી પર કોઈ ઉલ્કાપાત થઈ નહીં જાય પણ માણસે માણસમાં તો માનવું જ પડશે અને ઈશ્વર હોય તો ઈશ્વરને પણ માનવાનું મન થાય તેવા માણસ બનવું પડશે.

- લેખકના પુસ્તકમાંથી

જિંદગીની બાજીમાં પણ નાના પાનાં કિંમતી છે

આજથી ત્રીસેક વર્ષ પહેલાં એક ગરીબ યુવાનને પોતાની સાથે કોલેજમાં ભણતી એક ઉચ્ચ અમલદારની કન્યા ખૂબ ગમી ગઈ, પણ બંનેના સમાજ જુદા હતા. સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિના તફાવતને કારણે કન્યાના પિતા પાસે જઈને કન્યાનો હાથ માગવાની હિંમત એ યુવાન ન કરી શક્યો. અભ્યાસ પૂરો કરીને યુવાન પોતાની જ જ્ઞાતિની એક કન્યાને પરણ્યો. બાળકો થયાં, જિંદગીમાં પ્રગતિ કરી અને પૈસા તેમજ પ્રતિષ્ઠા મેળવ્યાં. એક દિવસ એમની કચેરીમાં એક બહેન એમને મળવા આવ્યાં. પચાસ વરસના આ પુરુષે પોતાની સામે, લાકડાની ઘોડીના આધારે જે સ્ત્રીને જોઈ એનો ચહેરો કંઈક પરિચિત હતો, પણ માત્ર ચહેરો જ કંઈક ઓળખાતો હતો. કોલેજકાળમાં જેને સૌથી સુખી માની હતી, ખૂબ ઝંખી હતી એ આ જ કન્યા? નજીવું કામ હતું તે પતાવીને પેલી સ્ત્રી તો ચાલી ગઈ, પણ પેલા માણસને એક નવો અજંપો આપતી ગઈ. “આ સ્ત્રીને હું પરણ્યો હોત તો મારું શું થાત? એવો વિચાર તો સ્વાર્થી અને હલકો ગણાય, પણ એનું શું થાત?” પગ ગુમાવી બેઠેલી એ સ્ત્રીનો પતિ એક સામાન્ય માણસ હતો પણ એક ઉત્તમ પતિ હતો. એણે આ સ્ત્રી માટે જે કંઈ કર્યું હતું તેમાંનું કશું કરવાની પોતાની ત્રેવડ નહોતી એટલું પેલા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષને સમજાયું. એને લાગ્યું કે માણસનું ભાગ્ય કંઈ સોનાની લગડી નથી કે તેનું દુર્ભાગ્ય કંઈ ઝેરની પડીકી નથી. અવિરત સળગતી ચિનગારી સાથેનું એવું કોઈક ગૂઢ રસાયણ જિંદગીમાં જ પડ્યું છે, જે જાતજાતના પદાર્થો અને પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ કરે છે. ક્યાંક પદાર્થ દેખાવમાં રંગીન છે, પણ સ્વાદમાં કડવો વખ છે. ક્યાંક સ્વાદ મધુર છે પણ દેખાવ બેડોળ છે. ક્યાંક દેખાવ અને સ્વાદ બંને અકારા છે, પણ તે પદાર્થમાં કંઈક કલ્યાણકારી ગુણ છુપાયેલો છે. આ બધાંનો ભેદ કોઈ જાણતું નથી અને પ્રયત્નો કરવાથી પણ જાણી શકાયો નથી. કેટલાક માણસો ગંજીફાની રમત રમે ત્યારે નરી ગમ્મત ખાતર રમી શકતા નથી. તેઓ આરંભથી જ હુકમનાં પત્તાં પોતાની બાજીમાં સામેલ કરવા મથે છે, પણ આવી ‘સંપૂર્ણ સરસ બાજી’ સાથે રમત શરૂ કરનારને ટૂંક સમયમાં જ ખબર પડી જાય છે કે જે ‘તૈયાર બાજી’ લઈને રમત માંડી હતી તેમાંથી એક પછી એક સારાં

પાનાં ખરવા માંડ્યાં અને નબળાં પાનાં હાથમાં ભેગાં થવા માંડ્યાં. હાથમાં જે સારાં પાનાં હોય તે હાથમાં જ રહે તેવું ન પણ બને. કેટલાક લોકો શ્રેષ્ઠ પાનાં પકડી રાખવાની તજવીજમાં આખી રમત શુષ્ક અને ગમ્મતરહિત બનાવી દે છે, તેઓ ભૂલી જાય છે કે ઊંચાં કે ભારે પાનાં પકડી રાખવાં તે રમત નથી. રમત એટલે એક પાનું નિશાન સાથે ફેંકવું અને વળતો ફટકો ઝીલવા તૈયાર રહેવું! કીમતી માનેલાં થોડાં પાનાંને છાતી સરસાં રાખવાથી કોઈ બાજી જામી શકે નહીં. જિંદગીની રમત એવી છે કે એમાં મોટા ભાગના માણસોએ નબળાંમાં નબળાં પાનાં સાથે પોતાની બાજી શરૂ કરી હોય છે. નબળામાં નબળાં પાનાં એ કોઈ મોટું દુર્ભાગ્ય સમજવાની જરૂર નથી તેમ સારામાં સારાં અને ઊંચામાં ઊંચાં પાનાં શરૂઆતમાં જ તમારા હાથમાં હોય એને કોઈ મોટું સદ્ભાગ્ય ગણવાની જરૂર નથી! ક્યારેક લાગે કે મફતના ભાવમાં 'બાદશાહ' ફેંકી દીધો! ક્યારેક લાગે કે આ સત્તો, અફો આપણા હાથમાં ખોટો આવી પડ્યો. આવા નિકમ્મા પાનાથી કોઈ બાજી જીતી નહીં શકાય! પણ કેટલીક વાર આપણને આશ્ચર્ય થાય છે કે અમુક દાવમાં એકો કે બાદશાહ એળે જાય છે અને નાનકડાં પાનાં 'હાથ' જીતી આપે છે. ઘણાબધા માણસોને કોઈ ને કોઈ તબક્કે આપણે એવો અફસોસ વ્યક્ત કરતાં સાંભળીએ છીએ કે અમુક સમયે અમુક વસ્તુ બની તેને બદલે કંઈક બીજું બન્યું હોત તો...! વર્ષો પહેલાં મને નોકરીમાં એક ઓફર મળી હતી તે ઓફર નહીં સ્વીકારીને મેં ગંભીર ભૂલ કરી હોય એવું મને લાગે છે ત્યારે મેં જે બીજી ઓફર સ્વીકારી લીધી તે નોકરી મને ઉન્નતિની ખૂબ મોટી ગુંજાશવાળી લાગી હતી પણ અનુભવે મને જણાયું છે કે હું તો કંઈ આગળ વધી જ શક્યો નથી! વર્ષો પહેલાં મને જે પહેલી ઓફર મળેલી તે સ્વીકારી લીધી હોત તો હું ક્યાંનો ક્યાં પહોંચી ગયો હોત! આવું મને એટલા માટે લાગે છે કે મારા બદલે બીજી જે વ્યક્તિએ એ નોકરી લીધી તેનો ઘોડો અત્યારે વીનમાં છે! વગેરે વગેરે. ઘણાબધા અનુભવી માણસોનો જાતઅનુભવ એવો છે કે આ રીતે વિચારવું ખોટું છે, કેમ કે કોઈ પણ માણસની જિંદગીની ઘટનાઓની એક સળંગ સાંકળ હોય છે. એક નબળી કડી પછી એક મજબૂત કડી આવે તેવું બને છે અને એવું પણ બને છે કે આપણે જેને નિષ્ફળતા ગણી હોય તે જ મોટી સફળતાની જનેતા બને! નબળી-સબળી કડીઓનો કંઈક ગૂઢ સંબંધ હોય છે. તે આપણને તે ક્ષણે સમજાતો નથી. જે કંઈ સામે આવે તેને હસતા મુખે સ્વીકારી લેવું અને એ જ છેવટે શ્રેયસ્કર બની રહેશે એવી શ્રદ્ધા રાખવી હિતાવહ છે. - લેખકના પુસ્તકમાંથી

જીવનને સુખી બનાવે છે ત્રણ ગુણોનું પરીક્ષણ

જીવનમાં ઘણીવાર વ્યક્તિ નાહકની વાતો સાંભળીને પોતાના નિયંત્રણથી બહાર ચાલી જાય છે અને કોઈ કારણ વગર ચિંતા અને તણાવને આમંત્રિત કરી દે છે. આ ચિંતા અને તણાવ વ્યક્તિને અકાળે વૃદ્ધ અને બીમાર બનાવી દે છે. તે ક્યારેક મૃત્યુનું કારણ બની જાય છે. ઘણીવાર આપણને સાંભળવા

મળે છે કે જીવનમાં નકારાત્મક વિચારોને આપણે આપણી અંદર પ્રવેશવા દેવા જોઈએ નહીં અને હંમેશાં સદ્ગુણો બહાર લાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નકારાત્મક વિચાર વ્યક્તિની અંદર વિકસે નહીં તે માટે તેણે શું કરવું જોઈએ? સદ્ગુણોને બહાર લાવવા આપણે શું કરવું? જીવનમાં સહજ-સરળ તથા સુલભ વસ્તુ સૌને આકર્ષિત કરે છે. સત્યના માર્ગ પર અડગ રહેવું ખૂબ જ કઠિન લાગે છે. અસત્ય અને બેઈમાની સહેલાં લાગે છે. જો શાંત ચિત્તે મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે તો ખબર પડશે કે સત્ય બોલવું એ મુશ્કેલ નથી. બીજી બાજુ બેઈમાની અને અસત્યનું આચરણ સહેલું નહીં પણ ખૂબ જ મુશ્કેલ છે, પરંતુ માણસને હંમેશાં આનું ઊલટું દેખાતું હોય છે, કારણ કે સત્ય અને સદ્ગુણોનું પરિણામ આપણને મોડેથી મળે છે. જીવનને સદ્ગુણો અને સારા કામથી પરિપૂર્ણ બનાવી શકાય છે, આના માટે સમયાંતરે જીવનમાં ત્રણ ગુણનું પરીક્ષણ કરવાની જરૂર છે. આ ત્રણ ગુણ છે-સત્ય, સારપ અને ઉપયોગિતા. પહેલો ગુણ છે-સત્ય. જો તમારી વાત સત્ય હશે તો તેનો હેતુ પણ સારો જ હશે. સત્ય ભલે કડવું હોય પણ સારપ માટે જ તેનો જન્મ થયો છે. દુર્ભાગ્યની વાત એ છે કે લોકોને સત્ય અને સારપની શક્તિનો પરચો મોડેથી મળે છે. એક વાર આ ત્રણ ગુણોનું પરીક્ષણ ગંભીરતા સાથે કરવામાં આવે તો જીવન સફળ અને સુખી બની જશે. એક દાર્શનિકની પાસે તેની પરિચિત વ્યક્તિ આવી અને બોલી કે આપ જાણો છો? હમણાં જ મેં તમારા મિત્રને તમારા વિશે શું કહેતાં સાંભળ્યો? દાર્શનિકે કહ્યું કે હું તમારી વાત સાંભળું એ પહેલાં તમારે આ ત્રણેય ગુણોના પરીક્ષણમાંથી પસાર થવું પડશે. પરિચિતે અચરજ વ્યક્ત કર્યું. દાર્શનિક હસીને બોલ્યા: આપ જે કંઈ કહેવાના છો તેની કસોટી કરી લો. દાર્શનિકે પરિચિતને પૂછ્યું કે શું એ સત્ય છે કે ઘણીવાર આપણે સાંભળેલું ખોટું હોય છે. સત્ય જાણ્યા વિના ચિંતિત કે પરેશાન થવાથી કોઈ ફાયદો નથી. મારી બીજી કસોટી છે-સારપ. શું તમે મારા મિત્રની સારી વાત મને કહેવાના છો? એ સારી વાત હશે તો મારા મિત્રનું ભલું થશે. પરિચિત કંઈ બોલ્યો નહીં એટલે દાર્શનિક બોલ્યા: તમે મને જે કંઈ કહેવાના છો તે સત્ય નથી કે સારું પણ નથી તો ચાલો, હવે ઉપયોગિતાની કસોટી કરીએ. તમે મને જે કહેવાના છો તે મારા મિત્ર માટે ઉપયોગી છે? પરિચિતે નકારમાં ડોકું ધુણાવ્યું. દાર્શનિકે કહ્યું કે તમારી વાત સત્ય નથી, સારી નથી કે ઉપયોગી પણ નથી તો હું તેને શા માટે સાંભળું? વ્યર્થ વાત સાંભળીને મને સારા કે ખોટા વિચાર આવવા લાગશે.

માત્ર બુદ્ધિથી જીવાતું નથી!

જેઓ બહુ મોટા આસન પર બેઠા હોય છે તેમને પણ એક સીધાસાદા માણસની સાવ સામાન્ય આવડત હસ્તગત કરવાનું મન થયા વગર રહેતું નથી, કેમ કે તેમનું આંતરમન જાણે છે કે છેવટે અસલ માણસ તરીકેની જે હેસિયત બચે તે જ સાચી હેસિયત છે. ઔરંગઝેબ ટોપીઓ ભરતો અને તેનો આનંદ તેને વિશિષ્ટ હતો. માણસ ગમે તે ઊંચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે તોય કામનો સાચો આનંદ કોઈ હુકમોમાંથી નીપજતો નથી. માણસના અમુક નિર્ણયો ચોક્કસ એવા હોઈ શકે છે, જેમાં તેને કોઈ સર્જનાત્મક આનંદની અનુભૂતિ થાય, જેમ કે અમેરિકાના પ્રમુખ અબ્રાહમ લિંકનને ગુલામીની નાબૂદીના પોતાના નિર્ણયથી જે આનંદ થયેલો તે અવર્ણનીય હતો, પણ આવાં સર્વોચ્ચ સ્થાનોને બાદ કરીએ તો બાકીના સ્તર ઉપર ગમે તેવા અધિકાર સંપન્ન માણસને પોતાના હાથના સર્જનનો આનંદ વિશેષ લાગે છે. મહાત્મા ગાંધીનો રૈંટિયો કેટલાકને મહાત્માની એક ધૂન જેવો લાગતો હશે, પણ તેના રાષ્ટ્રીય આર્થિક સંકેતથી પણ અલગ રીતે એક વ્યક્તિ માટે-ખુદ મહાત્મા માટે-એ મહત્વનો આનંદ હતો. મહાત્મા ટોલ્સ્ટોયે અણઘડ રીતે બનાવેલા જોડા મોચીકામના સારા નમૂના તરીકે નાપાસ જ થાય, પણ ટોલ્સ્ટોયને તેમાં એક વિશિષ્ટ આનંદ મળતો હતો, કેમ કે ચાબુક કે હથિયાર વગરના માણસના સીધાસાદા હાથની સર્જકતાનો એક ખાસ આનંદ છે. આપણે જેને તદ્દન હલકી કક્ષાના પુરુષાર્થમાં ખપાવીએ છીએ તેવાં કાર્યો પણ ઘણાબધા માણસોને આનંદ આપી શકતાં હોય છે. માણસ ગમે તે કામ કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે તેની વધુ ઊંચી આવડતનું એ રાજીનામું હોતું નથી કે નથી હોતી ઊંચી આવડતના અજ્ઞાનની કબૂલાત. અહીં એનો આત્મવિશ્વાસ લઘુતાગ્રંથિ કે ગુરુતાગ્રંથિથી મુક્ત રીતે બોલી ઊઠતો હોય છે કે હું આ પણ કરી શકું છું અને આ કામ કરવામાં પણ મને આનંદ પડે છે. ચમારકામ કરતો સંત રૈદાસ અગમનિગમની વાત પણ કરે. હલકા ગણાયેલા કામમાં હલકાપણું જ જોવાની કક્ષાથી ઊંચે ઊભા રહેવા જેટલી મહત્તા તે પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો હોય છે. પોતાના સ્વમાન માટે આટલું ઊંચું બેસણું તૈયાર કર્યા વિના માણસ છેક સાદાં કામ કરવાની ખુમારી કેળવી કે મેળવી શકતો નથી. આપણાં ઘણાંબધાં દુઃખોનું મૂળ એ છે કે આપણે બુદ્ધિનાં કામને જ સર્વોપરી મહત્વનાં ઠરાવી દઈએ છીએ, જાણે કે બુદ્ધિનો આંક એ જ આપણી માણસ તરીકેની લાયકાતનો સૌથી મોટો બિલ્લો ન હોય! પણ માણસ વહેલો-મોડો જાણી જાય છે કે માત્ર બુદ્ધિથી જીવાતું નથી, માત્ર ઊંચા સ્થાન વડે જ જીવાતું નથી, માત્ર અધિકારથી જીવાતું નથી. મોરનાં રંગીન પીંછાં તેની મોટી શોભા છે. તે પીંછાનો ભાર ઘણો છે અને તેનો ઠસ્સો પણ ઘણો છે, પણ તેણે પોતાના નૃત્ય માટે ઝાડની ડાળ પરથી ધરતી પર ઊતરવું પડે છે અને ધરતી પર જીવવું પડે છે. છેક નાનકડું કામ કરવામાં કોઈ નાનપ નથી. સામાજિક માનપાનની પોથીમાં ગોવાળિયા કરતાં દૂધની ડેરીવાળો પોતાને જરૂર ઊંચે ગણી શકે, પણ ગોવાળિયાનું જીવન દૂધમાં બંધાયેલી કણીક છે અને ગોવાળિયાની વેશભૂષામાં ક્યાંક કૃષ્ણની જીવનલીલા વધુ રસાયેલી હોઈ શકે છે. જીવનનો આનંદ તમે પર્વતની કઈ ટોચ ઉપરથી ખોબો ભરો છો તેમાં નથી, તેનો આનંદ તમારી તરસ અને મીઠા પાણીની પરખ ઉપર છે. જીવનને ખરેખર

માણવાનું મન જ હોય તો સમાજના ફેન્સી ડ્રેસના પ્રદર્શનમાંથી બહાર નીકળી જાઓ ને સામેલ થયેલા હો તો પણ તમારી તેમાંની હાજરીને જ વધુ પડતું મહત્ત્વ ન આપો. તમે ચિત્ર-વિચિત્ર પોશાક પહેરો તેનો વાંધો નથી, પણ તમે તેમાં વધુ પડતા ભારેખમ બની ના જશો. વડા ન્યાયમૂર્તિ અદાલતમાં હોય ત્યારની એમની અદબ બરોબર છે, પણ ઘેર ન્યાયમૂર્તિના દીકરાનો દીકરો દાદાની મૌનની માગણીના જવાબમાં અદાલતી તિરસ્કારનો રુઆબ બતાવી બેસે તો દાદાએ હસવું પડશે. ગંભીરતા વ્યક્તિનો એકમાત્ર રંગ હોઈ ના શકે-ચોક્કસ પ્રસંગનો એકમાત્ર રંગ જરૂર હોઈ શકે. માણસ દુનિયાના તપ્તા ઉપરથી વિદાય લે છે ત્યારે તેના માટેની શ્રેષ્ઠ અંજલિ એ જ હોય છે કે આ માણસે જીવી પણ જાણ્યું અને મરી પણ જાણ્યું! જીવી જાણવું એ નાની-સૂની સિદ્ધિ નથી. બરાબર જાણ્યા વિના બરાબર મરી જાણવાનું શક્ય જ નથી. માણસનાં હેટ, ટોપી-પાઘડી કે બાલની છટા એક ટોચનું પ્રતીક છે, પણ આખો માણસ નથી. હેટ-ટોપીની નીચે કાંઈ ના હોય તો એકલી હેટથી પૂરો પરિચય કે પ્રસિદ્ધિ મળતાં નથી. માણસ સાચું દૈવત બતાવે તો તેનું મોચીપણું કે સુથારપણું તેની માનવી તરીકેની લાયકાતમાં આડે આવતું નથી, બલ્કે કંઈક નવીન શોભાનો તેમાં ઉમેરો કરે છે. ઈસુ ખ્રિસ્ત કે મહંમદ પયગંબર સાહેબ કે કૃષ્ણના જન્મના સંજોગો, કુટુંબના સંજોગો કે પરંપરાગત વ્યવસાય તેમના કુલ ગુણાંકનમાંથી કશું બાદ કરતા નથી. - લેખકના પુસ્તકમાંથી

પરમાત્માનો અવાજ બહુ મધુર હોય છે.

પરમાત્માનો અવાજ બહુ મધુર હોય છે. જે લોકોએ વ્યર્થ અવાજો, વ્યર્થ વિચારો અને ક્ષણભંગુર આકર્ષણથી પોતાની જાતને અલિપ્ત કરી દીધી હોય તેમને જ પરમાત્માનો અવાજ સંભળાય છે. પરમાત્માનો અવાજ ખૂબ જ સૂક્ષ્મ હોય છે. તેનો સ્વાદ પણ ખૂબ સૂક્ષ્મ હોય છે. જે માનવીની સ્વાદ માણવાની ક્ષમતા ઉત્તેજનાની દોડમાં નષ્ટ ન થઈ હોય તે જ પરમાત્માનો સ્વાદ માણી શકે છે. ઉત્તેજનાનો એક નિયમ છે કે વસ્તુ જેટલી વખત મળે તેટલી એની જરૂરિયાત વધતી જાય છે. જો કોઈ એક વખત મદિરાનો એક પ્યાલો પીવે તો પછી તેને બીજી વાર પીવાની ઈચ્છા થશે જ. એમ કરતા કરતા તે ધીમે ધીમે બાટલી સુધી પહોંચી જાય છે. એક પ્યાલાથી શરૂ થયેલું મદિરાપાન બાટલી સુધી પહોંચી જાય એ દર્શાવે છે કે આજના સમયમાં આપણી જરૂરિયાતો મગજ પર હાવિ થઈ ગઈ છે. કોઈ એક પ્યાલી શરાબ પીવે તો કદાચ તે બેહોશ થઈ જશે, પણ જ્યારે તેનામાં બે પ્યાલી પચાવવાની ક્ષમતા પેદા થઈ જશે તે એ બે પ્યાલી પીતો થઈ જશે. એમ કરતા કરતા આંકડો સતત વધતો જશે. માનવી ઉત્તેજનાની દોડમાં ધીરે ધીરે જડ થતો જાય છે. આપણી ઉત્તેજના જેટલી તેજ હશે, આપણી ઈન્દ્રિયોની

અનુભવક્ષમતા એટલી ઘટતી જશે. બસ પછી જરૂરિયાતો આપણા માનસ પર કબજો જમાવી લેશે. આ દોડનો કોઈ અંત નથી. છેવટે આ દોડ આપણી ઈન્દ્રિયોને બિલકુલ પથ્થર બનાવી દે છે. જો તમે ભોજનમાં જીભને ઉત્તેજિત કરે તેવો ખોરાક જ પસંદ કરો તો ધીમે ધીમે તમારી સ્વાદની ક્ષમતા ક્ષીણ થતી જશે. ભોજનમાં આપણે મરચાંનો ઉપયોગ સ્વાદની ઉત્તેજના જાગૃત કરવા માટે કરીએ છીએ, પરંતુ બાદમાં તે જ આપણી માટે હાનિકારક બની જાય છે. વધુ તીખો ને તીખો સ્વાદ મેળવવાની લ્હાયમાં આપણી પોતાની જ સ્વાદ ક્ષમતા ઘટી જાય છે. અંતતઃ આપણે આપણી જ ભૂલોનું પરિણામ ભોગવીએ છીએ. સ્વાદની દોડમાં આપણને એ સ્વાદ નથી મળી શકતો કે જે બુદ્ધ અને મહાવીરે ભોજનમાંથી લીધો હશે. બુદ્ધને પાણીમાં જે સ્વાદ અનુભવવા મળતો હતો તે કદાચ શરાબમાં ન પણ મળે. ઈન્દ્રિયોને જેટલી ઉત્તેજના ઓછી આપવામાં આવે તેટલી જ તેની ક્ષમતા વધે છે અને સૂક્ષ્મ અનુભૂતિને અનુભવવામાં કુશળ રહે છે. જો તમને બેન્ડવાજા સાંભળવાની આદત હોય તો તમને પક્ષીઓનો ધીમો કલરવ કેવી રીતે સાંભળાશે? રાતના તમરાંનો અવાજ પણ તમે નહીં પારખી શકો. વૃક્ષોમાંથી પસાર થતી હવાનો સૂસવાટો કુદરતનું એક પ્રકારનું સંગીત જ છે, પણ આપણે તેને ક્યારેય ધ્યાનથી સાંભળવાની તસ્દી લીધી છે ખરી? કોઈ દિવસ આપણા હૃદયની ભીતરમાંથી ઊઠતી કુંજને કાન ધરીને સાંભળી છે ખરી? આપણા પૈકીના ઘણાને આ બધી ખબર જ નહીં હોય. આપણા અંતઃકરણમાં જે નાદ સાંભળાય છે તે ઓમકારનો પ્રતિધ્વનિ હોય છે. જેણે હૃદયના નાદને સાંભળ્યો નથી તેણે જીવનમાં કશું જ સાંભળ્યું નથી.

બંધન વાસ્તવિક નહીં, પણ કાલ્પનિક હોય છે

એક રણમાં સંખ્યાબંધ ઊંટ પોતાના માલિક સાથે જઈ રહ્યાં હતાં. અંધારું જોઈને માલિકે એક વીસીમાં રોકાવાનો આદેશ આપ્યો. જમીનમાં ખીલા ખોદીને નવ્વાણું ઊંટને બાંધ્યાં, પણ એક ઊંટ માટે રસી ના મળી. વીસીમાં શોધખોળ કરી પણ વ્યવસ્થા ન થઈ શકી ત્યારે વીસીના માલિકે સલાહ આપી કે તમે ખીલો ઠોકવા જેવો અવાજ ઉપજાવો અને ઊંટને રસી વડે બંધાયા હોવાનો અહેસાસ કરાવો. આ વાત સાંભળીને માલિક ઊંઘળી પડ્યો પણ તેની પાસે કોઈ રસ્તો ન હતો. તેણે એવું જ કર્યું. ખોટો ખીલો ઠોકવામાં આવ્યો. ઊંટ સમજી ગયું કે તે બંધાઈ ગયું છે અને બેસીને સૂઈ ગયું. સવારે નવ્વાણું ઊંટના ખીલા ઉખાડાયા અને રસીઓ ખોલી દેવાઈ બધાં ઊંટ ઊભાં થઈને ચાલવા લાગ્યાં પણ પેલું ઊંટ બેઠેલું જ રહ્યું. માલિકને આ જોઈને આશ્ચર્ય થયું કે તે બંધાયેલું ન હોવા છતાં પણ ઊઠતું ન હતું. વીસીના માલિકે પેલાને સમજાવ્યો અને કહ્યું કે જેમ રાત્રે ખીલો ઠોકવાનું નાટક કર્યું હતું તેમ અત્યારે પણ

ઉખાડવાનું નાટક કરો. માલિકે એ પ્રમાણે નાટક કર્યું. બસ, ઊંટ ઊભું થઈને ચાલવા લાગ્યું. ફક્ત ઊંટ જ નહીં, માણસો પણ આ પ્રકારના કાલ્પનિક ખીલા અને રસીઓ વડે બંધાયેલા હોય છે. માણસની એક ખાસિયત છે કે તે અર્થ વગરની પરાધીનતા સાથે જ જીવવા ટેવાયેલો છે. અસત્ય અને ખોટી માનસિકતાની કેદમાંથી મુક્તિ મેળવવા તેણે પરાધીનતા અને સ્વતંત્રતા વચ્ચેનો ભેદ જાણવો પડશે. બંધન જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય હોઈ શકે નહીં. બંધન આપણા સ્વભાવમાં હોતું જ નથી. તે એક આવરણ છે, પૂર્વાગ્રહ અને અજ્ઞાન છે. બંધન હોતું નથી, તેને આપણે માની રહ્યા છે અને બંધનયુક્ત વિચારધારા આપણને કમજોર અને નિરાશાવાદી બનાવી દે છે. તે જેવું છે તેવું જ બરાબર છે એવી માનસિતાને આપણે સ્વીકારી લઈએ છીએ. પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે આ બંધન અને સમસ્યામાંથી આપણને મુક્તિ કેવી રીતે મળે? મુક્તિની દિશા અને ઉપાય કેવી રીતે શોધવા? એક મંદિરની ધજા ફરકતી હતી. તેને જોઈને એક ભક્ત બોલ્યો કે, “ધર્મની ધજા હવામાં ફરકી રહી છે.” પાસે બેઠેલો એક ભક્ત પણ બોલ્યો કે, “ના, ધજા તો હવાના લીધે ફરકે છે, ફડફડાટ તો હવામાં જ છે.” એક જૈન સાધકે બંનેની વાત સાંભળી અને કહ્યું છે કે ધજા દેખાય છે અને હવા અનુભવાય છે પણ અસલી તો ફડફડાટ આપણા મનમાં હોય છે. આવી જ રીતે જીવનની મોટા ભાગની સમસ્યાઓ માનસ સાથે જોડાયેલી છે. એવું કહેવાયું છે કે યુદ્ધ પહેલાં સેનાપતિના મગજમાં લડાય છે અને પછી સમરાંગણમાં. આવી જ રીતે ઘણી વાર સમસ્યા હોતી નથી, પણ મનુષ્ય મનમાં ને મનમાં સમસ્યા પેદા કરે છે. જુદા જુદા ખ્યાલો અપનાવી દે છે. આચાર્ય તુલસી કહે છે કે ખોટો દષ્ટિકોણ, મિથ્યા વિચારધારા અને વિપરીત માન્યતાઓની પકડમાં મનુષ્ય બંધાયેલો હોય છે. આવી વ્યક્તિ સત્યને અસત્ય અને અસત્યને સત્ય માનતી હોય છે. આવી વ્યક્તિના આદર્શ અને આચરણમાં મોટો ફરક હોય છે. એટલા માટે જ કહેવાયું છે કે લક્ષ્યનું નિર્ધારણ સૌથી પહેલાં કરી દેવું જોઈએ.

સ્થળ અને સમયની એક અનોખી સંગત

એક મિત્ર લખે છે: ‘જે ઘરમાં એક વાર સુખી થયા હોઈએ તેની યાદ સતાવે છે. જે મિત્રની સાથે એક વાર મન ભરીને ગમ્મત કરી હતી એ મિત્રનો વિયોગ સતાવે છે. ઘણાંબધાં ગામ જોયાં અને ઘણીબધી નદીઓનાં પાણી પીધાં. વતનની નદીમાં ખોબે ખોબે પીધેલા પાણીનો સ્વાદ ફરી ક્યાંય મળ્યો નહીં! વધુ ને વધુ રૂપાળી જિંદગીની આશામાં આગળ ધકેલાતો રહ્યો છું, પણ જેમ આગળ જોઉં છું તેમ ખાતરી

થતી જાય છે કે મારી જિંદગીમાં જે કંઈ શ્રેષ્ઠ હતું તે બધું પાછળ રહી ગયું છે-વીતી ગયું છે-ભૂતકાળમાં પડ્યું છે. ભૂતકાળનાં મીઠાં સ્મરણો અને ભવિષ્યની આશાઓની વચ્ચે જાણે ખેંચતાણ ચાલે છે. ઘડીક પાછળ ધકેલાઈ જાઉં છું અને ઘડીક આગળ ફેંકાઈ જાઉં છું.’ આવી લાગણી થવી સ્વાભાવિક છે, પણ આવી લાગણીને તાબે થવાનું બરાબર નથી. એકાંત બેઠકની જેમ ભૂતકાળમાં ઘડીકવાર જઈને બેસવું તે સારું છે, પણ ત્યાં જ પુરાઈ રહેવું ખોટું છે. જે આજની ક્ષણ છે અને આજની જે ક્ષણ તમને તદ્દન સામાન્ય અને ખાસ દમ વગરની લાગે તે ક્ષણ વીતી જશે એટલે અમુક સમય પછી જૂના સંઘરી રાખેલા સિક્કાની જેમ કીમતી લાગશે. ગઈ કાલના સિક્કામાં અને આજના સિક્કામાં કંઈ ખાસ ફરક નથી અને છતાં ઘણો મોટો ફરક છે. માણસ ભૂતકાળને વાગોળે છે ત્યારે તેને તેમાં કંઈક વિશિષ્ટ સ્વાદનો અનુભવ થાય છે. માણસ વીતી ગયેલા દુઃખને યાદ કરે છે ત્યારે પણ તેને એમાંથી મીઠાશ મળે છે. ભૂતકાળનો એક જાદુગર છે અને તે આપણાથી દૂર ને દૂર ચાલી ગયેલી, વીતી ગયેલી પળો ઉપર નવાં નવાં રંગીન ફાનસ ગોઠવ્યા કરે છે. માણસની ઊંઘ, માણસની શાંતિ, માણસની તબિયત માણસની સાથે જ રહે છે. આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈનનો સાપેક્ષતાનો સિદ્ધાંત અહીં પણ સાચો છે. સુખ અને શાંતિ, આનંદ અને ઉમંગનું સરનામું માત્ર સ્થળ દર્શાવીએ તો અધૂરું રહે છે. સ્થળ અને સમયની એક અનોખી સંગત છે. સ્થળનો ફેરફાર આપણા ધ્યાનમાં તરત આવે છે. સમયનો ફેરફાર એટલો જલદી ખ્યાલમાં રહેતો નથી. જુદા જુદા સ્થળ અને સમય દર્શાવતાં આલબમ પર માત્ર ધૂળ ચઢતી નથી. જેટલી ધૂળ જમા થાય છે તેટલી ભૂરકી છંટાય છે. એક જૂની તસવીર જોઈને માણસ અંદરથી ડોલી ઊઠે છે! કેટલું સુખ હતું, કેટલી નિરાંત હતી, કેટલી મજા હતી. આપણને એવું લાગે છે કે આપણે અમુક સ્થળે વધુ સુખી હતા અથવા એવું લાગે છે કે અમુક સમયે આપણે વધુ સુખી હતા અને એનો અર્થ એવો નીકળે કે સુખ-શાંતિ આ કે તે સ્થળ અગર સમયની ખૂબી જ હોવી જોઈએ, પણ સ્થળ અને સમય માત્ર સાક્ષી છે, મૂળ આસામી તમે પોતે જ છો અને બીજા કોઈ પણ સાક્ષીની જુબાની કરતાં તમે તમારી પોતાની કેફિયત ઉપર જ વધુ મુસ્તાક રહેશો તો તમારી એકંદર રાહત ઘણી મોટી હશે. માણસે ખરેખર પોતાની અંદર જીવવાનું છે અને છતાં અંદર ને અંદર બુઝાઈ કે સંકેલાઈ જવાનું નથી. તેણે બહાર ફેલાઈ જવાનું છે પણ ફેલાઈ જવાનો અર્થ બધું જ ઢાંકી દેવું એવો નથી. ફેલાઈ જવું એટલે પોતાની અંદર રહીને અસંખ્ય તાર ઊંચી અટારી પર ગોઠવવા અને તમામ સંદેશા ઝીલવા. ડો. ઝીવાગોના લેખક બોરીસ પાસ્તરનાક એક સમર્થ કવિ હતા. તેમણે કહ્યું કે ક્યારેક એક જ પળના ખ્યાલ માત્રથી હું ઝણઝણી ઊઠું છું! એક જ ક્ષણ! પ્રિયતમાની એક નજર, મારા બાળકની એક મુસ્કાન, ખિસકોલીની એક અદા, ફૂલની ઊઠતી-ઝૂકતી નજર એ એક ક્ષણમાં કેટલું બધું બને છે! આ બધું જોઈ શકાતું નથી, ઝીલી શકાતું નથી! કોઈ કહે છે કે મારા જીવનમાં કંઈ જ નથી! આવું લાગે ત્યારે સમજવું કે આપણે ગણતરીમાં કંઈક ભૂલ કરી રહ્યા છીએ! એક દરિદ્રમાં દરિદ્ર માણસની જિંદગીમાં પણ કંઈ જ ના હોય એવું તો બની જ ના શકે, કેમ કે જિંદગી ખાલી રહી શકતી જ નથી. બધું જ ગતિમાં છે, બધું જ ઊભરાઈ ઊભરાઈને

શમી જાય છે અને ફરી ઊભરાઈ ઊઠે છે એટલે કોઈ જિંદગી ખાલી રહી શકતી જ નથી. અમેરિકાના મહાત્મા થોરો અને કવિ વોલ્ટ વ્હીટમેનને અહીં એકસરખો અનુભવ થાય છે. હારીથાકીને અને દુનિયાથી રિસાઈને ક્યાંક ખૂણામાં બેસવા જઈએ ત્યાં કોઈક કીડી ચટકો ભરે છે અને ઉંદર જાણે મશ્કરી કરતો હોય તેમ દાંતિયા કરે છે!
- લેખકના પુસ્તકમાંથી

આત્મીયતા ઈચ્છતાં પૂર્વે આત્મીય બનો

આપણને આત્મીયતાની જરૂર હોય છે. દરેક જણ ઈચ્છે છે કે સામેવાળી વ્યક્તિ આત્મીય હોય, પણ દુર્ભાગ્યની વાત એ છે કે કોઈ પોતે આત્મીય બનવા ઈચ્છતું જ નથી. આત્મીયતા એટલે ઈન્ટિમસી. આ એક લેટિન શબ્દ ઈન્ટિમમ પરથી ઊતરી આવેલ શબ્દ છે. ઈન્ટિમમનો અર્થ થાય છે, તમારી અંતરંગતા. જ્યાં સુધી તમે અંતરંગ ના હોય ત્યાં સુધી આત્મીય બની શકો નહીં. સત્ય વાત એ છે કે આપણે કોઈને આત્મીય બનવા જ નથી દેતા, કારણ કે આપણા મનમાં ક્યાંક એવી બીક હોય છે કે સામેવાળી વ્યક્તિ આપણાં આંતરિક રહસ્ય જાણી ન જાય. ક્યાંક સામેની વ્યક્તિ જાણી જાય કે આપણી મનોદશા કેટલી અસ્તવ્યસ્ત છે તો? આપણે પોતાના અવ્યવસ્થિત જીવનને પોતાની ભીતર જ રાખવા માગીએ છીએ. એટલા માટે આપણે આત્મીય બનતા નથી કે કોઈને આપણી નજીક આવવા દેતા નથી. આવી વ્યક્તિ અંદરથી આનંદ અનુભવી શકે નહીં, કારણ કે તેને આત્મીયતાનો ભય સતાવતો હોય છે. કહેવાય છે કે પ્રેમ આત્મીયતાનું બીજું નામ છે, પણ એ વાત ખોટી છે. માત્ર શારીરિક સંબંધના કારણસર કરેલો પ્રેમ આત્મીયતા નથી. ઈન્દ્રિયનો ચરમસીમાનો અનુભવ એ આત્મીયતા નથી. આ તો ફક્ત એક આનંદ છે. આની સાથે આત્મીયતા હોય પણ ખરી કે ન પણ હોય. આત્મીયતાનો સીધોસાદો અર્થ કરવો હોય તો એટલો જ થાય કે જ્યારે તમારા હૃદયનાં તમામ દ્વાર સામેની વ્યક્તિ માટે ખૂલી જાય ત્યારે સમજવું કે તમારે તેની સાથે આત્મીયતા છે. જ્યારે તમને એક વૃક્ષ જેવા પ્રાકૃતિક હોવાનો અહેસાસ થાય, એક બાળક જેવી નિર્દોષતા તમો અનુભવો ત્યારે તમને અન્યની આત્મીયતાનો કોઈ ભય રહેશે નહીં, પણ આજના સ્વાર્થ, લુચ્ચાઈ અને બાહ્ય સંબંધોના યુગમાં આવું મન કેટલા લોકો પાસે હોય છે? આત્મીયતા પ્રત્યે ભયરહિત બનતાં પૂર્વે આપણે મનના તમામ કચરાથી મુક્ત બનવું પડશે. સદીઓથી આપણા મનમાં ઠસાવવામાં આવેલા કુરિવાજો, કુવિચારો અને કુપ્રથાને તિલાંજલિ આપવી પડશે. આ બધાથી મુક્ત થઈ શાંતિ સાથે મૌન આનંદ માણો. ગીત અને નૃત્યભર્યું જીવન જીવો. તમે તમારી અંદર પરિવર્તન મહેસૂસ કરશો કે અનુભવશો. આ રીતે રહેનાર માણસ માટે દરેક જગ્યા

ખુશનુમા હોય છે અને દરેક પળ ફૂલગુલાબી. પ્રેમ એક ઉત્સવની ચીજ છે, એ ભાગદોડ કરતાં કરતાં થઈ શકે નહીં. સેક્સને મગજ પર હાવી ન થવા દો. માનસિક સેક્સ પ્રામાણિક હોતું નથી. જેમ આપણને ભૂખ-તરસ લાગે તે રીતે સેક્સ પણ સહજ રીતે પ્રગટ થવું જોઈએ. તમારો શયનખંડ એક મંદિર જેવો પવિત્ર હોવો જોઈએ કે જ્યાં માત્ર પ્રેમનું વાતાવરણ હોય. અત્યારે દુનિયાના વિકસિત દેશોમાં પ્રેમનું શિક્ષણ આપતી ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ખૂલી છે, જે એક દુર્ભાગ્યની વાત છે. જાનવર પણ જાણે છે કે પ્રેમ કેવી રીતે કરવો, જ્યારે માણસે તેને શીખવા જવું પડે છે. લોકો કોઈ ને કોઈ ડર કે ભય સાથે જીવે છે, જેથી તેઓ આત્મીય બની શકતા નથી. જ્યાં સુધી મન નહીં ખોલો ત્યાં સુધી જીવનનો આનંદ નહીં ઉઠાવી શકો.

યે સબ મોર પાપ પરિણામ

મનુષ્ય જ્યારે તમામ જગ્યાએથી હતાશ થઈને પાછો પડતો હોય છે ત્યારે તે સ્વગત બોલતો હોય છે કે “આ બધું મારાં જ પાપનું પરિણામ છે નહીંતર હું આટલું અઢળક સુખ ભોગવતો હોવા છતાં આટલાં બધાં દુઃખમાં ક્યાંથી આવી પડ્યો?” તે પાછો મનોમન એમ પણ વિચારતો હોય છે કે, ‘મેં આખી જિંદગી જે મોંએ પાન ખાધાં તે મોંએ હવે હું કોલસા કેવી રીતે ચાવીશ?’ તે મનોમન એમ તો વિચારતો જ હોય છે કે આ બધાં મારાં પાપકર્મો ભેગાં થઈને હવે મારાં પ્રારબ્ધ સ્વરૂપે ઉપસ્થિત થતાં હવે મારે આ દિવસ જોવાનો સમય આવ્યો છે. આવું ત્યારે લાગે છે જ્યારે છોકરાં માતા પિતા સામે બળવો પોકારે કે પછી તેમની આજ્ઞાનો છડેચોક ભંગ કરે. પત્ની પતિની આજ્ઞા ન માને અને પોતાની ઈચ્છા મુજબનું વર્તન કરવા લાગે. સંતાનમાં એકલી પુત્રીનો જ જન્મ થાય. ઘરનું ઘર પોતાનું હોવા છતાં ભાડાંનાં ઘરમાં રહેવા જવું પડે. સુંદર પત્ની હોવા છતાં તેને ભોગવી ન શકાય. કરોડો રૂપિયાની સંપત્તિ હોવા છતાં તેનો ભોગવતો બીજું કોઈ કરતું હોય. સહી ન શકાય તેવો કોઈ ગુપ્ત રોગ લાગી ચૂક્યો હોય. ન મટે તેવો ભયંકર વ્યાધિ શરીરને લાગ્યો હોય. આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ કેડો મૂકતી ન હોય. નાખેલાં બધાં પાસાં અવળાં પડતાં હોય. છોકરીએ માતા પિતાની આજ્ઞા વિરુદ્ધ જઈ બીજા પર જ્ઞાતિના યુવક સાથે લગ્ન કરી લીધાં હોય. નોકરીમાં બોસ કારણ વગર અથવા કોઈ પૂર્વગ્રહથી પીડાઈને વારંવાર ઠપકો આપતા હોય ત્યારે જે તે મનુષ્ય અથવા જેના ઉપર આ કે આમાંની બીજી કોઈ આપદા આવી પડતી હોય અથવા વારંવાર આવી તકલીફો આવી પડતી હોય ત્યારે જે તે મનુષ્ય ખૂબ હતાશ થઈને આવું જ કાંઈક વિચારતો હોય છે કે, “યે સબ મોર પાપ પરિણામા. આવું બધું કેમ અને ક્યાંથી થતું હોય છ? તે જો આપણે જોવા જઈએ તો આપણને સમજાશે કે આ બધાં જ મારાં કર્મોનો પ્રભાવ છે. જો મેં કોઈનાં

ટાંટિયા ન ખેંચ્યા હોત તો? મારા માથે આ બધી ઉપાધિ આમ સાવ અચાનક તો ન જ આવી પડી હોત. કર્મરાજાનું વિજ્ઞાન ખૂબ જ ગહન છે. તે જેકોઈ વ્યક્તિ સમજી જાય છે તે તો કુદરતને છેડતી જ નથી. મનુષ્ય ઉપર જ્યારે પાર વગરનાં દુઃખ આવી પડતાં હોય ત્યારે તેણે હતાશ થયા વગર એકદમ શાંત ચિત્તે પ્રભુ ભજનમાં લાગી જવું જોઈએ. તેણે સહેજ પણ ગભરાયા વગર અચાનક આવી પડેલી આપત્તિનો સામનો કરવો જોઈએ. તે વખતે જે તે મનુષ્યએ બીજાને દોષ દીધા વગર આવી પડેલી આપત્તિને પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારી લેવી જોઈએ. જો તે બીજાને દોષ દેશે તો તે આ પાપકર્મો તો ભોગવશે જ સાથે નવાં પાપકર્મો પણ બાંધી નવું દુઃખમય પ્રારબ્ધ બાંધશે. જ્યારે આવું પાપમય પ્રારબ્ધ બંધાય અને તે જે વખતે ઉદયમાં આવે છે તે વખતે પાછું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી પાછો તે નવાં કર્મો બાંધી જે તે દુઃખ ભોગવવા કટિબદ્ધ થતો હોય છે. ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવાથી જે તે મનુષ્યનું ગમે તેવું દુઃખ પણ સાવ હળવું થઈ જાય છે. આપણાં શાસ્ત્રોમાં તથા જગતના તમામ ધર્મમાં સ્પષ્ટરીતે લખ્યું છે કે ઈશ્વર કે સિવા કહીં ભી મન લગાયા તો અંત મેં રોના હી પડેગા. ખરેખર દુઃખ હળવું કરવા દરેક મનુષ્યએ જ્યારે પણ સમય મળે ત્યારે પ્રભુને અવશ્ય યાદ કરવા જોઈએ. જ્યારે મનુષ્ય ઉપર અચાનક દુઃખ આવી પડે છે ત્યારે તે ઉદ્વિગ્ન થઈને જ્યોતિષી, ભૂત, ભૂવાને શરણે જતો હોય છે. જો તેનાં નસીબ સારાં હોય તો તે જેની શરણમાં ગયો હોય તેનું શરણું તેને માટે શુભ પુરવાર થતું હોય છે. જો તેનાં નસીબ સારાં ન હોય તો તે મનુષ્યને આટલું દુઃખ હોવાં છતાં જે તે વ્યક્તિ તેને છેતરતાં અચકાતી નથી. કારણ આ પણ તેનાં પાપકર્મોનો જ પ્રભાવ છે. આવા સમયે ઉપર મુજબ આકુળવ્યાકુળ થયા વગર સતત અને સતત પ્રભુ સ્મરણ કર્યાં કરવું જોઈએ. સંત તુલસીદાસજી ઉપર ઘણી વખત જાત જાતની ઉપાધિ આવી પડતી પરંતુ તે તેમનાં ભજન કરવાનાં કર્મમાંથી સહેજ પણ ચલિત થતા નહોતા. આ સિવાય મીરાંબાઈ પણ તેમની પ્રભુભક્તિમાં અડગ રહીને તેમના પતિ તથા ચિત્તોડના મહારાણા દ્વારા આપાતાં કષ્ટોને હસતાં મુખે કોઈ પણ ફરિયાદ કર્યા વગર તે તમામ ત્રાસ સહી લેતાં હતાં.

ઉન્નતિ અને વિનાશનું એક મુખ્ય કારણ વાણી હોય છે

મનુ સ્મૃતિમાં કહેવાયું છે કે અસ્પષ્ટ, કઠોર તેમજ જૂઠું બોલવું અને વ્યર્થ બકવાસ કરવો. વાણીના આ ચાર દોષ છે. સજ્જન પુરુષોએ આ દોષોથી બને ત્યાં સુધી દૂર રહેવા માટે પ્રયાસ કરવા જોઈએ. વાણીથી જ વ્યક્તિના જ્ઞાન અને સંસ્કારો જાણવા મળે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો આધાર વિનમ્રતા છે. આ વિનમ્રતા વાણીથી પ્રગટ થાય છે. જીવનને સરળ અને સહજ બનાવવા માટે જરૂરી છે કે વ્યક્તિ બનાવટથી દૂર રહે અને મર્યાદિત જીવન જીવે. જીવનને સરળ અને સહજ ત્યારે જ બનાવી શકાય છે

જ્યારે આપણો વ્યવહાર એવો હોય કે જે સૌના હિતમાં અને સૌને પ્રિય હોય. એના માટે કઠોર ભાષાનો ત્યાગ કરવો પડશે અને કોમળ અને મધુર ભાવને ગ્રહણ કરવા પડશે. અથર્વવેદમાં મનુષ્યની વાણી અને શબ્દોનો તેના પ્રભાવ અને આધાર પર વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં કહેવાયું છે કે, મનુષ્યો તમારી પાસે શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારની વાણી છે. તમે આ બંને પ્રકારની વાણીને સાથે સાથે ધારણ કરો છો. વેદમાં આગળ લખ્યું છે કે માનવીના મનની ભીતરમાં ત્રણ પ્રકારની વાણી હોય છે પરા પશ્યંતિ અને મધ્યમા. એક ચોથી વાણી પણ હોય છે જેને વૈખરી કહે છે અને તે શબ્દોની સાથે બહાર આવે છે. ચોથી વાણી ભીતરની ત્રણેય વાણીઓની અભિવ્યક્તિ છે. મધુર વાણી માટે સૌથી પહેલી શરત છે કે આપણી અન્ય ત્રણેય વાણી નિર્દોષ અને કોમળ હોવી જોઈએ. જો ભીતરની સ્થિતિ સ્વચ્છ હશે તો બહાર વ્યક્ત થનારી વાણી પણ સ્વચ્છ અને મધુર હશે. અથર્વવેદમાં લખ્યું છે કે વાણીની પસંદગી સમય, પાત્રતા અને યોગ્યતા અનુસાર કરવી જોઈએ. કૌટિલ્યે પોતાના અર્થશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે મનુષ્યની ઉન્નતિ અને વિનાશનું એક મુખ્ય કારણ તેની વાણી હોય છે. મધુર વાણી પ્રગતિનો માર્ગ ખોલી આપે છે, જ્યારે ખરાબ વાણી પતન તરફ ધકેલે છે. કૌટિલ્યે પોતાની વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરતા લખ્યું છે કે આપણી વાણીમાં અમૃતનો અંશ હોય છે અને વિષનો દંશ પણ. વ્યક્તિ અમૃત અને વિષ બંનેમાંથી કોનો પ્રયોગ કરે છે તે તેના સંસ્કાર અને વિવેક પર નિર્ભર કરે છે. મુખમાંથી નીકળેલા કટુ શબ્દો બીજાને નુકસાન જ કરતા નથી, પણ તેનાથી પોતાની જાતને પણ કષ્ટ થાય છે. ક્યારેક ક્યારેક વ્યક્તિ અજ્ઞાનતાવશ પોતાની જાતને થઈ રહેલા નુકસાન તરફ જોઈ શકતી નથી. પરંતુ તેની પ્રતિષ્ઠા અને સામાજિક પ્રભાવ સતત ઘટતો જાય છે. શબ્દો સંસ્કારમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. શબ્દોમાં ઊર્જા અને અપાર શક્તિ પ્રતિબિંબિત થવી જોઈએ. શબ્દ અનંત, નિરાકાર અને અનંત હોય છે. આથી જ વેદોમાં શબ્દને બ્રહ્મની ઉપમા આપવામાં આવી છે. તે આપણા જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો આધાર છે. આપણે સદાય એવા શબ્દો જ બોલવા જોઈએ કે જે આસપાસના વાતાવરણને મધુર અને સ્વસ્થ બનાવે.

સાભાર: શ્રી ભૂપત વડોદરિયાના સુંદર લેખોનો સંગ્રહ

કેટલાક શ્રદ્ધા ફેલાવે છે તો કેટલાક અંધશ્રદ્ધા!

શહેરની એક ઈસ્પિતાલમાં એક જુવાન બેભાન અવસ્થામાં છે. એક મોટર અકસ્માતમાં જુવાનના માથામાં ગંભીર ઈજાઓ થઈ છે. ઓપરેશન કરવાનું છે, પણ પરિણામ વિશે ખુદ તબીબ દ્વિધામાં છે. જુવાનના કુટુંબીઓનાં મૂંગાં ડૂસકાંનો ભાર છે. જુવાનની માતા દાક્તરને બીતાં બીતાં પૂછે છે, ‘શું લાગે છે?’ એ સવાલમાં ચોખ્ખી પૃચ્છા હતી કે, ‘છોકરો બચશે કે નહીં બચે?’ એકનો એક દીકરો છે અને તેજસ્વી છે. તબીબ કહે છે કે જો તેમણે ‘સાયો જ રિપોર્ટ’ આપવાનો હોત તો એ કહી શક્યા હોત કે બચવાની ઝાઝી આશા નથી. છોકરાની તબીબી પરીક્ષાના રિપોર્ટમાંથી આવું તથ્ય નીકળી શકતું હતું, છતાં આંકડાઓ અને હકીકતો ગમે તેટલાં નક્કર હોય પણ તેના આધારે કોઈ અફર આગાહી થઈ શકતી નથી. જીવન આંકડાઓ અને હકીકતોના આધારે વળાંક લેતું નથી. સખત વાવાઝોડામાં એક છોડ

બચી જાય છે તેવું બને છે, પણ કેમ બચી ગયો તેના જવાબમાં જીવનને રક્ષણ આપનારી કોઈ ગૂઢ શક્તિનો સંકેત જ વાંચવો પડે છે. તેનો વાસ્તવિક ખુલાસો શક્ય હોતો નથી. વાવાઝોડાની ગતિ, તેની વ્યાપકતા, છોડનું કુમળાપણું, પવન સામે ટકવાની તેની ત્રેવડ એ બધાના આધારે કોઈ પણ કહી શકે કે છોડ ઊભડીને ફેંકાઈ જશે, પણ વાવાઝોડું પસાર થઈ ગયા પછી છોડ હસતો ને હસતો, કંઈક વીંખાઈ ગયેલો પણ મૂળમાંથી નહીં ડગેલો, અણનમ ઊભેલો આપણે જોઈએ એવું નથી બનતું? તબીબે પેલી માતાને કહ્યું, ‘ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખો. છોકરાને કંઈ થવાનું નથી.’ દાક્તરના હાથમાં ઘણું હતું અને છતાં છેવટની વાત તો તેના હાથમાં નહોતી, કોઈના હાથમાં નથી હોતી. ઓપરેશન થઈ ગયું. બધાં ઓપરેશન ‘સફળ’ જ હોય છે તબીબી પરિભાષામાં, પણ જીવનની પરિભાષામાં કેટલાંક કોડિયાંની વાટ સંકોચાય છે. ઘણાંબધાં કોડિયાં બુઝાઈ જાય છે. આ જુવાન બચી ગયો. થોડાક દિવસ પછી માબાપ સાથે વાતો કરવા લાગ્યો. જ્યાં હોસ્પિટલમાં ઉદાસીનાં પૂર ઊભરાતાં હતાં ત્યાં જીવનનું ખિલખિલાટ હાસ્ય છલકાઈ ઊઠ્યું. છોકરાની માએ પ્રાર્થના કરી હશે તે નક્કી, પણ તેની પ્રાર્થનાને બળ આપ્યું દાક્તરના આશ્વાસનના, શ્રદ્ધાના શબ્દોએ. શ્રદ્ધા હકીકતોની ઓશિયાળી હોતી નથી. છેવટનું પરિણામ આપણા હાથમાં હોતું નથી. કોઈની જિંદગીનો સવાલ હોય કે બીજી ગમે તે બાબત હોય, તે કેવી જાતનો વળાંક લેશે તેની કોઈને ખબર હોતી નથી. આપણે બધા અનુભવે જાણીએ છીએ કે જીવલેણ રોગથી માંડીને કોઈ પણ હારજીત સુધીનાં પરિણામોની આપણી આગાહીઓમાં ભારે ગરબડ થતી હોય છે. અમુક બાબતમાં નિશ્ચિતપણે આમ જ બનશે તેમ કોઈ કહી શકતું નથી. જ્યારે બધી જ બાબતોનાં પરિણામો આપણા હાથમાં નથી ત્યારે તેના વિશે અગાઉથી મોતના ફેંસલા આપણે શા માટે આપવા? માણસે તો મંગળની, શુભની કામના કરવી. અમંગળ કે અશુભ આવી જ પડે તો મીરાંબાઈ જે શ્રદ્ધાથી રાણાએ મોકલેલ ઝેરનો પ્યાલો ગટગટાવી ગયાં હતાં તેમ ગટગટાવી જવું. કેટલાક લોકો શ્રદ્ધા ફેલાવે છે તો ઘણા લોકો જ્યાં ને ત્યાં અંધશ્રદ્ધાનાં જંતુ ફેલાવે છે. આમાં કોઈને કંઈ સ્વાર્થ કે હેતુ હોય છે તેવું નથી. આ જીવનનો એક અભિગમ હોય છે. કેટલાક નિરાશાજનક હકીકતોના ઓથાર વચ્ચે પણ પોતાની શ્રદ્ધાને નાનકડી કીડીની જેમ જીવતી અને ચાલતી રાખે છે. કેટલાક આશાસ્પદ સંજોગો વચ્ચે પણ પોતાની આશંકા અને અશ્રદ્ધાનો શંખ ફૂંકે છે. શ્રદ્ધાને વાચા આપનારા નિરાશ હૈયામાં હિંમત ભરે છે અને તેમની એ શ્રદ્ધા ગૂઢ રીતે જાણે કે પરિણામોની અશુભ અસર ધોઈ નાખતી હોય તેવો ભાસ થાય છે. બીજી બાજુ કેટલાક અમંગળ વેણ ઉચ્ચારે છે અને અત્યંત આશાસ્પદ સંજોગોમાં ઝેરનું એક ટીપું રેડે છે. જાણે તેમની એ આશંકા જ દૂધના અમૃત કટોરાને વિષમય કરી મૂકે છે. એક માણસ તરીકે આપણું કામ શ્રદ્ધા ફેલાવવાનું છે. આપણે અંધશ્રદ્ધાના જંતુઓના વાહક બનવાની જરૂર નથી. જિંદગીના જુદા જુદા મોડ ઉપર ઊભેલાં બાળકો, સ્ત્રીઓ, પુરુષો કોઈકના શ્રદ્ધા અને આશ્વાસનના એક જ બોલના ધક્કે ખીણ ઓળંગી જાય છે અને આપણી એક જ અમંગળ આગાહી તેમને ડગુમગુ પુલ ઉપરથી નીચે ફેંકી દેવા પૂરતી થઈ શકે છે. કેટલાક લોકો હૈયામાં શ્રદ્ધાને ઘૂંટ્યા કરતા હોય છે અને તેમનો સંપર્ક એક સુવાસનું વાતાવરણ સર્જે છે. - લેખકના પુસ્તકમાંથી

નિષ્ફળતા વધુ મોટી સફળતાનું આહવાન છે!

અમેરિકાના મહાન પ્રમુખ અને ગુલામોના મુક્તિદાતા અબ્રાહમ લિંકન બાવન વર્ષની ઉંમરના થયા ત્યાં સુધીનું તેમનું જીવન એક પછી એક નિષ્ફળતાઓ ભરેલું હતું. તેમના રાજકીય પક્ષે તેમને ચૂંટણીમાં-રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં-ટિકિટ

એટલા માટે આપી હતી કે પક્ષના આ હોશિયાર સંચાલકોનો ખ્યાલ એવો હતો કે આપણો પક્ષ જીતવાનો નથી એટલે આપણા કોઈ લાયક માણસને ઊભો રાખીને શું કરવાનું? આપણા કોઈ લાયક માણસને પરાજયનું કલંક મળે તેવું શું કામ કરવું? છતાં કોઈ નબળો તો નબળો ઉમેદવાર ખડો તો કરવો પડશે! ચાલો, અબ્રાહમ લિંકનને ઊભા રાખીએ. જીતવાની શક્યતા નથી, હારીશું તો પણ વાંધો નથી. આવા નબળા ઉમેદવારથી હારીએ તો આબરૂ ઓછી ગઈ ગણાશે. લિંકનને તો ખાસ કંઈ ગુમાવવાપણું છે જ નહીં! અબ્રાહમ લિંકન ચૂંટણીમાં ઊભા રહ્યા પછી પણ તેમનાં પત્ની પતિને એવું મેણું મારતાં રહ્યાં હતાં કે તમને પરણીને હું ક્યાંયની ના રહી! તમારી સામે ઊભેલા ડગ્લાસને પરણી હોત તો ચોક્કસ વ્હાઈટ હાઉસમાં પહોંચી જવામાં શંકા ના રહેત! લિંકનના શ્વશુર પક્ષના અન્ય સભ્યો પણ તેને ઠોઠ જમાઈરાજ ગણતા હતા. પાર્વતીના પિતાનો અભિપ્રાય ભગવાન શંકર માટે ખાસ ઊંચો નહોતો, પણ માણસ શક્તિ બતાવે, સફળતા હાંસલ કરે એટલે ચિત્ર એકદમ બદલાઈ જાય છે. એનો એ જ માણસ ઉપડ્યો-ઉપડતો નથી. સ્વામી વિવેકાનંદનું નિરીક્ષણ સાચું છે કે સંસાર શક્તિને પૂજે છે, સામર્થ્યને પૂજે છે. નિર્બળની કોઈ ઉપાસના કરતું નથી, પણ સફળતા શું માણસના હાથની વાત છે? માણસમાં ભરપૂર શક્તિ હોય, લોહી-પસીનો એક કરી પુરુષાર્થ કરવાની વૃત્તિ હોય અને તે બધું કરે છતાં તેને સફળતા કે વિજય ના મળે એવું બનતું નથી? આવું જરૂર બને છે પણ માણસનો નિર્ધાર પાકો હોય અને પરમ શક્તિની કૃપા થાય તો તે ક્યાંક ને ક્યાંક વહેલો કે મોડો સફળતાને વરે છે. ઉપરાઉપરી પરાજય મળવા છતાં તેણે જંગ જારી રાખવો જોઈએ. એ જો મેદાન છોડી દે તો પછી એ પોતે જ સૌથી મોટો પરાજય છે. રશિયાના મહાન વાર્તાકાર દોસ્તોવસ્કીના મિત્રો એની મશ્કરી કરતા. દોસ્તોવસ્કી સામુદ્રીક વિજ્ઞાનમાં શ્રદ્ધા રાખતા હતા. કોઈક કૂનોલોજિસ્ટે તેમને કહેલું કે તમારી ખોપરી સોક્રેટિસને મળતી આવે છે! મિત્રો મજાક કરતા કે દોસ્તોવસ્કીને આ આગાહીને લીધે મનમાં રાઈ ભરાઈ ગઈ છે, એને વહેમ છે કે એ મોટો માણસ થવાનો છે. દોસ્તોવસ્કીની જિંદગી તેની અડતાલીસ વર્ષની ઉંમર સુધી દારિદ્ર્ય, દેવું, બંધન અને તરેહતરેહની કમનસીબીઓથી ભરેલી હતી પણ તેણે જે કંઈ સહન કર્યું તેમાંથી તેને એટલું બધું મળ્યું કે તે માલામાલ થઈ ગયો. માત્ર વાર્તાકાર તો ઠીક, એક ફિરસ્તો બની ગયો. સૌ કોઈ જાણે છે કે મહાત્મા ગાંધીને અવલમંજિલ પહોંચાડી દેવાની બધી તૈયારી કરીને અંગ્રેજો બેસી ગયા હતા. મહાત્મા માટે સુખડનાં લાકડાં પણ તેમણે ખરીદી લીધાં હતાં, પણ ગાંધીજીએ એ રીતે ખતમ થઈ જવાની ના પાડી. સ્વરાજનો અરુણોદય નિહાળ્યા પહેલાં આંખો મીંચી જવાની એમની તૈયારી નહોતી. જીવનમાં એવું બને છે કે ઘણી વાર આપણને આસુરી બળોની જીત થતી લાગે છે. પાશવી બળોને પ્રબળ બનતાં જોઈને આપણી શ્રદ્ધા ડગવા માંડે છે ત્યારે આપણને લાગે છે કે કુદરતને ઘેર કોઈ ન્યાય નથી અને જેની પાસે પાશવી બળ છે તે જ જીતે છે, પણ ઘણી વાર પાશવી બળોની આ જીત તેનાં છેલ્લાં પુણ્યોની આખરી ચેતવણી જ હોય છે. મહાભારતની વાત જાણીતી છે. યુધિષ્ઠિર સ્વર્ગમાં પહોંચ્યા ત્યારે યુધિષ્ઠિરે સ્વર્ગમાં દુર્યોધનને જોયો. દ્રૌપદી અને ભીમ-અર્જુન જેવાં સ્વજનો નરકમાં હતાં, યુધિષ્ઠિર તો ખળભળી ઊઠ્યા. ઈન્દ્ર ભગવાનને તેમણે ઘણુંબધું સંભળાવ્યું. આ કંઈ જાતનો ન્યાય? જેણે અત્યાચાર કર્યા, અધર્મ આચર્યો અને નરી હીનતા બતાવી તે દુર્યોધન પણ સ્વર્ગમાં? આ કંઈ જાતનું સ્વર્ગ? જે સ્વર્ગમાં દુર્યોધનને સ્થાન મળે એ મારે માટે સ્વર્ગ હોઈ ના શકે! મારે આવું સ્વર્ગ જોઈતું નથી. યુધિષ્ઠિરને પછી સાચી સમજ પડી અને મનનું સમાધાન થયું. દુર્યોધન તેના થોડાક જ પુણ્ય માટે ઘડી વાર સ્વર્ગનો મહેમાન બન્યો હતો અને પાંડવો તેમના પુણ્યમય જીવનમાં પણ થોડાંક પાપ માટે નરકના મહેમાન બન્યા હતા. પાંડવો માટે સ્વર્ગ છેવટનું ધામ હતું- કૌરવો માટે છેવટનું ધામ નરક હતું. ખરેખર માનવીની જિંદગીમાં નિષ્ફળતા એટલે શું? અમુક અપેક્ષિત ફળ ના મળ્યું તે. એવું ના બને કે આપણી અપેક્ષાનું ફળ નાનકડું અને નજીવું

હોય જ્યારે આપણને ઈશ્વરકૃપાથી-ભાગ્યથી જે ફળ મોડેથી મળવાનું હોય તે વધુ સારું અને વધુ હિતકારક હોય? નિષ્ફળતાને વધુ મોટી સફળતાનું આહ્વાન ગણી લેવું જોઈએ. - લેખકના પુસ્તકમાંથી

મારા કિસ્મતની લગામ તમારા હાથમાં લઈ લો

ચીલીના કવિ પેબ્લો નેરુદાનું એક કાવ્ય છે: ‘હું કદાચ તેને ચાહતો હતો, કદાચ હું તેને ચાહતો નહીં હોઉં, પ્રેમ બહુ ટૂંકો હતો પણ તેને ભૂલી જવાની વાત બહુ લાંબી ચાલી!’

જુવાન માણસ પોતાની જિંદગીની એક કલ્પનામૂર્તિ ઘડે છે. જિંદગીની આ સ્વપ્નમૂર્તિને તે ચાહે છે. જિંદગીની એ આદર્શ મૂર્તિ અને વાસ્તવિક જિંદગી વચ્ચે અંતર વધતું જ જાય છે. પેલી મૂર્તિથી એ દૂર ને દૂર ચાલ્યો જાય છે. એક વાર એ કલ્પનામૂર્તિને ખૂબ ચાહી હોય છે, પછી તેને ભૂલવા એ કોશિશ કરે છે. પેલી મૂર્તિ વારે વારે તેને યાદ આવ્યા કરે છે અને ભૂલવાની કોશિશ સ્વયં જ વધુ તીવ્ર યાદ બની જાય છે. અડધી જિંદગી વીતી ગયા પછી પણ એ મૂર્તિ વારે વારે મનની ક્ષિતિજ પર વીજળીની જેમ ઝબક્યા કરે છે. માણસની જિંદગીના આદર્શ રૂપ એક હજાર હોઈ શકે છે. જિંદગીના આરંભે માણસ પોતાની જિંદગીની એક સો કલ્પના કુંડળી કાઢી શકે છે. સેલ્વેડોર ડાલી નામના ચિત્રકારે તેની આત્કથામાં લખ્યું છે - નાનો હતો ત્યારથી નેપોલિયન બનવાનું સ્વપ્ન હતું. ડાલી ચિત્રકાર બન્યો, નેપોલિયન તો ના બન્યો પણ અંગત સંબંધોમાં, દુનિયા સાથેના સંબંધોમાં તેનો વહેવાર લગભગ નાનકડા નેપોલિયન જેવો લાગે છે. જે કોઈ તેના પરિચયમાં આવે તેને એ પીડા જ આપે છે. બીજાને પીડા આપવામાં તેને કંઈક વિચિત્ર આનંદ આવે છે. ઘણા બધા જાણ્યે-અજાણ્યે બીજાઓને. પોતાનાં આપ્તજનો સહિતના તમામ સંબંધીઓને નાની કે મોટી પીડા આપ્યા કરે છે. પોતાની ઈચ્છા મુજબનો એક હસીન ખ્યાલ પોતાની જિંદગી વિશે ઊભો કરવો તેમાં કાંઈ ખોટું નથી, પણ આ ખ્યાલ જિંદગીના છોડને બાંધી દેનારું એક લોખંડી પાંજરું બની જાય ત્યારે પોતાની જાત સાથે જ એક અથડામણ કરે છે. કેટલાક નક્કી કરેલા નક્કશામાં જિંદગીને આલેખી શકે છે, પણ આવું તો બહુ થોડા માણસોની બાબતમાં જ બની શકે. મોટા ભાગના માણસો પોતાની જિંદગી સાથે એવી રીતે કામ પાડવાનું આવે છે કે જાણે રાત કાપવા માટે કોઈ ધર્મશાળામાં અજાણ્યા વટેમાર્ગુ સાથે ગંજીફાની બાજી રમવા બેઠા! માણસ માટે ખાસ વિકલ્પો હોતા નથી અને તેણે પોતાના વિશે કરેલી પૂર્વ-કલ્પના મુજબની રમત તો તેગોઠવી જ શકતો નથી. સામાન્ય રીતે માણસ એવો અનુભવ કરે છે કે તેના કિસ્મતે, તેના સંજોગોએ, તેની લાચારીએ તેને બરાબર ડોકમાંથી પકડી લીધો છે અને જ્યાં દોરી જાય ત્યાં દોરાઈ જવું પડે છે, પણ ઈતિહાસમાં કેટલા બધા માણસોએ કિસ્મતની લગામ પોતાની ડોક કે મોંમાંથી કાઢી નાખીને પોતાના કિસ્મત ઉપર જ જાણે ચઢાવી દીધી છે. સર વોલ્ટર સ્કોટની ઐતિહાસિક નવલકથાઓમાં પાણીદાર અશ્વ કુદાવનારા નાયકોનાં રંગ નીતરતાં સાહસો વાંચનારને ખબર નથી હોતી કે વોલ્ટર સ્કોટ નાની ઉંમરે પગ વગરના થઈ ગયા હતા. સમરસેટ મોમની સરળ અને શબ્દકોશને પૂછવા જવું ના પડે તેવી રીતે વાંચી શકાતી પ્રવાહી શૈલીમાં ભીંજાઈ જનારા માણસને ખબર જ ના પડે કે મોમની

પોતાની જીભ તોતડાતી હતી અને બહુ જ લાંબી કષ્ટદાયક કસરત કરીને તેણે પોતાની જીભને ઠીક ઠીક સીધી કરી હતી. માણસ જ્યારે પોતાના જીવનના આદર્શ ચરિત્રની કલ્પના કરવા બેસે છે ત્યારે ખરેખર તો તે આદર્શ સંજોગોની કલ્પના કરતો હોય છે. આદર્શ સંજોગો કદી સંભવી શકતા નથી એટલે આવા સંજોગોનો વિયોગ અનુભવીને એ રડે છે, પણ કેટલાય માણસો પ્રતિકૂળ સંજોગોની ભુલભુલામણીમાં કેમ આગળ જવું અગર આગળ ન જવાય ત્યારે પણ કંઈ રીતે નાસીપાસ ના થવું અને ટકી રહેવું તેનો જ ખ્યાલ કરીને પોતાની જાતને ઘડે છે. આવો માણસ જિંદગીના ફળના જે કંઈ રસ-કસ છે તે ઠીક અંશે પામે છે. પાકી લીંબોળીની પણ એક મીઠાશ છે પણ પાકી લીંબોળી મોંમાં હોય ત્યારે દ્રાક્ષના વિચાર કરીને અને દ્રાક્ષ મોંમાં આવે ત્યારે પાકી લીંબોળીનો વિચાર કરીને કેટલાક મઝા મારી નાખે છે. જિંદગી જેમ જેમ ઉકેલાતી આવે તેમ તેમ તેનું ભરતગૂંથણ કરવું તેમાં મજા છે, પણ જિંદગીના આ તાણાવાણા સુતરાઉ કાપડના નહીં, રેશમના હોત તો સારું હતું, તેના વસવસામાં સુતરાઉની શોભા ખોઈ બેસવાનો કંઈ અર્થ નથી. - લેખકના પુસ્તકમાંથી

સુખનાં સાધનો જ દુઃખનાં કારણો છે!

અમેરિકાના સુપ્રતિષ્ઠિત વર્તમાનપત્ર ‘ધી ન્યૂયોર્ક ટાઈમ્સ’ના કટારલેખક અને પત્રકાર રસેલ બેકરે પોતાની આત્મકથા લખી છે. કથા તો એક ગરીબ કિશોર સંઘર્ષ કરતાં કરતાં કંઈ રીતે અખબારી કારકિર્દીનાં ઊંચાં પગથિયાં ચઢે છે તેની છે- પણ માત્ર તે કારકિર્દીની કથા નથી, જિંદગીની કથા છે. એકદમ વાસ્તવિક છે અને છતાં અત્યંત રમૂજ. રસેલ બેકરે પોતાની આત્મકથા કંઈક આવી રીતે શરૂ કરી છે: મારી માતાને ગુજરી ગયાંને તો વર્ષો વીતી ગયાં છતાં તે હજુ મારા મનમાં વિહરતી રહે છે. સ્વપ્નો અને પરોઢના સંધિકાળે તે મને ઢંઢોળે છે! ‘એ આળસુના પીર! ઊઠ, કામે લાગ! મને મેદાન છોડીને ભાગે એવો દીકરો ના ગમે! તું એવું ના કરીશ!’ મેં અહીં ભાવાર્થ આપ્યો છે, શબ્દશઃ ભાષાંતર કર્યું નથી. અમેરિકાની મોટી આર્થિક મંદીનો એ સમયગાળો હતો ત્યારે દરેક અમેરિકનનો આદર્શ જાણે સફળતા, મહત્વાકાંક્ષા, ભૌતિક સમૃદ્ધિ, સામાજિક દરજ્જાની સીડી ઉપર ઊંચાંમાં ઊંચાં પગથિયાં પર પહોંચી જવું એ હતો. રસેલ બેકરની ગરીબ-મહેનતુ અને મહત્વાકાંક્ષી માતા પણ પુત્રને એ જ રાહ ચીંધે છે અને તેને આગળ ધકેલવા મથે છે પણ રસેલ બેકરે અહીં વ્યવસાયી જીવનની સફળતાની કથા આલેખી નથી-વ્યક્તિ અને કુટુંબના જીવનની સાચી કથા કહી છે. વારંવાર માતા ડોકાયા જ કરે છે. વારંવાર પુત્રની સામે માતાના શબ્દો અને સંકેતો પથદર્શક ચિહ્નો બનીને ખડા રહે છે. ખરેખર જિંદગીમાં આવું જ બને છે. આમાં કોઈ ભૂતપ્રેમની વાત નથી કે પરલોક સીધાવેલી વ્યક્તિ સાથે સંપર્ક સાધવાની વાત જ નથી. વાતો મૃતક વ્યક્તિ પોતાના પ્રિયજનોના મનમાં, જીવનમાં સૂક્ષ્મ હાજરીરૂપે કંઈ રીતે ઊભરાતી રહે છે અને એને કંઈ રીતે પ્રેરણા-દોરવણી આપે છે તેની છે. આ અનુભવ કંઈ માત્ર રસેલ બેકરનો નથી. ઘણા બધા માણસોને આવો અનુભવ થતો રહે છે. થોડાં વર્ષો પહેલાં એક સુશિક્ષિત બહેને મને કહ્યું: ‘જીવનમાં કોઈ વાર ગૂંચ આવે છે ત્યારે ગમે તેટલા વિચાર કરું તો પણ તેનો કંઈ ઉકેલ સૂઝતો નથી. પછી એવું બને છે કે મને સ્વપ્ન આવે છે-સ્વપ્નમાં મારા મૃત પિતાને હું જોઉં છું અને મને કંઈક સંદેશો આપે છે. આ સંદેશામાં મારી ગૂંચનો ઉકેલ હોય છે. હકીકત એ છે કે આવી રીતે મારી ઘણી ગૂંચો ઉકેલાઈ છે. વર્ષો પહેલાં પોતાની સફળ ધંધાદારી કારકિર્દી પોતે છોડી દઈને જીવનનો નવો રાહ કંઈ રીતે નક્કી કર્યો તેનો ખુલાસો કરતાં એક મિત્રે કહ્યું: ‘નાની ઉંમરે મને અણધારી સફળતા મળી. તદ્દન નિર્ધન સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળીને હું પૈસાથી ઘેરાઈ ગયો, પણ હૃદયમાં ઊંડે ઊંડે અજંપો હતો. શું આ જ જીવન? પૈસા ખરેખર

શું છે? માગો તે સુખ હાજર કરી આપવાની શક્તિ તેમાં છે એ વાત શું ખરેખર સાચી છે? માણસને પૈસા તમામ સુખોના મહામંત્ર જેવા લાગે છે-પણ ખરેખર જીવનમાં કોઈક કીમતી ચીજ ખોવાઈ ગયેલી લાગે છે અને તે મેળવવા માટે જ્યારે માણસ પૈસાની ચાવી અજમાવવા જાય છે ત્યાં તેને ખબર પડે છે કે આ ચાવી અહીં નકામી છે. પૈસા મળે ત્યારે લાગે છે કે બસ, આ પૈસા હવે મારી પાંખો બનશે. હું આકાશમાં ઈચ્છું એટલો ઊંચો ઊડી શકીશ, પણ પછી ખબર પડે છે કે આ પૈસા મારી પાંખો નથી- આ તો મારો બોજો છે, જે સાથે લઈને હું ઊડી શકું તેમ જ નથી! મારી પાસે પૈસા આવ્યા પણ મારા માટે સુખનો આ રસ્તો નથી એવું મને લાગ્યું. મનમાં ખૂબ મૂંઝાચો ત્યારે એક દિવસ સ્વપ્નમાં-વહેલા પરોઢિયાના એક સ્વપ્નમાં-મારી માતાને મેં જોઈ. માતાએ મને કહ્યું: બચુ, તને રૂપિયા ગણવામાં ઝાઝો રસ ના હોય તો પછી નકામો રૂપિયા ન ગણ! તને આકાશના તારા ગણવાનો શોખ હોય તો આકાશના તારા ગણ! માતાએ આવું કહ્યું અને મારી આંખ ઊઘડી ગઈ. બસ, પછી મેં રૂપિયા ગણવાનું છોડી દીધું!

ઘણીવાર માણસ આવી રીતે રૂપિયા ગણવાનું છોડી દઈને આકાશના તારા જોવા કે ગણવા માંડે ત્યારે તેને તકલીફ પણ પડે છે, પણ તમે તકલીફને માત્ર ધીંગામસ્તી કરતાં બાળકો જ સમજીને તેની સાથે કામ પાડો ત્યારે તમારા કામમાં તે વિક્ષેપ પાડી શકતી નથી. દુઃખને દવા ગણીને પીનારાને એ એટલું કડવું લાગતું નથી. તેનો સ્વાદ કડવો લાગે તે છતાં તેને ગુણકારી ગણીને તે તેને સહી શકે છે. એથી ઊલટું, કશા ઉદ્દેશ વગર તમે સુખનાં ગમે તેટલાં સાધનો પેદા કરો પણ તમને એ સાધનો સુખ આપી શકતાં નથી. મોટા ભાગે સુખનાં એ સાધનો જ દુઃખનાં કારણો બની જતાં હોય છે.

- લેખકના પુસ્તકમાંથી

પ્રાર્થના આપે જીવનમાં અપાર શાંતિ

સુખમાં સાંભરે સોની. દુઃખમાં સાંભરે રામ' આ કહેવત લગભગ દરેકના કાને અવશ્ય પડી જ હશે. મનુષ્ય ઈચ્છાઓનું પોટલું છે. તેનાં જીવનમાં ઘડીકમાં સુખ તો ઘડીકમાં દુઃખ આવે છે. સુખ દુઃખની તડકી છાંયડીથી તેનું જીવન સદા વહેતું જ રહે છે જ્યારે સુખ આવે છે ત્યારે મનુષ્ય આનંદમાં આવી જાય છે. જે સુખ જીરવી નથી શકતા તે આડે રસ્તે ચડી જાય છે અથવા ફૂલાઈ જઈને પાપ કરવા લાગે છે. દુઃખ આવે ત્યારે માથું પટકે છે વલોપાત કરે છે તેના દુઃશ્મનોને ગાળો દે છે. પારાવાર કકળાટ કરી મૂકે છે. જ્યારે ધીર ગંભીર માનવી આ પરિસ્થિતિને સુખ દુઃખની ઘટમાળ માની તટસ્થ ભાવે જોઈ પ્રભુચિંતનમાં લીન થઈ જાય છે.

પ્રભુચિંતન એ એક પ્રકારની પ્રાર્થના છે. પ્રાર્થના મનનો ખોરાક છે. પ્રાર્થના કરવાથી મન પ્રફુલ્લિત થઈ જાય છે. પ્રાર્થના કરતી વખતે દિલનો કકળાટ થોડો સમય શમી જાય છે તે વખતે મનનો વલોપાત શાંત થઈ જાય છે. જ્યારે જ્યારે મનુષ્યના જીવનમાં દુઃખ, તકલીફો કે અણધરી આફત આવે ત્યારે મનુષ્ય હતાશ થઈ જાય છે. બેબસ થઈ જાય છે. લાચાર થઈ જાય છે. તેને તે વખતે ભગવાન યાદ આવે છે તેનું મન સાફ હોય, અંતઃકરણ ચોખ્ખું હોય તો તેના હૈયામાંથી પ્રભુને આર્તસ્વરે પોકારવાની શક્તિ પ્રગટે છે. તે સમયે તે પ્રભુ આગળ જે કાંઈ બોલે તે પ્રાર્થના.

પ્રાર્થના માત્ર સંસ્કૃતના શ્લોક નથી. પ્રાર્થના માત્ર મંત્રો નથી. પ્રાર્થના અંતરનો પોકાર છે. પ્રભુને બોલાવવાનો તલસાટ છે. મનુષ્યના જીવનમાં જ્યારે અશાંતિ આવે છે ત્યારે તે પ્રભુને પોકારે છે. તેના

હૈયામાંથી, તેના દિલમાંથી, તેની ડૂંટીમાંથી પ્રભુની પ્રાર્થના આપોઆપ સરવા લાગે છે. ભક્ત કે કોઈપણ મનુષ્ય જ્યારે ચોધાર આંસુએ ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે ત્યારે ભગવાન તે અવશ્ય સાંભળે છે. ઘણી વખત સ્વજન માટે ડોક્ટર, “અંતિમ સમય છે તમે પ્રાર્થના કરો.” તેવું કહી દે છે ત્યારે તેનું એકદમ નિકટનું સ્વજન આર્તસ્વરે પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે ત્યારે પ્રભુ તેની તે પ્રાર્થના અવશ્ય સાંભળે છે. ભક્ત નરસિંહ મહેતાના જીવનમાં પોતાનો પ્રિય રામ કેદારો ગીરો મૂકવાની નોબત આવે છે ત્યારે ભગવાન તેનો રાગ છોડાવી તેનો દસ્તાવેજ ભક્તના ખોળામાં ફેંકે છે ત્યારે નરસિંહ તરત સમજી જાય છે કે આ મારા પ્રભુનું જ કામ છે પછી જે આર્તસ્વરે રાગ કેદારો છેડે છે. ત્યારે ભગવાન ભક્તના હૈયાની વાત જાણી દરબારમાં વચ્ચે મૂકેલી શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ ઉપર આપોઆપ હાર ચડે છે. આ છે ભક્તના હૈયાનો પોકાર. આ પોકાર એ જ પ્રાર્થના. મહાત્મા ગાંધી પણ દરરોજ ભોજન પહેલાં પ્રાર્થના કરતા. પ્રાર્થના સવારે પ્રાતઃકાળે કરવાથી મન પ્રફુલ્લિત રહે છે પ્રાર્થના કરવાથી મન ઉપરનો બોજો હળવો થાય છે. પ્રાર્થના એટલે ઈશ્વર સાથે સંપર્ક કરવાનો સુંદર સેતુ. જ્યારે તમારે ઈશ્વર સાથે તાદાત્મ્ય સાધવું હોય ત્યારે શાંત સ્થળે. શાંત ચિત્તે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી. ભગવાન તમારી પ્રાર્થના અવશ્ય સાંભળશે.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ગજેન્દ્ર મોક્ષનો પ્રસંગ છે આ પ્રસંગમાં શ્રાપિત યક્ષ ગજેન્દ્ર બની જ્યારે પોતાની હાથણીઓ સાથે સ્વૈરવિહાર કરતો હોય છે ત્યારે અચાનક ઝૂડ (મગર) તેનો પગ પકડી તેને જળમાં ઊડે ખેંચે છે ત્યારે તે ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી તેની સામે ટક્કર ઝીલે છે તે પછી તે કમળ પુષ્પ લઈ ભગવાનને આર્તસ્વરે પ્રાર્થે છે. ભગવાન શ્રીહરિ તે સમયે ખુલ્લા પગે મા લક્ષ્મી સાથે બેઠા હોય છે. ભક્તો પોકાર સાંભળતા જ ખુલ્લા પગે ગરુડજી ઉપર તે જળાશય ઉપર આવી તે મગરનું મસ્તક સુદર્શનચક્રથી કાપી તેનો મોક્ષ કરે છે અને ગજેન્દ્રને છોડાવે છે.

પ્રાર્થના એક પ્રકારનું ભાવાત્મક ધ્યાન છે. પ્રાર્થના એટલે આત્માના અવાજને પરમાત્મા સુધી લઈ જનાર સંદેશાવાહક. જેમ શરીરને સ્વચ્છ રાખવા નિયમિત સ્નાન જરૂરી છે તેમ અંતઃકરણને સ્વચ્છ રાખવા પ્રાર્થના જરૂરી છે. પ્રભુની પ્રાર્થના નિયમિત કરવાથી અંતઃકરણ પવિત્ર બને છે. માટે કહી શકાય કે પ્રાર્થના આપે અપાર શાંતિ જીવનમાં.

‘મોટા માણસો’ બનવાની આકાંક્ષા

ઘણા માણસો ‘મોટા માણસો’ બનવાની આકાંક્ષામાં લાંબી દોડધામ કરે છે, પણ ‘માણસ તરીકેની મોટાઈ’ નક્કી કરાવવા જતાં તેમને આગળની તવારીખો નડે છે! આજ સુધી થઈ ગયેલા મોટા માણસોની એક સાચી કે ખોટી યાદી આડી આવીને ઊભી રહે છે. એટલે જ ‘મોટા માણસ’ થવાની કોશિશ કરવા કરતાં ‘સાચા માણસ’ થવાની કોશિશ વિશેષ સાર્થક બની રહે છે. એક નાનામાં નાનો માણસ ‘સાચો માણસ’ પુરવાર થઈ શકે છે. તેના પુરાવા તેણે ઊભા પણ કરવા નથી પડતા! સાચો માણસ કોઈની સ્વીકૃતિનો પણ ઓશિયાળો હોતો નથી. તે સૂરજ-ચંદ્રની શાખે જ પોતાની સચ્ચાઈ પ્રગટ કરીને જીવે છે. તેને પ્રમાણપત્ર મેળવવાની તૃષ્ણા પણ રહેતી નથી. અર્નસ્ટ હેમિંગવે ‘હિંમત’ને ‘ગ્રેઈસ અન્ડર પ્રેશર’ કહે છે, –સંકટની વચ્ચે પણ દાખવેલું સૌજન્ય. સાચો માણસ આવી હિંમતના

મોટા ખજાના ઉપર જ ટકી રહે છે. તે જાણે છે કે આવી હિંમત પોતાની અંદર પેદા કરનારી શક્તિ પણ કોઈકની બક્ષિસ છે. હિંમતનો દીવો અંતરના કોડિયે બળે છે, પણ પ્રકાશ 'આકાશ'માંથી આવ્યો છે અને બળતણ ધરતીના કાળજામાંથી મળ્યું છે. સાચી હિંમત અહંકારના ઊભરામાંથી ઉદ્ભવતી નથી -તે પરમશક્તિમાં સહજ શ્રદ્ધામાંથી પ્રગટે છે. શહેનશાહ નીરોના શિક્ષક અને પછી તેના સલાહકાર બનેલા ચિંતક-રાજપુરુષ સેનેકા છાંસઠ વર્ષની વયે મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા. કોઈએ નીરોને ભંભેર્યા કે તેમને પદભ્રષ્ટ કરાવવા માટેના કાવતરામાં સેનેકા સામેલ છે! શહેનશાહ નીરોએ પોતાના માણસોને ઝેરના પડીકા સાથે સેનેકા પાસે મોકલ્યા. સેનેકાને આત્મહત્યા કરી લેવાનું આ દબાણ હતું. સેનેકાએ થોડો સમય માગ્યો. તે તો સ્વસ્થ હતા. નીરોના માણસે પૂછ્યું : 'તમે શું લખી રજા છો?' સેનેકાએ કહ્યું કે 'આ પત્ર શહેનશાહને આપી દેજો.' પછી સેનેકાએ તો પ્રાણત્યાગ કર્યો. શહેનશાહ નીરોને જે પત્ર તેમણે પાઠવેલો તેમાં ખરેખર તો નીરોને એવી સલાહ હતી કે 'તમને જોખમરૂપ બની રહેલાં સાચાં નામોની જે યાદી આ સાથે હું મોકલી રજા છું તે જરા જોઈ જજો અને સાવચેત રહેજો!' સેનેકા આ રીતે છેલ્લી ક્ષણ સુધી પોતાની ફરજમાં ચૂક કર્યા વિના શાંતિથી મૃત્યુને ભેટ્યા. માનવીનું જીવન એવું છે કે તેમાં ગમે ત્યારે, ગમે તે સ્થળે, ગમે તેવો જોખમી વળાંક આવી શકે છે. રસ્તો સીધો-સરળ હોય કે જોખમી વળાંકવાળો હોય, માણસ પોતાની એકંદર સ્વસ્થતાનું જતન કરીને તેનો મુકાબલો કરી શકે, સહી શકે, તેની પાર જઈ શકે તો તે માણસ 'નક્કર' કહેવાય. ગમે તેવી વિપત્તિમાં તે ગભરાઈ જતો નથી કે પીડા અસહ્ય સમજીને 'જડ' બની જતો નથી, પણ તે જિંદગીનાં લલિત અને રુદ્ર બંને રૂપનો સ્વીકાર કરવાની સમજ સાથે તે આપત્તિને ઓળંગી જવા મથે છે. ભાગ્યે જ કોઈ એવો માણસ હશે જેને ક્યારેક ને ક્યારેક નાનો કે મોટો ધક્કો વાગ્યો ના હોય. કોઈ પણ માનવીની જિંદગીનો એવો સીધો રસ્તો હોતો જ નથી કે ક્યાંક ને ક્યાંક તેને અડચણો રુકાવટનો સામનો કરવો પડ્યો ના હોય. નાના-મોટા આઘાતોથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત એવું જીવન કલ્પી જ શકાતું નથી, પણ એક માણસ અને બીજા માણસ વચ્ચે ફરક ત્યાં પડે છે કે એક માણસ ધક્કાથી, રુકાવટથી, આઘાતથી પોતાની ગતિ અને શક્તિ નાશ પામી ગઈ હોય તેમ નાસીપાસ થઈ જાય છે અને આ આપત્તિને જ પોતાની જિંદગી ઉપરનો ચુકાદો સમજી બેસે છે. જ્યારે બીજો માણસ ધક્કાને, રુકાવટને અગર આઘાતને પોતાની ચઢિયાતી પ્રાણશક્તિની ઢંઢોળનારી સંજ્ઞા સમજીને વધુ સજ્જ બને છે. તે કપડાં ખંખેરીને, મન ઉપરથી નિરાશાની રજ ખંખેરી નાખીને નવેસરથી પ્રવૃત્ત થવા તત્પર બને છે. ઇતિહાસમાં એવા માણસોનાં પણ દૃષ્ટાંતો છે, જેમણે લાંબી માંદગીઓ ભોગવી હતી, ભૂખમરા જેવી સ્થિતિમાં જીવ્યા હતા, પણ આ આકરી તાવણીમાં તેમણે પોતાનું સ્નાયુબળ અને શરીરબળ ક્ષીણ થવા દીધું ન હતું. આત્મબળને તો વધુ નક્કર બનાવ્યું હતું. ફરી બેઠા થઈને એ નવા જંગમાં જોડાયા હતા. માણસનો ઇતિહાસ કહે છે કે તેણે કોઈ પણ નાનાં કે મોટાં સંકટને પોતાની જિંદગી પરના કે પોતાના પુરુષાર્થ ઉપરના આખરી ચુકાદારૂપે જોવું નહીં જોઈએ. તેને અફર ભાગ્યનું મહોરું પહેરાવવું નહીં જોઈએ.

આજની ઘડી છે રળિયામણી

તમારી પોતાની અંદર અને તમારી આસપાસ તમે ઈશ્વરને અનુભવી શકો ત્યારે તમને નિરર્થકની કોઈ લાગણી પરેશાન નહીં કરે. ઈશ્વરની આ અટપટી રચના ભલે ના સમજાય પણ એટલું સમજી શકાય છે કે

ઈશ્વરના શબ્દકોશમાં 'વ્યર્થ' એવો શબ્દ નથી. કશું જ નકામું નથી. માણસ કાં સૌંદર્ય શોધે છે અને કાં ઉપયોગિતા શોધે છે એટલે તેને ઘણુંબધું નકામું લાગે એવું બની શકે. આંધળો માણસ હાથીનો પગ પકડે અને તે તેને નિર્જીવ થાંભલો માત્ર લાગે તેવું બને છે. ઈશ્વરે ઈચ્છાશક્તિ અને કલ્પના બંને માણસને આપ્યાં છે તો તેમાં કાંઈક રહસ્ય હશે ને! ઊંડા ભેદભરમમાં પડ્યા વગર માણસ નક્કી કરી શકે કે હું મારા જીવનને ચોક્કસ અર્થ આપીશ. ઈશ્વરની ગૂઢ લીલાને સમજવાની કોશિશ કરવામાં જ એક અવર્ણનીય આનંદ મેળવીશ અને આ સંસારમાં ભગવાનનો દૂત બનીને માનવીની પીડા હળવી કરવા અને તેના આનંદમાં વૃદ્ધિ કરવા મથીશ. તમે જ્યારે આ પૃથ્વી અને અખિલ બ્રહ્માંડને ઈશ્વરનું મંદિર ગણીને તેની પૂજા-સેવા કરો છો ત્યારે ચેતનાના એક એવા સ્તર ઉપર પહોંચો છો કે ઘણા બધા પ્રશ્ન આપોઆપ શમી જાય છે. દુન્યવી જંજાળના ઘોંઘાટમાં જે અવાજ કાનમાં તમરાં બનીને બોલ્યા કરતા હશે તે બધા અવાજ શમી જશે. પ્રવૃત્તિ અને પુરુષાર્થની એક લાંબી સફર કરી ચૂકેલા માણસને સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રશ્ન થાય કે મંજિલ ક્યાં? શું મૃત્યુ એ જ મંજિલ? જિંદગી નામનો ધોરીમાર્ગ અને જાતજાતનાં રળિયામણાં સ્થળો દેખાડ્યા પછી છેવટે હવે આવા અકળ છેડા પર લાવી મૂકશે એવું તો મેં કદી કલ્પેલું જ નહીં! કશી જ મોટી મૂડી વગર જિંદગીનો વેપાર શરૂ કર્યો હતો-મૂડી નહોતી, ઝાઝી સમજ નહોતી, ઝાઝી આવડત નહોતી અને આ બધું મેં હાંસલ કર્યું! હવે આ બધાનો છેવટનો સરવાળો 'શૂન્ય' આવશે? આ કેવું? પણ આમાં આપણી ગેરસમજ છે. આપણે ખરેખર હવે 'આથમી જઈશું તેની વેદના છે, પણ કશું જ 'નાશ' પામતું નથી. તે ચેતનાની જુદી અવસ્થામાં પ્રવેશે છે. શસ્ત્રક્રિયાના ટેબલ પર સૂતેલા માણસને એનેસ્થેસિયા સુંઘાડવામાં આવે ત્યારે એને ક્ષણવાર દુનિયા ડૂબી ગયાનો અનુભવ થાય છે, પોતાનો અંત આવી ગયો કે શું એવી લાગણી થાય છે. બે-ત્રણ કલાકની શસ્ત્રક્રિયા પછી તે ભાનમાં આવે છે અને કમનસીબે અપવાદને બાદ કરતાં તે બહેતર તંદુરસ્તીની દિશામાં આગળ વધે છે. કેટલાક માણસો ઊંઘ સામે પણ લડે છે. એમને ડર લાગે છે કે ઊંઘમાં ને ઊંઘમાં પોતાની જિંદગી ચોરાઈ તો નહીં જાય ને? ઊંઘવા જતાં જ ગુજરી જઈએ એવું તો નહીં બને ને? પણ જેમને ઈશ્વરની પરમશક્તિમાં શ્રદ્ધા છે, જેઓ જીવનને તેના તમામ આનંદ, પીડાઓ સાથે નિઃસંકોચપણે સ્વીકારે છે તેમને આવો ડર લાગતો નથી. ઊંઘમાંથી મોત ટપકી પડવાના દાખલા જૂજ છે. માણસને તેમાંથી સ્ફૂર્તિ અને તાજગી મળ્યાના દાખલા સર્વવ્યાપક છે. ધર્મ માનવીને અહંકાર છોડીને પરમ શક્તિ સાથે તાદાત્મ્ય સાધવાનું કહે છે તેમાં ઘણો મર્મ છે અને મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ પણ મર્મ છે. માત્ર નામરૂપના નાનકડા નકશામાં જ આત્મા અને જીવનની સંપૂર્ણ ભૂગોળ સમાયેલી નથી, તે એથી વિશેષ કંઈક છે એવું તમને સમજાય ત્યારે તમને મૃત્યુની અનિવાર્યતા અને ઈચ્છનીયતા વિશે શંકા કે ભય નહીં જાગે. અંગ્રેજી ભાષાના એક સમર્થ લેખક હેઝલીટ કહે છે કે, 'જે તારીખે જન્મ્યો તેની આગલી તારીખે હું આ દુનિયામાં નહોતો તેનું દુઃખ મને થતું નથી તો અમુક સાલની અમુક તારીખ પછી હું નહીં હોઉં તેનું દુઃખ કે વસવસો મને શા માટે થવો જોઈએ?' મેં મારી શક્તિ અને મતિ મુજબ મારું કામ કર્યું છે અને જિંદગીએ આપેલાં અનેકાનેક દુઃખની વચ્ચે પણ મેં કરેલું કાર્ય મને સાર્થકતા અને સંતોષની લાગણી આપી ગયું છે, હું જન્મ પૂર્વે ક્યાં હતો તેવા સવાલમાં ગૂંચવાયો નથી અને મૃત્યુ પછી હું ક્યાં હોઈશ એવા સવાલમાં અટવાઈ જવા માગતો નથી. હું જીવતો છું ત્યાં સુધી બરાબર જીવવા માગું છું. જીવન જીવવા માટે છે-ભરપૂર જીવવા માટે છે. આપણે એક અનોખો લહાવો સમજીને તેને માણવું જોઈએ. આનંદ કામની વસ્તુ છે અને પીડા નિરર્થક છે એવું માનવાની પણ જરૂર નથી. ઈશ્વરે રચેલી સૃષ્ટિમાં કશું જ નિરર્થક નથી. આપણે તેને પૂરેપૂરી રીતે સમજી ના શકીએ તેવું બને. હું મોટર કે ટ્રેનમાં મુસાફરી કરું ત્યારે હું એ મુસાફરી માણું છું. હું મોટર કે ટ્રેનની બધી જ નાની-મોટી કરામત તત્કાળ જાણવાની ઝંઝટમાં પડતો નથી અને અકસ્માતોની કલ્પના કરીને મારી સફર બગાડતો નથી. હું મારી સફર માણવા માગું છું અને તેને સારી રીતે પાર પાડવાની જ તકેદારી રાખું છું. કવિ હોરેસે કહ્યું છે: આજનો દિવસ જે રળિયામણો ગણી શકે છે તે માણસ સુખી છે. આવતી કાલે થાય તે કરી લેજો. આજ તો હું બરાબર જીવ્યો છું! - લેખકના પુસ્તકમાંથી

દર્દને જ દવા બનાવી દો

ફ્રાન્સિસ પેટ્રાર્ચ ઇટાલીનો એક સમર્થ કવિ હતો. આખા યુરોપમાં એની ખ્યાતિ હતી. છત્રીસ વર્ષની ઉંમરે સન્માન મેળવનાર આ કવિને શિરે મુગટ મૂકવા પેરિસ થનગનતું હતું, પણ કવિએ રોમનું કવિપદ સ્વીકાર્યું હતું. પેટ્રાર્ચ સિત્તેર વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો. ઝળહળતી કીર્તિના ભરપૂર પ્રકાશમાં પણ પેલી સ્ત્રીએ કદી એની ચેતનાને ચેન લેવા દીધું નથી. નિરંતર એ સ્ત્રી એના મનમાં, કવનમાં ગૂંજ્યા જ કરે છે. પેટ્રાર્ચને ક્યારેક એવું લાગે છે એ સ્ત્રીની સ્મૃતિનો જે કીડો મનમાં સળવળ્યા જ કરે છે એ જ પોતાનો આત્મા છે. એ સ્ત્રી, નામે લૌરા દે એપ્રિલના રોજ પેટ્રાર્ચને દેવળમાં મળી હતી. તે વખતે પેટ્રાર્ચ ત્રેવીસ વર્ષનો જુવાન હતો. પેટ્રાર્ચ યુમ્માળીસ વર્ષની ઉંમરે ઇટાલીમાં પ્રવાસ કરી રહ્યો હતો ત્યાં લૌરાના મૃત્યુના ખબર મળ્યા. લૌરા પ્લેગથી મૃત્યુ પામી હતી. મૃત્યુદિનની તારીખ હતી દે એપ્રિલ! પેટ્રાર્ચને દે એપ્રિલ જન્મદિન જેવી પણ લાગે છે અને મૃત્યુદિન જેવી પણ લાગે છે. પ્રેમની આ જિંદગીએ પેટ્રાર્ચના હૈયામાં ગૂઢ જ્ઞાન રોપી દીધું છે. એ લખે છે, ‘લૌરા વહેલી સ્વર્ગે સિધાવે છે ત્યારે એમ થાય છે કે લૌરા જીતી ગઈ, તેને ‘મુક્તિ’ મળી ગઈ. હું એકલતાના પિંજરામાં જ રહ્યો. નાનો ભાઈ સંસાર છોડીને સાધુ બને છે ત્યારે થાય છે એણે પણ મુક્તિનો કાંઈક ટૂંકો માર્ગ શોધી કાઢ્યો! મારી જાતને ખૂબ હોશિયાર માનતો એક હું ભટક્યા કરું છું. મને આ જિંદગીના ગાઢ જંગલની બહાર નીકળવાનો રસ્તો મળતો નથી.’ પેટ્રાર્ચને સફરનો સાથીદાર જોઈતો હતો. મિત્રો ઘણા હતા, પણ આ યાત્રામાં સાથ આપવાની યોગ્યતા કોઈમાં જણાઈ નહીં! પેટ્રાર્ચ કહે છે કે ઘેર રોજબરોજના જીવનમાં તો મિત્રોની ખામીઓ-ખરાબીઓનો ઝાઝો વાંધો આવતો નથી, પણ સફરની વાત જુદી છે. સફરમાં માણસના ઘણા બધા ગુણની કસોટી થાય છે અને તેની નબળી કડીઓ પળવારમાં પકડાઈ જાય છે! છેવટે પેટ્રાર્ચ તો પોતાની સફરમાં સાથીદાર તરીકે પોતાના નાના ભાઈ ગોરાડોને જ લઈ જાય છે. પેટ્રાર્ચ પર્વત ચઢે છે, હિમશિખરો નિહાળે છે, ચોપાસ પ્રકૃતિની ગૂઢ લિપિ વાંચવામાં ભાવ-તરબોળ બને છે... પણ અવકાશના રૂપઅંબાર પરથી તેનું મન કૂદીને સમયની શાખ પર બેસે છે. ‘ક્યાં ગયો સમય? ક્યાંથી નીકળ્યો હતો, ક્યાં જવું હતું, કોણ મળવાનું હતું, કોણ મળ્યું અને હવે શું મિલન અને જુદાઈનો એકસાથે અંત આવશે?’ પેટ્રાર્ચ ઈશ્વરની સાથે સંવાદ રચી રહ્યો છે. એ ઈશ્વરને કહે છે, ‘સમયની દોર ઉપર કેટકેટલી અદાઓ મેં કરી. કેટલો બધો હું બદલાઈ ગયો! કેટલું બધું બની ગયું! કેટકેટલાં તોફાન અંદર અને બહાર જોયાં! ભગવાન!’ ‘મારામાં ઘણી બુરાઈઓ છે અને બુરાઈના દરેક દ્વાર પર હું તને યાદ કરવાની કોશિશ કરું છું! તને મારું સર્વસ્વ ગણવા માગું છું, પણ હૃદય કંઈ ને કંઈ બીજું જ ચાહે છે! એટલે કહું છું કે હું અગાઉ જે ચાહતો હતો તે આજે ચાહતો નથી! મને માફ કર! આમ કહેવું પણ ખોટું છે. હજુ પણ હું એ જ ચાહું છું! સાચી વાત એ છે કે જે ચાહવા જેવું નથી તેને ચાહું છું... જે મારે ધિક્કારવું જોઈએ એ જ ચાહું છું! આ શું છે?’ પેટ્રાર્ચ સેન્ટ ઓગસ્ટિનની ‘કબૂલાતો’ની નક્કલમાંથી વાંચે છે કે ‘માણસો પર્વતની ટોચ પર જાય છે. પહાડની ઊંચાઈઓ પર જઈને વિસ્મય પામે છે. માણસો સમુદ્રનાં પ્રચંડ મોજાં અને નદીઓનો ધસમસતા પ્રવાહ પર તાજુબીથી જુએ છે... સમંદરના ઊંડાણ અને ફેલાવો એમને આજ્ઞર્યચક્તિ કરે છે. આકાશના તારાઓ, આકાશમાં ધૂમતા ગ્રહો અને પર્વતની ટોચ ઉપર બેઠેલું આકાશ અને સમુદ્રમાં ડૂબી ગયેલી જમીન આજ્ઞર્યના લખલૂંટ ભંડારો છે. આ બધા પર માણસને કેમ

વિચાર આવતો નથી કે આનાથી પણ વધુ આજ્ઞર્યજનક ખજાનાઓ તેની પોતાની અંદર છે! માણસ પોતાના આત્માની ખૂબીઓ અને ખામીઓના અનંત ખજાનામાં કોઈ કોઈ વાર નજર કરતો હોય તો? ફ્રાન્સિસ પેટ્રાર્ય આ રીતે પોતાની એક સફરની અનુભવકથા એક પત્રરૂપે લખી છે. સમજવા જેવી વાત એ છે કે જેનાં ઊર્મિકાવ્યોમાં મજનૂના જેવા ઢંગ અને ઢાળ દેખાય છે તે માણસ પોતાનાં દર્દને જ પોતાની દવા બનાવી દે છે. જિંદગીનાં ઘણાંબધાં ભેદભરમ એ પામી જાય છે. તે કંઈક એવું તથ્ય પકડે છે, જે તેને આધ્યાત્મિક ઊંચાઈ પર પહોંચી જવામાં મદદરૂપ બને છે.

પુસ્તક દ્વારા જીવનને વાંચવા-ઉકેલવાની કોશિશ

ખરેખર કોઈ પણ ખોટ સાલતી હોય તો તેને એવી રીતે ફેલાવી દો કે કોઈ ખાડો રહે જ નહીં. રામકૃષ્ણ પરમહંસનાં માતા ચંદ્રાદેવી સ્વર્ગસ્થ થયાં ત્યારે રામકૃષ્ણ ચાળીસ વર્ષના હતા. માતાના અગ્નિસંસ્કાર સંન્યાસી શી રીતે કરી શકે? એ તો કોઈ વિધિમાં ભાગ લઈ શકે નહીં. ગંગાના કિનારે રામકૃષ્ણે માત્ર જળની અંજલિ આપવાનું વિચાર્યું, પણ આંગળીઓ જકડાઈ ગઈ. જળની અંજલિ પણ આપી ના શક્યા. રામકૃષ્ણથી રડી પડાયું. કોઈ પણ ઉંમરે માતા જાય ત્યારે માણસનું હૃદય રડવા વગર રહી ના શકે. રામકૃષ્ણ સાચકલા માણસ હતા. તે ખાસ કશું ભણ્યા નહોતા, પણ શાસ્ત્રો, વેદો અને જીવનનાં રહસ્યો જાણતા હતા. ‘માતા’ સાથે મહાન ‘માતા’ સાથેનો સંબંધ જાણે વધુ પાકો બન્યો. કોઈ પણ ખોટ એક ખાડો છે, તમે તેને ઊપસાવીને સપાટ કરી નાખો છો, ફેલાવી દો છો ત્યારે ખોટ રહેતી નથી. છેવટે જે કાંઈ ‘નક્કર’ લાગે છે તેની સ્થૂળતા ચાલી જાય ત્યારે જે કંઈ શેષ રહે છે તેને-ચેતન તત્ત્વને-તમારે તમારી અંદર સમાવી લેવું પડે છે. કોઈક વસ્તુ બહારથી અંદર આવી જાય છે અને તમારી અંદર ટકી જાય છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસે બતાવ્યું છે કે માણસની અંદર જ પુસ્તકોનાં પુસ્તકો હોઈ શકે છે. બંદીવાસના કપરા દિવસોમાં નેપોલિયને કજ્જું કે પુસ્તકોના ભંડાર મારા મગજમાં છે ત્યારે તે કંઈક આવું જ કહેવા માગતો હતો. તેણે જે કાંઈ વાંચ્યું-વિચાર્યું હતું તે બધું તેની અંદર જ હતું. પૂરેપૂરું તો હોઈ ના શકે, પણ જે કાંઈ સિંચાઈને સચવાઈ રહેલું હશે તે ત્યાં તેના મગજમાં હશે. જ્યારે એ મગજ નહીં હોય ત્યારે તો અંદરનું કે બહારનું કશું રહેતું જ નથી. આત્માનું એક બિંદુ મહાસાગરમાં મળી જાય પછી બિંદુ રહેતું નથી. છેવટે માણસ પુસ્તક તરફ કેમ આટલો બધો ઊમટે છે? કેમ કે ત્યાં જિંદગી અને જગતની ચિત્રમાળા અક્ષરની એક ગૂઢ લિપિમાં અકબંધ છે. રશિયાના નવલકથાસમ્રાટ દોસ્તોવસ્કીએ સાર્વન્ટીસની જગપ્રસિદ્ધ નવલકથા ‘ડોન કિહોટે’ વાંચીને પોતાનો અભિપ્રાય આ રીતે વ્યક્ત કર્યો હતો : ‘પૃથ્વીનો અંત આવી રજા હોય અને પરમાત્મા માણસને પૂછે કે તારે જિંદગી વિશે, તેની મૂંઝવણો, લાગણીઓ અને તારતમ્યો વિશે શું કહેવાનું છે? તો માણસ જવાબમાં કહી શકે કે આ ચોપડી આપ નામદાર વાંચી લો. તેમાં મારી બધી વાત આવી ગઈ છે.’ આવો જ અભિપ્રાય દોસ્તોવસ્કીની પોતાની મહાન નવલ ‘બ્રધર્સ કરામઝોવ’ માટે પણ આપવામાં આવ્યો છે. વીસમી સદીના સૌથી મહાન વૈજ્ઞાનિક આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈને આ નવલકથા માટે એવું કજ્જું છે કે કોઈ વૈજ્ઞાનિક ચિંતક પાસેથી મને જે કાંઈ મળે તેનાથી વધુ મને દોસ્તોવસ્કી પાસેથી મળ્યું છે. પુસ્તકની ખરેખરી ખાસ જાગે છે ત્યારે તે ગમે ત્યાંથી મળી જાય છે. આઈન્સ્ટાઈન વાળ ના કપાવે, પણ પુસ્તક મેળવી લે અને લિંકન સારાં કપડાં ના પહેરે, પણ પુસ્તક માટે પૈસા ખર્ચે. છેવટે પુસ્તકોનું કોઈ ખાસ મહત્ત્વ હોય તો જીવનદાયક વિદ્યુતસંગ્રહો તરીકે જ છે. તે થોડી પળોની ઉત્તેજના

માટે નથી, માત્ર વખત કાઢવા માટે નથી, માત્ર આળસને બહેલાવવા નથી. જીવનને લગતી કિતાબો-પછી તે વાર્તા હોય કે ધર્મકથા-જીવનના ચાહકો-શોધકો માટે જીવનનું વિજ્ઞાન બતાવે છે, પણ જેને એમાં રસ નથી તેને કાંઈ ના મળે. જીવનમાં-માણસના સાચા જીવનમાં-રસ હોવો, જિજ્ઞાસા હોવી તે પણ મોટી કુદરતી બક્ષિસ છે. ઘણા બધા માણસો આ રસ ગુમાવી બેઠા છે કે ભૂલી ગયા છે એટલે તેમણે જીવનનું યંત્રીકરણ કરી નાખ્યું છે. વિજ્ઞાન જેમ જેમ હરણફાળ ભરતું જાય છે તેમ તેમ માણસની હસ્તી, તેનું જીવન, તેનું વ્યક્તિત્વ, તેનો ધર્મ વગેરે વિશે નવા ને નવા પ્રશ્નો ખડા થતા જાય છે. આ સંજોગોમાં પુસ્તકોની જરૂર અને મહત્વ વિશે પણ સવાલો ઊઠવા માંડ્યા છે. વૈજ્ઞાનિકો હવે ગંભીરતાપૂર્વક કહેવા માંડ્યા છે કે આપણે દંતકથાઓ, સપનાં, પ્રતીકો અને જૂનાં શાસ્ત્રો જરા ફરી તપાસવાં પડશે. આ બધું તરંગી અને જૂનવાણી અજ્ઞાન ગણીને તરછોડી કાઢવા જેવું નથી. આપણે સામાન્ય માનવીઓએ પણ જૂનાં-સાચાં પુસ્તકો તરફ પાછા વળ્યા વિના છૂટકો નથી. આમાં કોઈ સાલ-તારીખની વાત નથી. જીવનસામગ્રીની અસલિયતની વાત છે. સવાલ માત્ર પુસ્તક વાંચવાનો નથી. જીવનને વાંચવા-ઉકેલવાની એક કોશિશ કરવાનો છે. આવી કોશિશ કોઈ પણ માણસ કરી શકે છે.

સંબંધોના મીઠા જળમાં જીવતું માછલું

માણસની જિંદગીમાં એક એવી ઉંમર આવે છે જ્યારે તેને બાળપણના, કિશોરકાળના અને જુવાનીના દિવસોના મિત્રોને મળવાનું મન થાય છે. એક લાંબી યાત્રા કરીને પાછા ફરેલા એક મિત્રએ કહ્યું: 'તમને કદાચ યાદ આવે કે ન આવે પણ આપણી સાથે શાળામાં એક છોકરો ભણતો હતો. એક દહાડો એ શાળા છોડીને ગયો અને પછી કદી દેખાયો નહીં. હમણાં અચાનક તેનો ભેટો થયો. ચોરવાડના દરિયાકાંઠે એને મેં ઓળખી કાઢ્યો. પૈસેટકે સુખી છે પણ જાણે પોતાની અંદર તદ્દન ઊંડો ઊતરી ગયો છે. તમે તેને જુઓ તો લાગે કે એ એક કોટડીમાં પુરાયેલો માણસ છે. એની એ કોટડીમાંથી એ બહાર નીકળી શકતો જ નથી. એ ક્યાંય સુધી મારી સામે તાકી જ રહ્યો! તમને એમ જ લાગે કે માણસ એની સ્મૃતિ તો ગુમાવી બેઠો નહીં હોય! મેં તેને જૂની વાતોની યાદ આપી-તેને પણ ઘણું બધું યાદ હતું પણ દરેક વાતમાં તે વારંવાર વચ્ચે કજ્જા કરતો હતો કે આ દુનિયામાં કોઈનો ભરોસો કરવા જેવો જ નથી! માણસ અને માણસ વચ્ચે લોહી કે લાગણીની કોઈ સગાઈ જ નથી! બધા જ માણસો એકબીજાને લૂંટી લેવાના ચક્કરમાં હોય છે!' 'એના મોંએ આવું બધું સાંભળીને મને ખૂબ નવાઈ લાગી. આટલી બધી કડવાશનું કારણ શું હશે? પૈસેટકે તો એ ખૂબ સુખી હતો તેમાં કંઈ શંકા જ નહોતી. તેણે પોતે પોતાની સંપત્તિ-સમૃદ્ધિની વાત કરી છતાં આટલી બધી હતાશા અને અનાસ્થાનું કારણ શું? આ માણસ મારે મન કોયડો થઈ પડ્યો પછી એની પત્નીને મેં જ્યારે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે તેણે કહ્યું: 'એમની આ મનોદશા માટે તેઓ પોતે જ જવાબદાર છે. કંઈક દવાઓ લેવા એ એકલો મોટર લઈને જૂનાગઢ ગયો ત્યારે તેની ગેરહાજરીમાં તેની પત્નીએ જે વાતો કરી તે પરથી મને બધું સમજાઈ ગયું. આ માણસે જાતજાતના ધંધામાં ધન મેળવ્યું હતું પણ તેણે જાતે જ બધા જ સંબંધો કાપી નાખ્યા હતા. તેણે કદી કોઈ સંબંધની ખેવના જ કરી નહોતી. વર્ષો પહેલાં તેણે માબાપ પાસે પૈસા મંગાવ્યા. માબાપે વતનનું મકાન અને બીજું જે કંઈ વેચવા જેવું હતું તે વેચીને દીકરાને રૂપિયા મોકલી આપ્યા. માબાપ વતનમાં એક નાનકડું મકાન ભાડે લઈને રહેવા લાગ્યાં. વીસ વરસ પછી મુંબઈમાં પુત્ર

શ્રીમંત બન્યો છે તે જાણીને માબાપે પુત્રને લખ્યું કે વતનનું જે મકાન આપણે વેચી નાખ્યું હતું તે હવે પાછું મળી શકે તેમ છે. વીસ વરસ પહેલાં તે આપણે સાત હજારમાં વેચ્યું હતું ત્યારે તેની કિંમત પંદર હજાર રૂપિયા માગે છે. તું પૈસા મોકલે તો તે લઈ લઈએ! એ જૂનો લીંબડો, જૂનું ફળિયું-હવે અમારે કેટલાં વર્ષ રજાં? તું તરત જ પૈસા મોકલી આપજે.’ પુત્ર પાસે લાખો રૂપિયા હતા. પંદર હજાર કે પચીસ હજાર પોતાનાં માબાપને મોકલે તો તેમાં તેને કોઈ મુશ્કેલી પડે તેવું નહોતું. માબાપને જૂના ઘરની એક માયા હતી. એ જૂનું ઘર તેમણે પુત્રને પૈસા મોકલવા માટે જ રાજીખુશીથી વેચ્યું હતું એટલે મા બાપની માગણીમાં ગેરવાજબી તો કશું નહોતું, પણ પુત્રનો જવાબ આવ્યો. પંદર હજાર રૂપિયાનો ચેક કે ડ્રાફ્ટ નહોતો પણ માત્ર પત્ર હતો અને તેમાં લખ્યું હતું કે, ‘ગામડાગામમાં એક જૂના મકાનમાં શું કામ પૈસા નાખવા? જે મકાનમાં તમે ભાડે રહો છો એ શું ખોટું? આપણું જૂનું ઘર ફરી ખરીદવાની જરૂર જ નથી-માંડ એમાંથી છૂટ્યા, હવે ફરી ગળે બાંધવાની શું જરૂર?’ માબાપને આવા જવાબથી દુઃખ થયું પણ તેમણે પુત્રને ફરી કશું લખ્યું નહીં. એની પત્નીએ લોકલાજે સાસુ-સસરાને મુંબઈ રહેવા માટે થોડા દિવસ આવવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું, પણ માબાપ મુંબઈ ગયાં નહીં. એમનો બીજો દીકરો પણ મુંબઈમાં હતો. એ મોટા દીકરા જેટલો શ્રીમંત નહોતો અને મુંબઈના દૂરના પરામાં એક નાનકડા ફ્લેટમાં રહેતો હતો. એ નાના ભાઈએ માબાપને પત્ર લખ્યો ત્યારે માબાપ એના ઘરે ગયાં! પણ મોટા દીકરાને ત્યાં જવા માટે એમના પગ ઉપડ્યા નહીં! નાના ભાઈએ મોટા ભાઈ સાથે બોલવાના પણ સંબંધ નહોતા છતાં પોતાને ઘેર માબાપ આવ્યાં છે અને એમને મળવા નિમિત્તે મોટા ભાઈ-ભાભી આવે તો સારું એમ સમજીને તેણે ફોન ઉપર નિમંત્રણ આપ્યું પણ મોટા ભાઈ ના આવ્યા. ભાભી બિચારાં એકલાં આવ્યાં અને સસરા- સાસુને મળી ગયાં અને પોતાના મોટા ઘરે આવવા આગ્રહ પણ કરી ગયાં પણ માબાપ સમજી ગયાં કે વહુ લાચાર હતી અને સમાજમાં પોતાનું ખરાબ ના દેખાય એટલા ખાતર જ વિવેક કરવા આવી હતી. માણસ તો લાગણીભર્યા વહેવાર અને સંબંધોના મીઠા જળમાં જીવતું માછલું છે. કેટલાક માણસો જિંદગીને વેપારીના ચોપડાના જમા-ઉધારમાં ફેરવી નાખે છે અને સરવાળે જમા પાસામાં માત્ર રૂપિયા-ફક્ત રૂપિયા રહે છે અને ઉધાર પાસામાં બધા જ સંબંધો, માંડી વાળેલી રકમ જેવા દેખાય છે. સંબંધોની આ ખોટનું સરવૈયું જ્યારે કોઈક ક્ષણે તેમની આંખ સામે આવે ત્યારે તેમને ખબર પડે છે કે સરવાળે એક માણસ તરીકે પોતે નાદાર સાબિત થઈ ગયા! નાગરિક તરીકે, સમાજના એક સભ્ય તરીકે ખૂબ શાહુકાર પણ માણસ તરીકે બિલકુલ નાદાર!

- લેખકના પુસ્તકમાંથી

સાચો મિત્ર એટલે સેઈફ ડિપોઝિટ વોલ્ટ

એવા અનેક માણસો આપણે જોઈએ છીએ જેમની પાસે બહુ ઝાઝી લક્ષ્મી નથી. ધનની લક્ષ્મી થોડી હોય છે પણ તેમની પાસે કરુણાની અને માણસાઈની લક્ષ્મી એટલી મોટી હોય છે કે તેને કારણે જ તેમની લક્ષ્મીનો અનેકગણો ગુણાકાર થઈ જાય છે. એક કરોડપતિ માણસનું મૃત્યુ થયું. તેમના નિકટનાં સગાંસંબંધીઓએ કજીં-લક્ષ્મી તો ઘણી

હતી પણ આવી લક્ષ્મી શું કામની? લાખો રૂપિયા રોકડા, લાખો રૂપિયાનાં સોના-ચાંદી, લાખો રૂપિયાનાં હીરા-મોતી, આટલી જમીન અને આટલાં મકાન પણ એ માણસની લક્ષ્મીનું નવું એક ટીપું પણ ક્યાંય પડ્યું નથી. એક ટીપું પણ ક્યાંય પડ્યું હોત તો ત્યાં કાંઈક ઊગી નીકળત પણ એમણે તો બધી જ લક્ષ્મી પટારામાં જ રાખી, પટારામાં રાખી એમ કહેવું પણ હવે ખોટું છે, કેમ કે આ બાજુ એ છેલ્લા શ્વાસ લેતા હતા અને બીજી બાજુ તેમનાં સ્વજનો લૂંટવાના કામે લાગી ગયાં હતાં. જેમના હાથમાં જે આવ્યું તે લઈ ગયાં. કોઈને મરનાર માણસની સામે એક નજર કરવાનું પણ મન ન થયું-બસ, તેમનાં એ લોહીનાં સગાં લોહીનાં જ જાણે તરસ્યાં હતાં! બસ લૂંટી જ લો! એમને પણ શું કહીએ! મરનારા માણસો જીવતા હાથે કોઈને કાંઈ આપી શકતા નથી ત્યારે એમની મોતની મૂઠી ખોલીને પણ માણસો જે હાથ પડે તે લઈ જાય છે. લક્ષ્મી કે બીજું કાંઈ પણ કોઈ પોતાની સાથે તો લઈ જઈ શકતું નથી પણ ડાકો માણસ તેની વ્યવસ્થા કરીને જાય છે. કોઈક સારાં કામોમાં રોકીને જાય છે. એક બહુ શ્રીમંત નહીં એવા માણસે શક્ય તેટલું બધું જ દાનમાં આપવા માંડ્યું ત્યારે કોઈએ પૂછ્યું કે, “તમે તો બધું આપવા માંડ્યું છે પણ કોઈ માણસને ખબર નથી હોતી કે એની કેટલી જિંદગી બાકી રહી છે! તમે માનો છો કે તમે હવે બે-ચાર વરસના મહેમાન છો પણ તમે બીજાં દશ-પંદર વરસ જીવશો તો?” એ માણસે તેના જવાબમાં હસીને કહ્યું કે, “મને મારી જિંદગીના આખરી દિવસોની ગરીબી મંજૂર છે પણ મારા ગયા પછી મારા ધનનો ઉપયોગ ખોટા હાથે ખોટા કામમાં થાય તે મને મંજૂર નથી!” થોડા દહાડા પહેલાં ૬૮ વર્ષનાં એક મહિલાની મુલાકાત થઈ. એમણે કહ્યું કે, “હું શ્રીમંત તો નથી પણ દિલમાં થોડી દયા ખરી. મને સ્તનનું કેન્સર થયું, તેથી તેની શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી પડી. માથા ઉપરથી બધા વાળ ઊતરી ગયા. થોડાક દહાડા વીગ પહેરી પછી માથે રૂમાલ બાંધ્યો. તમે તો જાણતા જ હશો કે કેન્સરની દવાઓને લીધે માથાના વાળ ઊતરી જાય એવું બને છે. આટલી તો ખબર હતી પણ આટલી ઉંમરે ફરી નવા વાળ આવે એવું સાંભળ્યું નહોતું કે એવું બનેલું જોયું નહોતું. કોઈકની દુવા ફળી અને મારા માથા પર નવા વાળ આવ્યા! આ ઉંમરે વાળનો તો શું મોહ હોય પણ એનો વિચાર કરું છું ત્યારે થાય છે કે આ બધા કોઈ ને કોઈ માણસના અંતરમાં ઊગેલા આશીર્વાદનાં જ અમૃતછાંટણાં હોવાં જોઈએ!” દિવાળી નિમિત્તે એક નેવું વર્ષના ભાઈને મળવાનું થયું. વાતવાતમાં એમણે કહ્યું કે, ‘મને ખબર નથી પડતી-માણસો શા માટે કરવા જેવાં કામ નથી કરતાં અને નહીં કરવા જેવાં કામ કરે છે! માણસો પોતાના સુખ-સગવડ માટે એટલી બધી ભાંજગડ કરે છે કે બીજા માણસો પણ જીવે છે, તેમના પણ કોઈ પ્રશ્ન કે પીડા છે એ વાત ભૂલી જ જાય છે! પોતાનાં સુખ-સગવડમાં જ રચ્યા-પચ્યા રહેતા આ માણસો એટલી હદે સંકોચાઈ જાય છે કે કેટલીક વાર તો પોતાના ઘરના માણસો કે નિકટનાં સ્વજનોનાં પીડા કે દુઃખ તેમની નજરે અડતાં નથી. એ પોતાના વૃદ્ધ પિતા કે માતા કે પત્ની કે બાળકને પૂછશે પણ નહીં કે તબિયત તો

સારી છે ને?ચહેરો કેમ આટલો કરમાયેલો લાગે છે? બીજો કોઈ પ્રશ્ન છે કે શું? આવા લોકો માત્ર પોતાની પીડાને જ પિછાને છે. તેમની પોતાની તબિયત સહેજ બગડશે તો આખું ઘર માથે લેશે પણ બીજાની ગમે તેટલી ગંભીર પીડા તેમને સ્પર્શ પણ નહીં કરે! આવા માણસોને કદાચ ખબર નથી કે આ પણ હૃદયનો મોટો અવગુણ કે એક પ્રકારનો ‘હૃદયરોગ’ જ છે. બીજા માણસની પીડાને આપણા હૃદયમાં જગા આપવાથી આપણા હૃદયની શક્તિ ઘટતી નથી-વધે છે.આપણા હૃદયને સૌથી મોટો ધક્કો આપણી પોતાની સ્વાર્થી ગણતરીઓથી લાગે છે! આપણે આવી અમુક અમુક ગણતરીઓ કરીએ છીએ અને પછી એ ગણતરીઓ ઊંધી વળતી લાગે ત્યારે આપણા હૃદયને આંચકો લાગે છે! માણસો ચોરી લીધેલી ચીજની જેમ પોતાનું હૃદય શા માટે સંતાડતા હશે?” એમની વાત વિચારવા જેવી તો છે.- લેખકના પુસ્તકમાંથી

માણસની ઝીંદાદીલીની જરૂર છે

અંગ્રેજી લેખક રુડ્યાર્ડ કિપ્લિંગના શાહીવાદી વિચારોને કારણે તેનું વિશેષ અવમૂલ્યન આપણે ત્યાં થયેલું છે, પણ તેની કેટલીક વાર્તાઓમાં અને કેટલાંક લખાણોમાં કંઈક ‘પ્રાણ’ છે. કિપ્લિંગનો જુવાનજોધ પુત્ર લડાઈમાં માર્યો ગયો હતો, તેથી તેમને ‘નબળા વિચારો’ સાથે ખૂબ લડવું પડ્યું હશે તેમ લાગે છે. તેમના પુત્રને સંબોધીને તેમણે આપેલો સંદેશો કાવ્યતત્ત્વોથી સભર હોય કે ના હોય, તેમાં માણસની ઝિંદાદીલી જરૂર છે. રુડ્યાર્ડ કિપ્લિંગે લખ્યું છે: ‘બધા મગજ ગુમાવી બેસે અને તેનો દોષ પણ તમારા પર ઢોળે ત્યારે તમે જો તમારું મન સાબૂત રાખી શકો, બધા માણસો શંકા કરે ત્યારે પણ તમે તમારામાં વિશ્વાસ રાખી શકો તો... તમે જો ધીરજ રાખી શકો અને આવી પ્રતીક્ષાથી થાકી જવાની ના પાડી શકો તો... તમે જો સપનાં જોઈ શકો અને છતાં સપનાંના ગુલામ ન બનો, તમે જો વિચાર કરી શકો અને છતાં તેને જ એકમાત્ર લક્ષ્ય ના ગણો, સફળતા અને નિષ્ફળતા બંને સાથે તમે ‘લટકતી સલામ’ જેટલો જ વ્યવહાર રાખી શકો, તમે જીતેલી તમામ ચીજોનો એક ઢગલો કરીને એક સિક્કો ઉછાળીને દાવમાં તે ખુશીથી હારી શકો તો... બધું જ હાર્યા પછી ફરી પાછા નવેસરથી મહેનત માંડો અને જે બધું ખોઈ બેઠા તેના વિશે હરફ પણ ન ઉચ્ચારો તો... દુશ્મનો કે વહાલા દોસ્તોની તમને જખમી કરાવવાની તાકાતથી તમે વધુ આગળ નીકળી જઈ શકો તો... આ ધરતી તમારી છે, બધું જ તમારું છે, પણ... સૌથી વધુ તો તમે માણસ તરીકે પુરવાર થાઓ છો.’ કિપ્લિંગની મૂળ લાંબી પંક્તિઓનો તદ્દન ટૂંકો આ સાર છે. નબળા વિચારોનો ઘૂંઘટ ઓઢીને શંકા માણસનો સામનો કર્યા કરતી હોય છે. રામાયણમાં રામચંદ્રજી એક જગ્યાએ કહે છે કે શંકાથી વધુ ખરાબ માણસનો કોઈ શત્રુ નથી. શંકાનો ઘૂંઘટ ભેદીને નબળા વિચારોને જે ખુલ્લા પાડે છે તેમના નબળા વિચારો છેવટે નાસી જાય છે. નબળા વિચારોથી ભડકીને જે પોતે નાસી જવાની કોશિશ કરે છે તેનો તો એ પીછો છોડતા નથી અને તેને વખતોવખત પકડતા રહે છે. તમારે ભાગવાનું નથી. તમે અડગ ઊભા રહેશો તો નબળા વિચારોને મેદાન છોડવું પડશે. નબળા વિચારોને હટાવવાનો ઈલાજ તેની સામે લડવાનો નથી, પણ બળવાન વિચારોને દાખલ કરવાનો છે. સબળ-સાત્ત્વિક વિચારોનાં કોઈ ઈન્જેક્શન હોતાં નથી, પણ માણસ જાતે જ આવાં ઈન્જેક્શન લઈ શકે છે. આ દિશામાં સૌથી પહેલી શરત કંઈક બપ્તર ધારણ કરવાની છે. આ બપ્તર ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા, પોતાના ધ્યેયમાં શ્રદ્ધા, પોતાની જાતમાં અડગ શ્રદ્ધાનું હોઈ શકે છે. તમે જ્યારે નબળા વિચારોની આખી

માયાજાળને ભેદવાનો સંકલ્પ કરો છો ત્યારે તમે તમારી જાતને જ પહેલો પ્રશ્ન એ પૂછો કે ‘આકાશ તૂટી પડવાની જે ભીતિ મને વારંવાર લાગ્યા કરે છે, તે ભીતિ સાચી પડે તો પણ વધુમાં વધુ ખરાબ શું બને તેમ છે?’ જે નબળા વિચારો આગળ આવીને પોતાની આંખ સામે અટક્યાળા કરી ને ગભરાવી રજા છે તે વિચારો હકીકત બની જાય તો છેવટે પોતાનું શું લૂંટાઈ જવાનું છે? આનો અર્થ એ છે કે નબળા વિચારો સામે દલીલમાં ઊતર્યા વગર તેની ‘તાકાત’ને જ પડકાર આપવો જોઈએ. આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે કોઈ ને કોઈ પ્રસંગે કોઈક માણસ ધમકીની ભાષામાં આપણી સામે વાત કરવાનું બંધ કરે જ નહીં ત્યારે આપણાથી જવાબ આપ્યા વિના રહી શકાતું નથી. ત્યારે આપણે એવો જવાબ આપીએ છીએ : ‘ભાઈ, તમારાથી મારું જેટલું બગાડી શકાય તેમ હોય તેટલું બગાડજો.’ આવા પ્રસંગે દરેક માણસ તકરારમાં ‘તમારાથી થાય તે કરી લેજો’નો પડકાર બેધડક ફેંકે છે, કારણ કે દરેક માણસ સંપૂર્ણ આસ્તિક ના હોય તો પણ જાણે છે કે આપણું પોતાનું બગાડવાનું કે સુધારવાનું આપણા હાથમાં છે જ નહીં. આપણી પોતાની જિંદગીની બાબતમાં જ નહીં, કેટલીક વાર આપી દુનિયાના વહીવટની બાબતમાં આપણો મિજાજ ‘જગતના જનરલ મેનેજર’ જેવો બની જાય છે, પણ આવો મિજાજ આકાશનાં કુંજખંખીઓનાં ટોળાંની જેમ અદૃશ્ય થઈ જતાં ઝાઝી વાર લાગતી નથી અને પછી આપણને પોતાને જ આપણી આ અદા ઉપર હસવું આવે છે.

પ્રેમ-સાર્થક ભાગીદારીનો કરાર

માણસો કહે છે કે અમે જીવનનો આનંદ મેળવવા માટે જ ઘણાં બધાં કામો કરીએ છીએ. એ બધાં કામો ભલે બીજા લોકોની નજરે નકામાં કે સમયની ફિજુલ ખર્ચી જેવાં લાગે! પણ આ રીતે માણસને અણગમતાં લાગતાં હોય પણ જે ખરેખર કરવા જેવાં કામ હોય તેવા કામમાંથી પણ માણસ ધારે તો આનંદ મેળવી શકે છે. તમે કોઈ પણ વ્યક્તિને ચાહશો, તમે કોઈ પણ પ્રવૃત્તિને ચાહશો તો તે વ્યક્તિ કે તે પ્રવૃત્તિ તમારા માટે આનંદની પાતાળગંગા બની જશે. ડચ ચિત્રકાર વિન્સન્ટ વાન ગોગને ચિત્રો દોરવાનું એટલું બધું ગમતું હતું કે ચિત્રકારની તાલીમ ના મળ્યા છતાં તે તેમાં પૂરેપૂરા ડૂબી જતા હતા. પૈસા તો ન હતા. રોટી ખરીદવી કે રંગો ખરીદવા એ જ પ્રશ્ન હતો. તે કોઈ કોઈ વાર પેટની ભૂખ પર પણ પાણી રેડી દેતા અને ચિત્રકલાના યજ્ઞકાર્યમાં જે કાંઈ હોમવું પડે તે હોમી દેતા હતા પણ ચિત્રકલાના આ અમર આશકે આ યજ્ઞમાં કેટલું બધું હોમી દીધું એનું ભાન તેને તેની ૩૭ વર્ષની જિંદગીના અંતભાગમાં થયું ત્યારે તે પોતાના નાના ભાઈ થિઓની પત્નીને લખે છે: “કોઈ કોઈ વાર થાય છે કે હું પણ મારા ભાઈની જેમ નાનકડું ઘર વસાવીને બેસી ગયો હોત તો! નાનકડું ઘર, તારા જેવી જ કોઈ પ્રેમાળ પત્ની, મારું પોતાનું એક બાળક, આંખ સામે નહીં દોરેલું, નહીં રચેલું-આ ચિત્ર ખડું થાય છે અને મને ખળભળાવી મૂકે છે.’ એક બાજુ કલાકૃતિ તરીકે આજે ખૂબ પંકાઈ ચૂકેલાં સેંકડો ચિત્ર છે. વિન્સન્ટ વાન ગોગ એની હયાતીમાં તો ના કોઈ દામ પામ્યો કે ના કોઈ નામ પામ્યો, પણ એણે દોરેલાં એ સેંકડો ચિત્રોની સામે તેણે નહીં દોરેલું, નહીં રચેલું એક નાનકડું ચિત્ર-પતિ, પત્ની, બાળકના આ મંગલત્રિકોણનું ચિત્ર-તેની એક તડપન બનીને ઊભું રહી જાય છે. સામાન્યમાં સામાન્ય અને ગરીબમાં ગરીબ માણસો પાસે વાન ગોગને હાંસલ નહીં થયેલું આ ચિત્ર છે પણ એ ચિત્ર જોવાની આંખ એમની પાસે નથી એટલે એ ઘરથી દૂર ભાગે છે, પત્નીથી દૂર ભાગે છે. પોતાના બાળકથી દૂર ભાગે છે. ઘણા બધા કંઈ ઘર છોડીને નાસી જતા નથી, પણ માનસિક રીતે દૂર ભાગી ચૂકેલા હોય છે. અહીં સાચું જીવન પણ છે અને સાચી નક્કર સાર્થક પ્રવૃત્તિ પણ છે, પણ એ કશું એમને દેખાતું નથી. તે ‘જીવન’ પણ અન્યત્ર શોધે છે અને પ્રવૃત્તિ માટે બહાર ક્યાંક દૂર નજર દોડાવે છે.

એક મિત્રે હમણાં એક 'સફળ' માણસની વાત કરી. એમની પત્નીનું અવસાન થયું. પત્નીને ઈસ્પિતાલમાં દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે તે ત્યાં હાજર નહોતા. એવું નહોતું કે હાજર થઈ શકે તેમ નહોતું. તેમણે જેમ પત્નીને કદી ગંભીરતાથી ગણતરીમાં લીધી નહોતી તેમ તેના રોગ કે પીડાને પણ ગંભીર ગણી શક્યા નહીં. કામમાં ગળાડૂબ માણસ, પોતાનું ડૂબતું ઘર જ એને દેખાતું નહોતું. પત્ની તો ગઈ- એક પ્રશ્નાર્થ મૂકીને ચાલી ગઈ. જેમને માટે પત્ની એક પ્રશ્ન જ રહે છે તેમને માટે સંતાનો પણ એ પ્રશ્નના મોટા ગુણાકારમાં પલટાઈ જાય છે. એક બીજા 'સુખી' અને 'સફળ' ગૃહસ્થના વીસ વર્ષના પુત્રે આત્મહત્યા કરી. ગૃહસ્થના દુઃખનો પાર ના રજા. એ અફસોસ કરતા રજા કે મેં દીકરાને જીવતાં મુદલ જાણ્યો નહીં અને હવે તો એ એક અણઉકેલ કોયડો બની ગયો. હવે તો આ કોયડો મારા ધ્યાસને સતત રૂંધ્યા કરે છે. મેં જે કાંઈ મેળવ્યું તે બધું પાણીમાં જ ગયું! એક બીજા માણસનો જુવાન પુત્ર અકસ્માતમાં મરી ગયો, પણ એ અકસ્માતથી પિતા-પુત્રના સંબંધનો અંત ના આવ્યો, કેમ કે એમણે પુત્રને યાજ્ઞો હતો-જાણ્યો હતો, જુવાન પુત્ર આકસ્મિક ચાલ્યો જાય એ દુર્ભાગ્ય તો ખરું જ પણ તેને ઈશ્વરની કે બીજા કોઈની શિક્ષારૂપે જોવાની જરૂર ના પાડી, કેમ કે પુત્રને પ્રામાણિક રજા હતો. એને હૃદયસરસો ચાંપ્યો હતો અને એ ભલે ચાલ્યો ગયો પણ હૃદયથી ઊખડી ગયો નહોતો. આ સંસારમાં નિવારી ના શકાય તેવાં દુઃખો અને પીડાનો કોઈ પાર નથી, પણ માણસ પોતાના હૃદયની ક્ષિતિજો લંબાવીને તેના ઉપર કાબૂ મેળવવા સતત મથતો જ રહે છે. કરુણાની અમી નજરમાં એ પીડાનો ડંખ ધોવાની કંઈક શક્તિ પડેલી છે. પ્રેમ એ જ માણસ-માણસ વચ્ચેની સાર્થક ભાગીદારીનો વણલખ્યો કરાર છે. આપણી એ કમનસીબી કહેવાય કે એ કરાર આપણને સૂરજના અજવાળામાં દેખાતો નથી અને આપણા ઘરના દીવાના પ્રકાશમાં આપણાથી પૂરો વાંચી શકાતો નથી. - લેખકના પુસ્તકમાંથી

મહેમાન થતાં પણ આવડવું જોઈએ

આજે મહેમાનો આટલા અળખામણા થઈ પડ્યા છે તેનું કારણ માણસને મહેમાન બનતાં આવડતું નથી તે છે તેમ કહેવું પડશે. સૌરાષ્ટ્રમાં એક પ્રચલિત વાત છે. આજે પણ તે ખૂબ જ બોધદાયક છે. એક ગૃહસ્થ તેમની મહેમાનગતિ માટે આખા પંથકમાં પંકાઈ ગયેલા. જે કોઈને પૂછો તે કહે, 'હા, તેઓ મહેમાનની ઉત્તમ આગતા-સ્વાગતા કરે છે, પણ એમાં એક જ મુશ્કેલી હોય છે. ગૃહસ્થ મહેમાનને ખૂબ સારી રીતે રાખવાના, પણ મહેમાન ત્રણ-ચાર દહાડા રોકાઈને જ્યારે રજા માગે ત્યારે ગૃહસ્થ તેના માથા પર ખાસડું (પગરખું-બૂટ) હળવેથી મારવાના. મારે એટલે વાગે એવું નહીં - જરાક માથા પર અડાડે.' એક માણસને આ વાત સાંભળીને નવાઈ લાગી. એને થયું કે આવા અતિથિપ્રેમી ગૃહસ્થ મહેમાનને જતી વખતે આવો ટુચકો શું કામ કરે છે તે જાણવું પડશે. નરી જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી આ ભાઈ તો એ ગૃહસ્થના મહેમાન બન્યા. એક દહાડો, બે દહાડા, ત્રણ દહાડા રોકાયા. મહેમાનગતિ ઉત્તમ પ્રકારની હતી. માણસ ખુશ થઈ ગયો. એને થયું કે હવે વિદાય માગું અને ગૃહસ્થ જેવા પગમાંથી જાડો કાઢવા જાય એટલે પૂછી નાખું, 'શેઠ, તમારે જેટલાં ખાસડાં મારવાં હોય તેટલાં મારવાંની તમને છૂટ, પણ આ વાતનું રહસ્ય કહો. આટલી સરસ આગતા-સ્વાગતા ક્યાં પછી મહેમાન તમારા માટે અંતરમાં ઊંચા આદરની લાગણી સાથે રવાના થવાની તૈયારી કરે છે ત્યારે તમે તેનું આવું અપમાન શું કામ કરો છો?' પેલા માણસે ગૃહસ્થની વિદાય માગી. ગૃહસ્થે વધુ રોકાવા

આગ્રહ કર્યો. પેલા માણસને તો જવું જ હતું. ગૃહસ્થે હાથ જોડીને રજા આપી. ખાસડું ના માર્યું. પેલા માણસે પૂછ્યું કે 'શેઠ, કંઈ વિધિ બાકી તો રહી જતી નથીને? તમે કંઈ ભૂલી તો જતા નથીને?' ગૃહસ્થ કહે : 'ના, સુખેથી પધારો. આ તરફ આવવાનું થાય તો ફરી જરૂર પધારજો.' પેલો માણસ મૂંઝાયો. આ ગૃહસ્થ ખાસડાની સજામાંથી મને શું કામ બાકાત રાખતા હશે? હિંમત કરીને એણે પૂછી જ નાખ્યું : 'માફ કરજો, શેઠજી, એક સવાલ કરું છું. મેં સાંભળ્યું છે કે તમે મહેમાન વિદાય થાય ત્યારે તેને જરા ખાસડું મારો છો. તમારે આ વિધિ કરવી હોય તો કરો. મને ખરાબ નહીં લાગે.' પેલા ગૃહસ્થે હસ્યા અને કહ્યું કે 'ના, તમને ખાસડું નથી મારવું. બાકી વાત સાચી છે કે હું મહેમાનને વિદાય ટાણે ખાસડું મારું છું ખરો.' પેલા મહેમાને પૂછ્યું : 'પણ હું અપવાદ કેમ?' પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું : 'કારણ કે તમને મહેમાન થતાં આવડે છે, મહેમાન થવું એ પણ એક ખૂબી છે. મહેમાનની પણ એક આચારસંહિતા છે. કેટલાક મહેમાન દૂધમાં સાકર ભળે તેમ ભળી જાય અને બહારની હાજરી જેવા નથી લાગતા. આવા મહેમાન તમને બોજા જેવા ના લાગે - તમને તમારી પાઘડીના છોગા જેવા લાગે. મુગટના પીંછા જેવા લાગે. એ ઘરમાં હોય કે બહાર ગયા હોય, ગૃહસ્થી તેમના પગની એડી નીચે દબાયેલી ના લાગે. આવા મહેમાન ખરાબ હવાની જેમ અંદર ના આવે, ઘરનું વાતાવરણ એવું ને એવું રહે, કદાચ વધુ સુગંધી બને. આવા મહેમાન આંખ-માથા ઉપર. પણ માણસોને મહેમાન બનતાં આવડતું જ નથી. આવા મહેમાન ઘરને માથે લેવાના-બધો વ્યવહાર અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખવાના. જાણે કોઈના તંબુમાં ઊંટ પેસી ગયું.' પેલા માણસે કાનની બૂટ પકડી. મહેમાન થતાં પણ આવડવું જોઈએ. ખરાબ મહેમાન એવી રીતે વર્તશે કે જાણે આ ઘરમાં મહેમાન થવાનું ગયા ભવનું લાઈસન્સ તેની પાસે હોય. એ હુકમો છોડશે, ખામીઓની યાદી મોટેથી બોલશે - 'તમે ફલાણો સાબુ નથી વાપરતા? નાહવાનો સાબુ તો બસ એ જ. તમે આવી ટૂથપેસ્ટ ક્યાંથી લઈ આવ્યા? આ તો કંડમ આવે છે. તમારે ફલાણી ટૂથપેસ્ટ જ વાપરવી. દાંતણ તમે નથી લાવતા? દાંતણ લાવવાં. બ્રશ ભલે કરીએ છતાં દાંતણ હોય તો ઠીક રહે છે. સાહેબ, કહું તો ખરાબ નહીં લાગેને? બાકી તમારી ચા ધૂળ જેવી છે હોં. હા, ચા વાપરો તો ફલાણા નંબરની...! અને તમે ક્યા ચોખા વાપરો છો? જિરાસર ત્રણ પાંખડીમાં કંઈ દમ જ ના હોય. મારું માનો તો-' મહેમાન થવું હોય તો મહેમાન થવાની ત્રેવડ રાખીને થવું જોઈએ. લોકકવિ સ્વ. દુલાભાઈ કાગે એક વાર કહ્યું હતું કે મહેમાન થવું એટલે યજમાનની ઈજજત વધારવી. ઈજજત લેવી નહીં. મહેમાન થવાની હિંમત હોય, અદબ હોય, વિવેક હોય, યજમાનના ઘર-કુટુંબને પોતાનાં ગણવા જેવી દરિયાવદિલી હોય તો મહેમાન થવું - નહીંતર લોજ-વીશી વધુ સલામત જગ્યાઓ છે.

માનવીના મનની અછતનું શું?

જિં દગીને અલગારી રખડપટ્ટી ગણીને જીવનારાઓમાં અમેરિકન નવલકથાકાર હેનરી મિલરનો સમાવેશ મોખરાની કતારમાં કરવો પડે. એના એક પુસ્તકનું નામ છે 'એરકન્ડિશન્ડ નાઈટમેર!' વાતાનુકૂલિત ખંડની ભૂતાવળ! આજે લોકો વાતાનુકૂલિત ખંડમાં બેઠાંબેઠાં દુઃસ્વપ્નો જુએ છે. પૈસા છે, સુખ અને સગવડનાં સાધનોની ખોટ નથી, પણ જિંદગી ખુદ કાચના પિંજરની અંદર એક સાહસહીન મત્સ્યયાત્રા બની ગઈ છે. ખુલ્લા આકાશ નીચે ખુલ્લા પગે ચાલતાં જે સામે આવે તેને

માથે ચઢાવીને આગળ વધવાની ખુમારી નથી. બચી બચીને છુપાઈ છુપાઈને એક ભાગેડુની જેમ જીવવાની એક રીત માણસને કોઠે પડી ગઈ છે. હેનરી મિલરનું ખિસ્સું ખાલી જ છે. તેના પગના સ્લીપરની એક પટ્ટી તૂટેલી છે. પેરિસના માર્ગો પર એ ઘૂમે છે. જરૂર પડે તો કોઈક જાણીતા કે અજાણ્યાની પાસે હાથ પણ લંબાવે છે પણ એનામાં યાચકવૃત્તિ નથી. માણસ છું અને માણસ માટે કાંઈક માગવાનો મને હક નહીં? માગું પણ ખરો અને આપું પણ ખરો! તાજેતરમાં જાપાનમાં કોજી નાકાનો નામના લેખકનું એક પુસ્તક બહાર પડ્યું છે. પુસ્તકનું નામ છે- ફિલોસોફી ઓફ ધી નોબલ પોવર્ટી- ઉમદા ગરીબીની ફિલસૂફી! આ પુસ્તકની છ લાખ ત્રીસ હજાર નકલો ખપી ગઈ છે. આ પુસ્તકમાં જાણે કે જાપાનના લોકો માટે એક લેખક આત્મમંથનનું તારણ આપી રહ્યો છે. જાપાન તો ઉદ્યોગ અને ટેકનોલોજીમાં મોખરાનું સ્થાન મેળવી ચૂકેલો એક દેશ છે. જાપાનની પ્રજા ખૂબ ઉદ્યમી, ખૂબ મહેનતુ અને ધન-સંપત્તિ પેદા કરવામાં ભારે કુશળ, પણ છેવટે તેની સામે પણ મૂળ સવાલ આવીને ઊભો છે-વૈભવના આ ખડકલાની વચ્ચે માણસની જિંદગીના રસકસમાં વધારો થયો છે? કે ઘટાડો થયો છે? માણસોની ભીડ અને આંધળી દોટમાં જિંદગી સપડાઈ ગઈ છે કે શું? હવે જાપાનની પ્રજાને જૂના દિવસોની યાદ સતાવે છે! મહત્વાકાંક્ષાના ઘોંચપરોણા નીચે આગળ જવાની મરણિયા દોટ કાઢતી આજની જિંદગી સારી ગણવી કે વર્ષો પૂર્વની થોડાંક જ સાધનોમાંથી સુખ અને સંતોષ નિપજાવતી જિંદગી સારી હતી? કચેરી વાતાનુકૂલિત છે. મોટરમાં પણ અંદરનું હવામાન ઠંડકવાળું છે અને ઘરના શયનખંડમાં પણ ઠંડક જ છે, પણ મનમાં ક્યાંય ચેન નથી. હૃદયમાં ક્યાંય શાંતિ નથી. એક દિવસ એવો હતો કે ઘરમાં ગરીબી હતી પણ એ ગરીબીને મોંઘેરા મહેમાનની જેમ માનપાન આપ્યું હતું. ખિસ્સામાં, પહેરવેશના કપડામાં, ભાણામાં ગરીબી ડોકાતી હતી, પણ માણસની અંદર અમીરી હતી, એના મિજાજમાં અમીરી હતી. આ ગરીબી આગસુની નહોતી કે આ ગરીબી સામાજિક વિષમતાનું ફરજંદ નહોતી. આ ગરીબી સ્વૈચ્છિક હતી- જિંદગીને માણવાની આ એક રીત હતી. જેને એક ટંકનું ભોજન ના મળે, માથે છાપરું ન હોય, બાળકો માટે દૂધ ન હોય એવી સ્થિતિમાં જીવનારા લોકોને આપણે એવું કહીએ કે તમે સુખી છો, ખૂબ સુખી છો તો એ નિર્દયતા જ કહેવાય. અહીં જે વાત કરી છે તે એવા લોકોની નથી કે જેમને એક અગર બીજા કારણસર સમાજ કે રાજસત્તાએ મનુષ્ય તરીકે જીવવાની તક જ નથી આપી! મનુષ્ય તરીકે જીવવાનો અધિકાર દરેકને છે. એ અધિકાર તેને ના મળે અને સમાજ કે રાજસત્તા તેને માત્ર ખેરાત આપે તો તેથી તેનું દારિદ્ર્ય ફીટે નહીં. અહીં એમની વાત નથી. અહીં જેની વાત કરી છે તે તો એવા માણસોની છે, જેઓ ધારે તો દોડાદોડી અને દેખાદેખીના ચક્કરમાંથી છૂટીને સંતોષથી અને સ્વમાનપૂર્વક પોતાની જિંદગી જીવી શકે તેમ છે, પણ જીવતા નથી! કેમ કે તેમને મનમાં એવું ઠસી ગયું છે કે 'ગરીબી' અસાધ્ય રોગ છે અને ગમે તેવા જલદ ઉપાયો કરીને તેને મટાડવામાં નહીં આવે તો માર્યા જઈશું! પછી માણસો પોતાની ગરીબી દૂર કરવા જલદ ઈલાજો શરૂ કરે છે! કોઈ પણ રીતે, કોઈ પણ રસ્તે ધન મેળવો! એમને ખબર નથી હોતી કે આ રીતે ગમે તેમ કરીને ધનની અછત દૂર કરી શકશો પણ તમારા મનની અછત એ રીતે દૂર થવાની નથી! તમે બહારથી શ્રીમંત બનશો પણ અંદરખાને તો નિર્ધનના નિર્ધન અને કંજૂસના કંજૂસ જ રહેશો. તમે સાચી અમીરી જાતે પણ નહીં પામો, તમારા કુટુંબીઓને પણ નહીં આપી શકો અને તમે બંધ કરીને બેઠેલા તમારા બંગલામાંથી પ્રકાશનું એક પણ કિરણ રાહદારી સહિત અન્ય કોઈને નહીં પહોંચાડી શકો અને એક ક્ષણે તમને તમારી આ ઝળાંહળાં રોશની તેજને બદલે માત્ર તાપ જ આપતી લાગશે અને તમે બત્તી બુઝાવી જાતે અંધકારમાં

માથું

છુપાવશો.

- લેખકના પુસ્તકમાંથી

લાગણીનાં ઋણ ચૂકવી સ્નેહના શાહુકાર બનો

એક વર્ષો જૂના સંબંધીએ કહ્યું : ‘મારા પિતા ગુજરી ગયા ત્યારે હું દસ વર્ષનો હતો અને માતા ગુજરી ગઈ ત્યારે સોળ વર્ષનો. નાના ભાઈઓને ભણાવ્યા-ગણાવ્યા અને કામધંધે ચઢાવ્યા. બંને બહેનોને યોગ્ય ઘર અને વર શોધીને પરણાવી દીધી. અત્યારે સૌ પોતપોતાના માળામાં સુખી છે. મને માનની નજરે જુએ છે એ ખરું, પણ મેં જોયું છે કે તેઓ તેમની નાનીમોટી મૂંઝવણ મારી પાસે રજૂ કરે છે, પરંતુ મારે પણ કોઈ મૂંઝવણ હોઈ શકે છે એવો વિચાર જ એમને આવતો નહીં હોય? કોઈ કોઈ વાર મને એવું થાય છે કે મને આમાં શું મળ્યું? મારે શું બધાને કંઈ ને કંઈ આપવાનું? મારે કોઈની પાસેથી કશું મેળવવાનું જ નહીં?’ સંબંધીએ આવું કહ્યું પણ પછી જાણે પોતાનો જ એ પ્રશ્ન તેમને અયોગ્ય લાગ્યો અને એ બોલ્યા : ‘આ તો કોઈક વાર આવું લાગે! બાકી તો હુંય સમજું છું કે આમાં આવો હિસાબ ના લગાવાય.’ કેટલાક આ વાત સમજે છે અને બીજા ઘણા આ વાત નથી સમજતા અને મનમાં ને મનમાં દુઃખ લગાડ્યા કરે છે. સગા કે મિત્રોને કંઈ ને કંઈ આપવાની સ્થિતિમાં જે માણસ હોય તેણે આમાં કશું ‘દુર્ભાગ્ય’ જોવાની જરૂર નથી. આ લહાવો છે અને સગાંવહાલાંને આપી આપીને છેવટે પોતાને શું મળ્યું? એવો પ્રશ્ન જ અપ્રસ્તુત છે. લાગણીના તમામ સંબંધોમાં કદી મળતર અને વળતરનો ખ્યાલ કરી જ ના શકાય. કોઈ એક માણસ આપવાની સ્થિતિમાં છે, ઉદાર દિલથી સૌને આપે છે પણ પછી તરત જ તેને ગણાવ્યા કરે છે! ભાઈ, મેં તારા માટે આટલાટલું કર્યું. બહેન, મેં તારા માટે કેટકેટલું કર્યું? મિત્ર, મેં તમને કેટલું બધું આપ્યું. તમે જ્યારે આવું બધું ગણાવવા બેસી જાઓ છો ત્યારે તમે જેને આપ્યું તેને પણ ખરાબ લાગે છે. તમે તેને કાંઈક આપીને તેમનું માનભંગ કર્યાની લાગણી તેઓને થાય છે. તમે ઘણાબધા માટે ઘણુંબધું કરીને તે બધું ગણાવવા બેસો છો ત્યારે સંભવતઃ તમે તમારી પોતાની પીઠ જ થાબડી રજા છો. તમારું હૃદય ખરેખર તો ‘આભાર’નું જ ભૂખ્યું છે. તમને ઊંડે ઊંડે એમ થયા કરે છે કે બધા માટે કેટલું કેટલું કર્યું પણ કોઈના મોંમાં અંતઃકરણપૂર્વક મારો આભાર માનવાની જીભ જ નથી. ખરેખર, હું જે ભોગ આપી રજા છું તેની કોઈ કિંમત જ એમને નહીં હોય? તેઓ શું એમ માનતા હશે કે તેમની લેવાની ‘જરૂર’ હતી તેના કરતાં મારે આપવાની ‘ગરજ’ વધારે હતી? એ લોકો શું આમાં મારો કોઈ છૂપો સ્વાર્થ જોતાં હશે? માણસ આવા પ્રશ્નો પોતાને જ પૂછે છે અને અંદર ને અંદર અકળાય છે. માણસ જો સ્વસ્થ બનીને આ બધાનો વિચાર કરે તો તેને સમજાયા વગર નહીં રહે કે આપણે જ્યારે પિતા, માતા, પુત્ર, પુત્રી કે મિત્ર માટે કંઈ કરીએ છીએ ત્યારે હકીકતમાં આપણે આપણી જ લાગણીનું ઋણ ચૂકવી રજા છીએ. આવાં ઋણ ચૂકવનારો માણસ જ્યારે એમ માનવા લાગે કે હું લાગણીનું ઋણ ચૂકવી નથી રજા પણ ‘ધિરાણ’ કરી રજા છું ત્યારે તરત તેને આભાર અને બદલાનું ગણિત સતાવવા માંડે છે. જિંદગીની મીઠાશ આવાં ઋણ ચૂકવવામાં છે. તેની મીઠાશની તોલે આવે એવું બીજું કશું જ નથી. લાગણીના આવાં વધુમાં વધુ ઋણો ચૂકવનારો માણસ સ્નેહનો શાહુકાર છે. તેણે માત્ર ધનનો વહેવાર કે ચીજવસ્તુનો વહેવાર કર્યો નથી હોતો. તેણે તો કંઈ પણ આપીને જાણે માણસ માણસ વચ્ચેની અતૂટ સગાઈને સાબિત કરી છે. એક સામાન્ય માણસ ગુજરી ગયો અને તેની સ્મશાનયાત્રામાં અને બેસણામાં એટલા બધા માણસો હાજર રજા કે તેના પ્રસિદ્ધ-શ્રીમંત પડોશીઓને અચંબો થયો. માણસ સામાન્ય સ્થિતિનો હતો. ધનથી ઝાઝું ઘસાઈ શકે તેમ નહોતો. પણ મનથી અને તનથી ખૂબ ઘસાતો હતો. કીર્તિબીર્તિ તો ઠીક છે, પણ એક સામાન્ય માણસ મરણોત્તર માનમાં પોતાની મોટાઈ આ રીતે પ્રગટ કરી જાય છે. અમેરિકાના પ્રથમ પ્રમુખ જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનનાં રાષ્ટ્રપ્રેમ અને પ્રજાભક્તિને કારણે લોકો તેમને ‘રાજા’ બનાવવા તલપાપડ થયા હતા. પણ વોશિંગ્ટને ‘રાજા’ બનવાની ના પાડી. તેણે

કજ્ઞું કે હું તમારા સૌના હૃદયમાં છું તે ઓછું છે? લોકશાહીમાં વળી રાજા કેવો? પ્રજા એ જ રાજા! એણે એ બદલો લીધો હોત તો તેને માટે લાભને બદલે હાનિરૂપ બની જાત. મૃત્યુના બિછાને પડેલા એક મહાત્માને ભક્તોએ પૂછ્યું : ‘લોકો તમને કઈ રીતે યાદ કરે તો ગમે?’ મહાત્માએ કજ્ઞું : ‘કોઈ ખાસ યાદ તો શું કરે, પણ મારો ક્યાંય ઉલ્લેખ થાય અને સાંભળનાર એટલું કહે કે ‘એ માણસ માત્ર પોતાને જ માટે જીવ્યો નહોતો’, તો એ પણ મારા માટે બસ છે!’

મહાવીરે મનના શત્રુઓ જીત્યા હોવાથી જીન કહેવાતા

ભગવાન બુદ્ધ, મહાવીર સ્વામી, અશો જરથુષ્ટ્ર, હજરત મોહંમદ પયગંબર, ઈસુ ખ્રિસ્ત વગેરે ધર્મોપદેશકોએ સમગ્ર માનવજાતના કલ્યાણની જ વાત કહેલી છે તેમાં કોઈ સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતો કે તત્ત્વજ્ઞાનની વાત નથી, પણ પ્રેમ, સત્ય અને અહિંસા દ્વારા આચરણ ઉપર ભાર મુકાયો છે. બાર-બાર વર્ષની આકરી તપસ્યાના અંતે ભગવાન મહાવીરને જે સાચું જ્ઞાન મળ્યું તેનો ઉપદેશ આપવા તે ઠેર ઠેર ફર્યા. તેઓએ પ્રચલિત ધર્મ સામે બળવો પોકારતાં કજ્ઞું, “ધર્મનો ઈજારો થોડા લોકોનો નથી. સ્ત્રીઓ અને શૂદ્રોને પણ તેનો અધિકાર છે. કોઈ ઊંચ નથી કે કોઈ નીચ નથી. અહિંસા એ જ સાચો ધર્મ છે. અપકાર ઉપર પણ ઉપકાર કરવો. સાચું બોલવું, ક્રોધ કદી ન કરવો, વેર ન રાખવું, સૌનું ભલું ઈચ્છવું, પવિત્ર જીવન જીવવું, મન-વચન અને કર્મથી કોઈને દુઃખ આપવું તે પણ હિંસા છે, ઈચ્છાઓ પર કાબૂ રાખવો.” જીવનનું ધ્યેય છે આત્મસાક્ષાત્કાર અથવા પરમ શાંતિ, સુખ, ઉલ્લાસ, શાશ્વત આનંદ અને અમરતાની પ્રાપ્તિ. શાંતિ એ સુસ્ત નિષ્ક્રિયતાની અવસ્થા નથી, તે માનવતાની નકારાત્મક સ્થિતિ નથી, તે વાસ્તવિક રીતે આધ્યાત્મિક જ્ઞાનપ્રાપ્તિની સ્થિતિ છે. ધન, સ્ત્રી, બાળકો, મિલકત અને ભવ્ય ઈમારતોની ઈચ્છા મનને સંતાપ આપે છે. પાણીના પરપોટાની માફક વારંવાર ઉદ્ભવિત થતા વિચારને શાંત કરીને મનને સંતાપ આપે છે. પાણીના પરપોટાની માફક વારંવાર ઉદ્ભવિત થતા વિચારને શાંત કરીને તેમજ ઈચ્છા, તૃષ્ણા અને વિષયી પદાર્થોની લોલુપતા છોડે, આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો, આત્માનંદ મેળવો. જો એક વખત મનના શત્રુઓને જીતીને નિજાનંદ-મસ્તી મેળવી લેશો તો ગમે તેવા દુઃખ, નુકસાન, નિષ્ફળતા અને ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સંજોગો માનવીને અસર કરી શકશે નહીં, પ્રભાવિત કરી શકશે નહીં. ભગવાન મહાવીરે રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ વગેરે મનના શત્રુઓ જીતી લીધા હતા. આથી તેઓ જિન કહેવાયા. મહાવીર જૈન ધર્મના છેલ્લા અને ચોવીસમા તીર્થંકર થઈ ગયા. જૈન ધર્મમાં સરસ મજાનું સૂત્ર છે ‘મિચ્છા મિ દુક્કડમ’. આપણે હિંદુઓ જેમ બેસતા વર્ષે એકબીજાને નવા વર્ષની શુભકામના પાઠવીએ છીએ, સાલ મુબારક કહીએ છીએ તેમ ભગવાન મહાવીરની જયંતી વેળાએ જૈનધર્મીઓ એકબીજાને ‘મિચ્છા મિ દુક્કડમ’ અર્થાત્ મારાં બધાં ખરાબ કામ મિથ્યા કરો કહી અરસપરસ મળે છે. આ સૂત્રનો પ્રભાવ બહુ મોટો છે. ભગવાન મહાવીરે ગઈ ગુજરી ભૂલીને એકબીજાને ક્ષમા બક્ષીને વેરનો ત્યાગ કરીને પ્રેમત્વનો માર્ગ ચીંધ્યો છે. ભગવાન મહાવીર પોતાના તમામ રાગ-દ્વેષને જીતવામાં સક્ષમ હતા, તેથી તેઓ જિનોત્તમ થયા. જિનોત્તમ થવા માટે માનવશરીરમાં રહેતા ષડ્રિપુઓ સામે વિજય મેળવવો આવશ્યક હોય છે. આ કામ માટે કાંઈ કેટલાંય તપ કરવાં પડે છે ત્યારે તેમાં સફળતા મળે છે. ભગવાન મહાવીર પૂર્વ ભવમાં તપસ્વી હતા, તેથી તેઓને આ ષડ્રિપુઓ સામે વિજય મેળવવામાં સરળતા રહી.

સુખ-દુઃખની ઘટમાળ સૌને માટે સરખી

ચંગેઝખાન એક કૂર અને ઘાતકી યુદ્ધખોર તરીકે ઇતિહાસમાં જાણીતો છે. પણ તે એક અજોડ સેનાપતિ હતો તે હકીકત પણ ઇતિહાસકારોએ સ્વીકારી છે. તેણે ચીન પણ જીતી લીધું હતું અને મોંગોલ સામ્રાજ્ય દૂર દૂર સુધી વિસ્તાર્યું હતું. ચંગેઝખાન ચીનમાં હતો ત્યારે એકવાર મોડી રાત્રે તેણે પાંચ ગ્રહને એક રાશિમાં જોયા અને ચંગેઝખાનને થયું કે બસ હવે તેનું મોત નક્કી છે! ચંગેઝખાન લખી-વાંચી શકતો નહોતો. એક રાશિમાં પાંચ ગ્રહનું મિલન તેણે જોયું અને તેનું થયું કે હવે તે નહીં જીવે. લશ્કરી આગેકૂચ પડતી મૂકીને એ ઘર ભણી રવાના થયો. કારાકોરમ પહોંચી જવા તે આતુર બન્યો. માણસ ગમે ત્યાં ગમે તેટલું જીતવા જાય પણ તેને મરવા માટે તો ઘેર આવવાનું જ મન થાય

છે. પણ કારાકોરમ પહોંચવા માટે ચંગેઝખાને મુસાફરી શરૂ કરી ત્યારે જ તેને લાગ્યું કે તે 'માંદો' પડી ગયો છે. મોંગોલિયામાં એક નદીના કિનારે એક આરામગાહમાં જ એ મૃત્યુ પામ્યો. ભયથી મૃત્યુ કે મૃત્યુનો ભય? વાત ચંગેઝખાનની હોય કે રાણી વિક્ટોરિયાની. ઈતિહાસની મૂર્તિઓ તરીકે જ્યારે આપણે આ વ્યક્તિઓને જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને એમ જ લાગે કે, આ લોકોને વળી શું દુઃખ હશે! કોઈ પણ મોટું નામ સામાન્ય માણસના કાને પડે ત્યારે સામાન્ય માણસનો પ્રથમ પ્રતિભાવ એ હોય છે કે એ તો 'નસીબવાળા', એમને વળી કોઈ પીડા કે કોઈ આપત્તિ પજવી જ શી રીતે શકે! પણ આશ્ચર્યજનક હકીકત એ છે કે આવા બધા જ 'મોટા' માણસો માણસ તરીકે તો સરેરાશ માનવીનું ભાગ્ય જ ભોગવતા હતા! તેમને ભલે ગમે તેટલું મોટું ભાગ્ય મળ્યું હશે, પણ માણસને ભોગવવી પડતી તમામ પરેશાનીઓ તેમને પણ ભોગવવી પડી હતી. ઈતિહાસનો અભ્યાસ કરનારને તરત જ ખ્યાલ આવે છે કે 'મોટાં સુખ'ની સાથે 'મોટાં દુઃખ' પણ હોય છે. જોનારા ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ પાત્રોના 'મોટાં સુખ' જ જુએ છે. એમનાં દુઃખ તેમની નજર બહાર જાય છે. આઠમા એડવર્ડ ઈંગ્લેન્ડની રાજગાદી એક મનપસંદ નારીને પરણવા માટે છોડી ત્યારે તેમના નાના ભાઈ જ્યોર્જનો રાજ્યાભિષેક થયો. જ્યોર્જનું ભાગ્ય ખૂલી ગયું એમ જ કહેવાય ને? પણ જ્યોર્જની પીડાનો પાર ના રજો! એની જીભ તોતડાતી હતી અને તબિયત તદ્દન નરમ રહેતી હતી. 'રાજા'ની કોઈ તાલીમ તેમને મળી નહોતી. આવી પડેલી ફરજ તેમણે બજાવવી જ રહી. ઈસુ ખ્રિસ્તની સંવત શરૂ થઈ તે પૂર્વ ત્રણ સૈકા પહેલાં થયેલા ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યને હિંદુસ્તાનનો પ્રથમ શહેનશાહ ગણવામાં આવે છે. પૂર્વ ભારતમાં મગધની રાજગાદી તેણે કબજે કરી હતી અને મહાન એલેક્ઝાન્ડરના સૈનિકોને પણ તેણે હાંકી કાઢ્યા હતા. ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યના મગધ સામ્રાજ્યની સમૃદ્ધિની વાત આપણા માટે અજાણી નથી. સુવર્ણપાત્રોમાં જ એ ભોજન કરતો અને એના નામનો ડંકો વાગતો. પણ યુદ્ધના મેદાનમાં આ અત્યંત શૂરવીર યોદ્ધો દિવસ દરમિયાન આરામ કરતો નહીં - કદાચ કોઈ હુમલો કરે! અને રાત્રે એકની એક પથારીમાં સૂતો નહીં! કોઈક પોતાની હત્યા કરી નાખશે એવો ડર તેને સતત રજા કરતો! સંત ભદ્રબાહુએ એવી ભવિષ્યવાણી ઉચ્ચારી હતી કે મગધ સામ્રાજ્યમાં બાર વર્ષનો દુષ્કાળ પડશે અને મોટી જાનહાનિ થશે. દક્ષિણ તરફ લોકો હિજરત કરે એ જ ઉગરવાનો એક રસ્તો હતો. ચંદ્રગુપ્તે કોઈ સંતની આગાહી કાને ના ધરી. દુષ્કાળની આગાહી સાચી પડવા લાગી અને સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તે રાજત્યાગ કર્યો અને તેણે જાતે જ દક્ષિણ તરફ હિજરત શરૂ કરી. સંત ભદ્રબાહુ મૃત્યુ પામ્યા ત્યારે ચંદ્રગુપ્તના શોકનો પાર ના રજો. તેણે અન્નનો ત્યાગ કર્યો અને પ્રાણ પણ ત્યાગ્યો. રાજાઓ, મહારાજાઓ, રાષ્ટ્રપ્રમુખો, વડા પ્રધાનો અને સેનાપતિઓથી માંડીને તમે કોઈ પણ ચરિત્ર તપાસી જુઓ. એમાંથી બે વાત તદ્દન સ્પષ્ટ સ્વરૂપે તમારી આંખ સામે આવશે. માણસનું કામ ગમે તેટલું મોટું હોય, એનું નામ ભલે ગમે તેટલું મોટું હોય, દરેક માણસને સરેરાશ માનવીની તમામ પીડાઓ અને પરેશાનીઓમાંથી પસાર થવું જ પડે છે! માણસનું ભાગ્ય તેને ગમે ત્યાં કે ગમે તેટલે ઊંચે બેસાડે, તે માનવી તરીકેની સ્વાભાવિક મર્યાદાઓમાંથી મુક્ત થઈ જતો નથી. દરેક માણસે સુખદુઃખની ઘટમાળમાંથી પસાર થવું જ પડે છે અને દરેક માણસે તન અને મનની અકળામણોમાંથી પણ પસાર થવું પડે છે. આ એક પરીક્ષા છે. કદી પૂરી ના થતી પરીક્ષા! આ પરીક્ષામાં માણસ ધારે તો ઊંચામાં ઊંચા ગુણ મેળવી શકે છે.

ઈશ્વર દરેક જીવાત્માને મૃત્યુ પહેલા ચાર વાર ચેતવણી આપે છે.

માનવી જ્યારે જીવનના આરે આવીને ઊભો રહે છે ત્યારે તેને વિચાર આવે છે કે હવે મારે શું કરવું? ત્યાં સુધીમાં તેના દિવસો ખાવાપીવા અને ખેલવામાં ચાલ્યા ગયા હોય છે. માનવીને જીવનમાં સત્કર્મથી સુખ મળે છે અને દુષ્કર્મથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. જીવનની શરૂઆતથી મનુષ્ય જો સાત્ત્વિક કર્મ માટે પ્રયત્નશીલ રહે તો તેને મૃત્યુની બીક રહેતી નથી, જોકે ઈશ્વર પણ કેટલો દયાળુ છે, કૃપાનિધાન છે, જે દરેકે દરેક જીવાત્માને મૃત્યુ પહેલાં ચાર ચેતવણી આપે છે. સમજદાર જીવાત્મા જો આ ચેતવણીને ગંભીરતાથી લે તો તેને મૃત્યુનો ડર લાગતો નથી. આપણાં શાસ્ત્રોમાં જ્ઞાન અને ડહાપણને લગતા અસંખ્ય પ્રસંગ છે, પછી તે મજેદાર વાર્તાના રૂપમાં કેમ ન હોય? ચાલો, આપણે આવા જ મૃત્યુના રહસ્યને ઉજાગર કરતી એક રોચક વાતનો આનંદ લઈએ. સૃષ્ટિના સર્જનહાર પરમેશ્વરે મનુષ્ય સહિતનાં પ્રાણીઓનું સર્જન કર્યું. મનુષ્યને બનાવીને ઈશ્વર મનોમન હરખાયો. કેમ ન હરખાય? મનુષ્ય તો સાક્ષાત્ ઈશ્વરની પ્રતિકૃતિ જ છે ને? મનુષ્ય બની ગયો તો તેણે પૃથ્વી પર વિહાર કરતી વખતે પરમાત્માને શિખામણના, જીવન જીવવાના બે શબ્દ, બે વાક્ય કહ્યાં: તાત! જાઓ, પૃથ્વી પર આનંદપૂર્વક-સુખસભર જીવન વ્યતીત કરો અને સંસારનાં તમામ પ્રાણીઓનું ભલું કરતાં કરતાં સ્વર્ગ અને મુક્તિનો માર્ગ મેળવો, પણ એવું કાંઈ ન કરશો કે જેથી કરીને મૃત્યુના સમયે પસ્તાવો થાય. તે વખતે ચકોર અને ચબરાક મનુષ્યએ તત્કાળ પરમેશ્વરને એક વચનથી બાંધી લીધા. મનુષ્યે કહ્યું, “ભગવાન, મારા પર એક વિશેષ કૃપા કરજો કે મૃત્યુ પહેલાં મને ચેતવણી અવશ્ય આપી દેજો, કારણ કે હું માર્ગભ્રષ્ટ થઈ રહ્યો હોઉં તો સંભાળી લઉં.” પોતાના જ સર્જનની ચતુરાઈપૂર્ણ વાતથી સર્જક પરમેશ્વર મલકાયા. પરમેશ્વરે મર્માળુ સ્મિત કરતાં કહ્યું કે, ‘તથાસ્તુ!’ તથાસ્તુ કહીને ઈશ્વરે મનુષ્યને ધરતી પર મોકલી આપ્યો. મનુષ્ય ધરતી પર તો આવ્યો, પરંતુ અહીં આવીને તે ઈન્દ્રિય ભોગમાં પડી ગયો. સત્કર્મથી વિમુખ થઈને દુષ્કર્મ કરવા લાગ્યો. છેવટે દિવસો વીતવા લાગ્યા. જીવન પાણીના રેલાની જેમ વ્યતીત થવા લાગ્યું અને મૃત્યુની ઘડી આવી પહોંચી. મરણાધીન મનુષ્યની જીવનનો ભોગ માણવાની મહેચ્છા હજુ મરી પરવારી ન હતી, પરંતુ યમના દૂત આગળ તેનું કંઈ ચાલ્યું નહીં. યમદૂત મનુષ્યને પાશમાં બાંધીને તેના કર્મ પ્રમાણે નરકમાં લઈ આવ્યા. નરકની પારાવાર પીડા ભોગવતી વખતે પણ મનુષ્ય પરમેશ્વર પાસે લીધેલા વચનને ભૂલ્યો નહીં. અરે! પરમેશ્વરે મને છેતર્યો! પરમેશ્વરે મને વચન આપ્યું હતું કે તે મૃત્યુ પહેલાં મને ચેતવણી આપશે, જેથી હું માર્ગભ્રષ્ટ ન બનું, પણ ઈશ્વરે મને ચેતવ્યો નહીં, ખરો ગુનેગાર તો ઈશ્વર જ છે, પરંતુ ઈશ્વરથી મનુષ્યની આવી અવળી દલીલ છાની રહે ખરી? તે તો ઘર ઘરમાં વસ્યો છે. દરેક જીવાત્મામાં બિરાજમાન છે એટલે જીવાત્મામાં બેસેલા પરમાત્માએ તેને ટકોર્યો, ટપાર્યો. તેને યાદ અપાવતાં કહ્યું, “અરે! મૂરખ, અરે! નાદાન, વિષય ભોગમાં રત, સત્કર્મ છોડીને દુષ્કર્મને વહાલ કરનાર મનુષ્ય તને મેં એક નહીં, ચાર-ચાર વખત ચેતવણી આપી હતી, છતાં તું સમજી ન શક્યો, તારી જાતને સુધારી ન શક્યો તો એમાં મારો શો દોષ?”

આ આપણા હાથની વાત નથી!

માણસની જિંદગીમાં કોઈ કોઈ એવી ક્ષણ આવે છે કે એ કોઈને આસ્વાસનના બે શબ્દો કહેવા જઈ રહ્યો હોય છે અને તેને આસ્વાસનના સાચા બે શબ્દો - માત્ર બે જ શબ્દો - સૂઝતા નથી. અને બે શબ્દો જીભ પર ચડે છે તો તે શબ્દો ખુદ બોલનારને પોતાને જ રણકા વગરના લાગે છે. ૬૮ વર્ષના પિતાનો ત્રીસ-બત્રીસ વર્ષનો પુત્ર અચાનક મૃત્યુ પામ્યો. કશી જ માંદગી નહીં, કશી જ ચેતવણી નહીં. ખુદ મોત આવીને જિંદગીનું અપહરણ કરી ગયું! ત્યારે માણસે હૃદયના ગમે તે ખૂણેથી શોધીને કાઢેલા આસ્વાસનના શબ્દો એકદમ લુપ્ત લાગવા માંડે છે. એ ગૃહસ્થ પોતે જ્યારે માતાના ઉદરમાં હતા ત્યારે તેમના પિતાનું અવસાન થયું હતું. તેમણે પિતાનું મોં મુદ્દલ જોયું નહોતું. માતાએ પારકાં કામ કરીને દીકરાને મોટો કર્યો હતો. એ દીકરો આખી જિંદગી કાળી મજૂરી કરીને જ્યારે હવે જિંદગીનાં અંતિમ વર્ષોમાં કાંઈક સુગમતા અને કાંઈક શાંતિની આશા રાખી રહ્યો હતો ત્યાં જ તેની ઉપર આ કારમો પ્રહાર થયો. જીવાનજોધ દીકરો જતો રહ્યો. ગૃહસ્થે કહ્યું : ‘એક જ દિવસમાં હું તો સિંહમાંથી શિયાળ થઈ ગયો! મોતને મારા ઘરેથી જ એક માથું જોઈતું તો હતું મેં મારું માથું આપવાની ક્યાં આનાકાની કરી હતી! હું તો તૈયાર જ બેઠો હતો, પણ આવું કેમ બને છે! મોતને ભૂખરા-ધોળા વાળ

ઓછા ગમે છે અને કાળાભમ્મર વાળ જ તેને વધુ ગમે છે! તમે જ કહો-જનારો તો જતો રજો. તેના નાનકડા છોકરાને હું શો જવાબ આપું! એ એની કાલીકાલી બોલીમાં મને પૂછે કે દાદાજી, તમે મારા પપ્પાને શું કામ જવા દીધા? તેમને બદલે તમે જ કેમ ન ગયા, દાદાજી? આ બાળકને હું કઈ રીતે સમજાવું કે તારા પપ્પાને બદલે ભગવાને મને જ ઉપાડી લીધો હોત તો કેટલું સારું હતું! પણ હું શું કરું? મારા હાથની વાત જ નથી.’ આ કોઈના હાથની વાત નથી. જિંદગી અને મોત અંગે તો ન સમજાય તેવા ચુકાદા -ગળે ન ઊતરે એવા ચુકાદા સ્વીકારી જ લેવા પડે છે, ગરદન ઝુકાવીને ચુકાદાને માથે ચઢાવવા પડે છે.

એક ગૃહસ્થનાં પત્ની મૃત્યુ પામ્યાં પછી તેમનું દુખ જોઈને કોઈ મિત્રે કહ્યું : ‘તમે તમારી પત્નીને ખૂબ ચાહતા હતા તેથી તમને આટલું બધું દુખ થાય છે, નહીં?’ ગૃહસ્થે પૂરી પ્રામાણિકતાથી કહ્યું : ‘એ વાત સાચી હોય તો કેટલું સારું હતું! મને આટલી બધી પીડા થવાનું સાચું કારણ એ છે કે એ ચાલી ગઈ ત્યારે જ મને ભાન થયું કે મારે તેને જેટલી ચાહવી જોઈતી હતી એટલી મેં એને ચાહી નહીં! મને ખરેખર પસ્તાવો થાય છે કે એ જીવતી હતી ત્યારે મેં તેને વિશેષ ચાહી હોત તો એ કેટલું બધું પામી હોત-હું કેટલું પામ્યો હોત!’ આપણા સ્વજનો આપણી પાસે જ હોય છે ત્યારે આપણે તેમને પૂરા ચાહતા નથી, તેમને સમજતા નથી! પછી કોઈ સ્વજન ચાલ્યું જાય છે ત્યારે આપણે એક મિલકત ગુમાવી બેઠાનું દુખ વેઠીએ છીએ અને છાતીફાટ રુદન કરીએ છીએ? દરેક જાણે છે કે કોઈ કશું સાથે લઈ જઈ શકતું નથી. બધું અહીંનું અહીં જ મૂકીને જવાનું છે અને છતાં તે આપ્તજનો સાથે અને અજાણ્યાઓ સાથે પણ સરાસર અન્યાયનો વહેવાર કરે છે. એક માણસે મૃત્યુશય્યા ઉપર એવી કબૂલાત કરી હતી કે મેં ઘણા બધાને નિર્દયતાથી લૂંટ્યા અને પછી મારા કપૂતોએ મને લૂંટી લીધો! બીજા એક માણસે એવી વાત અંતિમ ક્ષણે અફસોસ સાથે કરી હતી કે જ્યારે આપવાની સ્થિતિમાં હતો ત્યારે મેં કોઈને કશું આપ્યું નહીં અને હવે આપવાનું મન થાય છે પણ આપવાનું કશું મારી પાસે જ રજું નથી!

આપવા માટે ધન તો ઘણા બધા માણસો પાસે નથી હોતું, પણ તેમની પાસે ધન સિવાય પણ આપવા જેવું ઘણું બધું હોય છે - પ્રેમ, આદરના બે શબ્દો, શુભેચ્છાનું એક વચન - પણ માણસ એ પણ આપતો નથી. એક વ્યક્તિના પોતાના જીવનનો આ અનુભવ છે. તેણે કહ્યું કે, ‘મારી પુત્રીએ આત્મહત્યા તો કરી પણ તે પહેલાં મેં તેની ‘હત્યા’ એક અર્થમાં કરી નાખી હતી. મેં એને સવારે જ ન કહેવાના શબ્દો કહ્યા હતા! હું જાણતો હતો કે હું જે કહી રજો છું તેમાં કશું જ તથ્ય નથી! તે મારી જીભનું ઝેર છે અને છતાં હું ચૂપ રજો નહીં. મેં એને ન કહેવાના શબ્દ કહ્યા! એમ કરીને મેં એની જીવવાની ઈચ્છાને જ મારી નાખી! પછી જે કાંઈ બન્યું તે તો માત્ર સંજોગોએ સર્જેલો એક અકસ્માત જ હશે.’

- સ્વ. ભૂપતભાઈ વડોદરિયાની લેખમાળામાંથી

દેશ પહેલાં ધર્મગુરુઓ તેમનું ઘર સુધારે!

તાજેતરમાં આપણા દેશમાં અનેક ધર્મગુરુઓ ઊભરી રજા છે. તેમના પ્રશંસકોની સંખ્યા હવે કરોડોમાં છે. તેનાથી ઉત્સાહિત થઈને તેમાંથી કેટલાક હવે રાજનીતિમાં વધુને વધુ અગ્રેસર બની રજા છે. જો તેઓ ચંદ્રગુપ્તની ભૂમિકા ન નિભાવે તો ચાણક્ય બનવાની ઈચ્છા તો જરૂર રાખે છે. હવે તે જરૂરી થઈ ગયું છે કે ધર્મગુરુઓની ભૂમિકા પર પણ સંતુલિત ચર્ચા થાય.

ધર્મગુરુઓના ઉભારની એક સારી અસર એ જોવા મળી છે કે ઘણા બધા લોકોને તેનાથી નશામુક્તિની પ્રેરણા મળી છે. તેનાથી પણ મોટી સંખ્યામાં લોકો સ્વાસ્થ્ય રક્ષાના કેટલાક પાયાના નિયમો અંગે જાગ્રત થયા છે. એવું નથી કે આ નિયમોની જાણ પહેલાં ન હતી, પરંતુ તેની ઉપેક્ષા થતી હતી. સ્વાસ્થ્ય અને જડીબુટ્ટીઓ સંબંધિત બહુ અમૂલ્ય પરંપરાગત જ્ઞાન કરોડો લોકો સુધી પહોંચાડવામાં ધર્મગુરુઓએ ભાગ ભજવ્યો છે.

બીજી તરફ કેટલાક લોકોનું માનવું છે કે કેટલાક ધર્મગુરુઓના સ્વાસ્થ્ય સંબંધી પ્રચારમાં વિસંગતતાઓ પણ છે. યોગાસનના વિદ્વાનોએ સમયે સમયે કહ્યું છે કે ક્યું આસન કઈ વ્યક્તિએ કરવું જોઈએ અને કોણે ન કરવું જોઈએ? એના પર ખૂબ જ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. એ પણ જોવું પડે છે કે યોગાસન યોગ્ય રીતે થઈ રજા છે કે નહીં? જો એવું ન થાય તો લાભના બદલે નુકસાન થઈ શકે છે. વિદ્વાનો કહે છે કે લાખો લોકોને ટીવીના માધ્યમથી યોગાસન શીખવવામાં કેટલાય લોકોના સ્વાસ્થ્યને લાભ થયો છે તો અન્ય કેટલાય લોકો માટે સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ પણ ઉદ્ભવી છે. ધર્મગુરુઓના સ્વાસ્થ્ય સંબંધી પ્રચાર-પ્રસારથી અન્ય એક સમસ્યા એ ઉત્પન્ન થઈ છે કે કેટલીયે ગંભીર બીમારીઓથી ત્રસ્ત લોકો સમય પર હોસ્પિટલમાં જરૂરી એલોપથી ઇલાજ કરાવતા નથી. તાજેતરમાં ધર્મગુરુઓ સાથે જોડાયેલા એક વિખ્યાત અને પ્રતિભાશાળી સામાજિક કાર્યકર્તાનું મૃત્યુ પણ એક હદ સુધી આજ કારણે થયું. આધુનિક એલોપથી ચિકિત્સામાં કેટલીયે ગંભીર વિસંગતતાઓ છે તો તેની કેટલીક મહાન ઉપલબ્ધિઓ પણ છે. જરૂર છે એક સંતુલિત દૃષ્ટિકોણની. ધર્મગુરુઓના પોતાના વિચારો સંબંધી અતિશયોક્તિપૂર્ણ પ્રચાર કેટલીયે વાર આ સંતુલનને બગાડી દે છે અને લોકો ભ્રમિત થઈ જાય છે. એટલું જ નહીં કેટલાક ધર્મગુરુઓ પોતાના અનુયાયીઓની સંખ્યા વધારવા માટે ચમત્કારોનો સહારો પણ લઈ રજા છે. નાના મોટા જાદુગર પણ એવું જણાવી દે છે કે ચમત્કાર વાસ્તવમાં હાથનો ખેલ હોય છે. અંધવિશ્વાસ અને અંધભક્તિનો સહારો લઈને લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરવી અનુચિત છે. જે ધર્મગુરુ સ્વયં આ રાહને નથી આપનાવતા તે પણ પોતાના સાથી ધર્મગુરુઓના આ પાખંડોનો પર્દાફાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી.

કેટલાય ધર્મગુરુઓ પર કથિત અપરાધિક ગતિવિધિઓના આરોપ પણ લાગતા રજા છે. જમીન હડપવાની અને સંપત્તિ પડાવી લેવાના જ નહીં, પરંતુ હત્યા અને યૌનશોષણના આરોપો પણ લાગતા રજા છે. આજ્ઞર્ચની વાત એ છે કે તેમ છતાં પણ ધર્મગુરુઓની પાસે લાખો લોકો અંધભક્તની સાથે આવે છે. આવા લાખો અંધભક્ત આજે પણ છે જેની સાથે તાર્કિક ચર્ચા કરવી લગભગ અસંભવ છે. દરેક સંબંધમાં પારદર્શિતા પણ તેમણે અપનાવી નથી. આ ધર્મગુરુ રાજનીતિમાં અસરકારક ભૂમિકા પણ નિભાવવા ઈચ્છે છે. લોકતંત્રમાં આવેલી કોઈ પણ વ્યક્તિ રાજકીય નેતૃત્વની મહત્વાકાંક્ષા રાખવા કે રાજકીય દળનું ગઠન કરવા સ્વતંત્ર છે. ચર્ચા માત્ર એ વાત પર છે કે ધર્મગુરુઓ અને રાજનીતિનું ગઠબંધન દેશના હિતોને અનુકૂળ છે કે નહીં?

બીજો સવાલ એ છે કે આ ગઠબંધનથી કેટલાય સંવેદાનિક સિદ્ધાંતો જેમ કે ધર્મ નિરપેક્ષતાનું ઉલ્લંઘન થવાનો ખતરો તો નથી ને? જ્યારે ધર્મગુરુ રાજકારણ તરફ આવવાની વાત કરે છે કે તો તેમનો સૌથી મોટો સંદેશ ભ્રષ્ટાચાર વિરોધ અને નૈતિકતાનો હોય છે. તેઓ કહે છે કે હાલના રાજકારણમાં સૌથી મોટી સમસ્યા ભ્રષ્ટાચારની છે. તેઓ તેને દૂર કરશે. આ ખૂબ સારું કાર્ય છે, પરંતુ કેમ તેની શરૂઆત સ્વયં ધર્મગુરુઓના નામ પર જ થઈ રહેલા અલગ અલગ ભ્રષ્ટાચારને દૂર કરીને જ કરવામાં આવે તો? કેટલાક ધર્મગુરુઓ પોતાની લોકપ્રિયતાના બળે ભારતીય રાજકારણમાં એક મહત્વપૂર્ણ હલચલ પેદા કરી શકે છે. ગઠબંધનના સમયમાં કેટલીક સીટ જીતીને સત્તાના સંઘર્ષનું સંતુલન પણ બદલી શકાય છે. જ્યાં ધર્મગુરુઓના અનુયાયીઓ વધુ સંખ્યામાં છે તે ક્ષેત્રમાં તેઓ સ્વયં જીતે કે ન જીતે, પરંતુ પરિણામ પર અસર જરૂર પહોંચાડી શકે છે. ધર્મગુરુઓની ભૂમિકા અંગે વિસ્તૃત ચર્ચાઓ થવી જ જોઈએ. જેથી ધર્મગુરુઓને લોકો સાચા અર્થમાં ઓળખી શકે.

બોલવાની પણ એક કળા છે

બોલવાની પણ એક કળા છે. માણસની ભાષાનો વિવેક અને સંયમ તેની એકંદર લાયકાત અને હીર દેખાડી દે છે. ઘણા માણસો ભલા હોય છે. આવડતવાળા પણ હોય છે. પણ એમની વાણી એમને પારાવાર નુકસાન કરતી હોય છે. બોલવું બહાર પડે અને રાંધું વરે એવી આપણી કહેવતમાં ઘણું તથ્ય છે. બોલનારા પોતાની જાતને જ વધુ ખુલ્લી કરી બેસે છે, છતાં આપણે બોલવાની બાબતમાં જે આવે તે ભરડી નાખતાં પણ પાછા પડતા નથી. સત્ય બોલવું, સ્પષ્ટ બોલવું તે સારી વાત છે, પણ કઠોર બોલવાની જરૂર હોતી નથી. વાણી સંયમથી જ શોભે છે. બીજું, આપણે એટલું યાદ રાખવાની જરૂર હોય છે કે આપણા ખ્યાલો ઉપર દુનિયા કે સમાજ જીવતાં નથી. અભિપ્રાયો ઉચ્ચારનારા ઘણુંખરું તેવા મિથ્યાભિમાનમાં રાચતા હોય છે કે તેમના આ અભિપ્રાયો ઉપર જ મહત્ત્વની બાબતનો ફેંસલો થઈ જશે કે થવો જોઈએ. વાણીની ઉગ્રતા તમારી પાસે આવું બોલાવે છે : ‘મને એમ થાય છે કે શા માટે ફલાણા માણસને કોઈ ગોળી નથી મારતું. મારું ચાલે તો હું ફલાણા માણસને દેશનિકાલ કરી દઉં! વાત તો જાહેર છે કે ફલાણા માણસને કોઈ ગોળી મારવા જવાનું હોય તો તે તમારા કહેવાથી જવાનું નથી અને તમારા ખ્યાલો આ બાબતમાં આટલા બધા સ્પષ્ટ હોય તો તમે જાતે એ કામ શું કામ કરવા જતા નથી? બીજી વાત પણ તમે સમજો. અમુક માણસ તમને મુદ્દલ ન ગમતો હોય તે બનવાજોગ છે, પણ કોઈને દેશનિકાલ કરવાનો વિચાર વગર સત્તાએ તમને આવતો હોય તો તમને થોડી સત્તા મળે તો તમે શું કરો? આવાં બેજવાબદાર વિધાનો કરનારા પોતે શું બોલી રજા છે અને તેનો અર્થ શું નીકળે તે કદી વિચારતા જ નથી. તમે કહેશો કે આમ તોળી તોળીને બોલવા બેસીએ તો કાંઈ બોલી જ ન શકાય! અને આવી રીતે બોલવાની મજા પણ શું આવે! આ તો કોર્ટમાં જુબાની આપતા હોઈએ તેવું લાગે! વાતચીત કરવાની કંઈ ગમ્મત જ ન પડે. આ આપણો ભ્રમ છે. કઠોર શબ્દો અને બેજવાબદાર વાતોથી જ ગમ્મત પડે તેવું નથી. જરાય ડંખ કે કડવાશ વગર તમે તમારી જાત ઉપર અને બીજાઓ ઉપર જરૂર હસી શકો છો. સંબંધો બગાડ્યા વિના તમે મજાક કરી શકો છો. કોઈને ગાળો આપ્યા વિના તમે રંગતભરી વાતચીત કરી શકો છો. વાતચીતમાં બીજાની નિંદા અને ટીકા હોય તો જ તે જામે તેવું કાંઈ નથી. તમે જે કાંઈ બોલો છો તેમાંથી કેટલાં બધાં આંદોલન જન્મે છે તેની ખબર તમને ઘણી વાર નથી હોતી. તમે એક રિક્ષાવાળાને કડવો શબ્દ કહો, તેનાથી તેનો મિજાજ બગડ્યો. તેને જે બીજા ઉતારુ ભેટશે તેની સાથે તે લડવાની જબાનમાં જ કદાચ વાત કરશે. તેના શબ્દો તોછડા અને કડવા હશે. બીજા ઉતારુને થશે કે આ માણસ કાંઈ કારણ વગર કેમ આવી કડવાશ ઠાલવે છે? તેને આશ્ચર્ય અને આઘાત થશે, પણ તેને ખબર નથી હોતી કે આ રિક્ષાવાળાનો પણ ખરેખર કાંઈ વાંક નથી. આ રિક્ષાવાળાને સૌપ્રથમ આપ શ્રીમાન ભેટ્યા હતા અને કારણ વિના આપ શ્રીમાને તેનો મિજાજ બગાડેલો છે. માણસ બીજાઓની સાથે તો ઠીક, પોતાના ઘરમાં પણ આવી કડવાશથી વાતો કરતો જોવામાં આવે છે. એ પોતાના બાળકને એવા કઠોર શબ્દો કહેશે કે બાળક શાળામાં બેઠાં બેઠાં પણ એ શબ્દ યાદ કરીને દુઃખ અનુભવતો હશે. માણસ પોતાની પત્નીને જતાં જતાં કાંઈક એવું કહેશે કે પત્નીને રસોઈ કરતાં કરતાંય એ કડવાશ ચટકાભર્યા કરશે. વિવેકાનંદની વાત સાચી છે કે એટલા બધા મીઠા ન બનો કે લોકો તમને ચાવી જાય. એટલા બધા કડવા ન બનો કે લોકો તમને થૂંકી નાખે. મતલબ કે વધુ પડતી મીઠાશ પણ સારી નથી. આ વાત તમારી વાણીને પણ લાગુ પાડી શકાય, પણ એમાં માત્ર જીભના મીઠા થવાની વાત નથી. સાચું કહેવું જ નહીં, કંઈ ચોખ્ખું કહેવું જ નહીં એવી આ વાત નથી. વાત એટલી જ છે કે શબ્દોમાં કડવાશનો મસાલો ભરવો નહીં. તમારી વાણીમાં બહુ અહંકાર ભરશો નહીં. તમે બધું જ જાણો છો, તમને બધું જ આવડે છે, તમે જ સાચા છો, તમે જ પ્રામાણિક છો તેવા તમારા આત્મમોહમાંથી જ ઘણીખરી કડવાશ જન્મે છે. માણસ પોતાના પૂર્વગ્રહો બાજુએ રાખીને વાણીનો વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરે તો દુનિયામાં તેને મિત્રો જ મળવાના. માણસ પૂર્વગ્રહોથી બંધાઈને જીભમાંથી કડવાશ જ નિતાર્યા કરશે તો તેને ચોરે ને ચૌટે શત્રુઓ જ દેખાશે. કેટલાક જીભ પાસેથી કાતરનું કામ લે છે અને કેટલાક જીભ પાસે સોય-દોરાનું કામ કરાવે છે.

ચિંતા ચિંતા સમાન છે!

આપણને કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે તમે ઉછીની નહીં લીધેલી મૂડી ઉપર નિયમિત વ્યાજ ચૂકવો છો એ વાત શું સાચી છે? તો આપણે અચંબામાં પડી જઈશું અને કદાચ એવો જવાબ આપીશું કે ભલા માણસ, તમે શું અમને એટલા મૂર્ખ કે ભોળા સમજો છો કે અમે ઉછીની નહીં લીધેલી રકમ ઉપર કોઈને વ્યાજ ચૂકવીએ? પણ હકીકતે ચિંતા એ ઉછીની નહીં લીધેલી રકમ ઉપર રીતસર ચૂકવવામાં આવતું વ્યાજ નથી તો બીજું શું છે? હમણાં એક સંબંધીએ કહ્યું : ‘આજકાલ મારે દિવસે અજંપો અને રાતે ઉજાગરો છે. પછી ખુલાસો કર્યો : છોકરાને પરીક્ષાની તૈયારી અને એ પાસ થશે કે નહીં થાય? કેટલા માર્ક લાવશે? તેની જ ચિંતા મને રજા કરતી હતી. આવાં મા-બાપો કેટલીક વાર આ પ્રકારની ચિંતામાં એટલું સહન કરતાં હોય છે કે તેમનું જો ચાલે તો પોતાના બાળક વતી જાતે જ ઉત્તરપત્રો લખી નાખે. પરીક્ષા જ આપી દે. તમે જ્યારે આ રીતે તમારા સગા પુત્ર સહિત કોઈના પણ માટે ચિંતા કરો છો ત્યારે તમે જેના માટે ચિંતા કરો છો તેને પણ અન્યાય કરો છો. પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિ લેવાનું શક્ય છે, પણ ચિંતામાંથી નિવૃત્તિ લેવાનું ભારે મુશ્કેલ છે. ઘણાં મા-બાપ પાંત્રીસ વરસના પુત્રની ચિંતા કરતા હોય છે. પાંત્રીસ વર્ષનો દીકરો પોતાની ખુદની ચિંતા કરવા માટે ‘પુખ્ત’ ગણાય એટલું પણ એમને સમજાતું નથી. આટલી ઉંમરના પુત્રે પિતાને કોઈ ચિંતા કરવાનું કહ્યું હોતું નથી, પણ માબાપ માને છે કે એમને ચિંતા કરવાનો પણ હક નહીં? હક છે જે કુટુંબની ચિંતા કરવાનો, સ્નેહીઓ-સંબંધીઓ અને મિત્રોની ચિંતા કરવાનો પણ આપણને જરૂર હક છે, પણ ચિંતાનું કોઈ વાજબી કારણ તો હોવું જોઈએ કે નહીં? વાજબી કારણ હોય તો જરૂર ચિંતા કરો, પણ જ્યાં ચિંતાનું કોઈ પ્રગટ કારણ સામે છે જ નહીં, પછી સાચીખોટી શંકાઓ અને અનુમાનોના આધારે તમે ચિંતા કરવાનું ચાલુ રાખો તો તેનો અર્થ એ કે તમને ચિંતા કરવાની એક ટેવ પડી ગઈ છે. આ તમારી ‘ચિંતા’ તમારા સ્નેહીજનો-સ્વજનો માટે કશું પણ ખરેખર નક્કર કરવાની તમારી અશક્તિ કે નિષ્ક્રિયતા ઢાંકવા માટેનો તમે એક ઊભો કરેલો પડદો જ છે, એવું માનવા કોઈ પ્રેરાય તો તેનો શું વાંક? હવે ધારો કે ચિંતા માટે તમારી દૃષ્ટિએ વાજબી કારણો છે તો પણ ચિંતા કરવાથી શું વળશે? તમે વિમાનમાં કે બસમાં મુસાફરી કરી રજા હો ત્યારે તમે આખા રસ્તે ઢગલાબંધ અકસ્માતોની જ કલ્પના કર્યા કરશો તો તમારી ચિંતાનો કોઈ પાર નહીં રહે, પણ જ્યાં સુધી અમુક ઘટના બની નથી ત્યાં સુધી તે ઘટના નહીં પણ દુર્ઘટના જ પુરવાર થશે તેવા કલ્પિત ભયથી વિચારવાનો અર્થ શું? સાચું કહીએ તો માનસિક નિર્ભગતાની જ આ નિશાની છે અને જ્યારે મન નબળું પડે છે ત્યારે મનની ભૂતાવળો ગમે તેટલી સારી વાસ્તવિકતાને પણ ફોક કરી દઈને તમારા માટે નરક ખડું કરી દે છે. કશું સારું બનવાનું નથી, ઘણું ખરું તો બધું ખરાબ જ બનવાનું છે એવી ગ્રંથિ બંધાઈ જાય છે અને આના મૂળમાં ઈશ્વરમાં અશ્રદ્ધા, માણસોમાં પણ અશ્રદ્ધા અને જિંદગીના શુભ મંગલમાં પણ અશ્રદ્ધા પડેલી હોય છે. આ પૃથ્વી તેની ધરી ઉપર સતત ઘૂમ્યા કરે છે અને સૂર્ય-ચંદ્ર તો ઠીક, માણસે મોકલેલા ઉપગ્રહો પણ તેના નિર્ધારિત પંથ-ગતિ પ્રમાણે ઘૂમ્યા કરે છે. આટલી અટપટી અને છતાં સંપૂર્ણ ચોકસાઈથી કરવામાં આવેલી એક અનંત ‘વ્યવસ્થા’ આપણને દેખાય નહીં અને માત્ર થોડા અકસ્માતો જ દેખાય એ કેવું? એ અકસ્માતોથી આપણે ડરી મરીએ, બધે અંધાધૂંધી જ છે એવું માની લઈએ, ગમે ત્યારે ગમે તે અકસ્માત આપણા પગ પાસે જ આવી પડવાની ભીતિ સતત અનુભવ્યા કરીએ એ કેવું? ઈશ્વરની ગોઠવેલી સલામતીમાં ભરોસો નથી તો તમે થોડી વ્યવસ્થા જાતે કરો ત્યાં સુધી તો ઠીક છે પણ પછી તમને એમાં પણ વિશ્વાસ ન બેસે ત્યારે તો કોઈ ઈલાજ જ રહેતો નથી. ધર્મ એટલે જ આપણને ‘અભય’નો આગ્રહ કરે છે અને ઈશ્વરના રક્ષણમાં વિશ્વાસ રાખવાનું કહે છે.

જે ચાહવા જેવું નથી તેને જ મન કેમ ચાહે છે?

ફાન્સિસ પેટ્રાર્ય ઈટાલીનો એક સમર્થ કવિ હતો. આખા યુરોપમાં એની ખ્યાતિ હતી. છત્રીસ વર્ષની ઉંમરે સન્માન મેળવનાર આ કવિને શિરે મુગટ મૂકવા પેરિસ થનગનતું હતું, પણ કવિએ રોમનું કવિ-પદ સ્વીકાર્યું હતું. પેટ્રાર્ય સિત્તેર વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ પામ્યો. ઝળહળતી કીર્તિના ભરપૂર પ્રકાશમાં પણ પેલી સ્ત્રીને કદી એની ચેતનાને ચેન લેવા દીધું નથી. નિરંતર એ સ્ત્રી એના મનમાં, કવનમાં ગૂંજ્યા જ કરે છે. પેટ્રાર્યને ક્યારેક એવું લાગે છે એ સ્ત્રીની સ્મૃતિનો જે કીડો મનમાં સળવળ્યા જ કરે છે એ જ પોતાનો આત્મા છે. એ સ્ત્રી નામે લૌરા છકી એપ્રિલના રોજ પેટ્રાર્યને દેવળમાં મળી હતી. તે વખતે પેટ્રાર્ય ત્રેવીસ વર્ષનો જુવાન હતો. પેટ્રાર્ય યુમ્માળીસ વર્ષની ઉંમરે ઈટાલીમાં પ્રવાસ કરી રહ્યો હતો ત્યાં લૌરાના મૃત્યુના ખબર મળ્યા. લૌરા પ્લેગથી મૃત્યુ પામી હતી. મૃત્યુદિનની તારીખ હતી દક્રી એપ્રિલ. પેટ્રાર્યને છકી એપ્રિલ જન્મદિન જેવી પણ લાગે છે અને મૃત્યુદિન જેવી પણ લાગે છે. પ્રેમની આ જિંદગીએ પેટ્રાર્યના હૈયામાં ગૂઢ જ્ઞાન રોપી દીધું છે. એ લખે છે, “લૌરા વહેલી સ્વર્ગે સિધાવે છે ત્યારે એમ થાય છે કે લૌરા જીતી ગઈ. તેને ‘મુક્તિ’ મળી ગઈ. હું એકલતાના પિંજરામાં જ રહ્યો. નાનો ભાઈ સંસાર છોડીને સાધુ બને છે ત્યારે થાય છે કે એણે પણ મુક્તિનો કાંઈક ટૂંકો માર્ગ શોધી કાઢ્યો. મારી જાતને ખૂબ હોશિયાર માનતો એક હું ભટક્યા કરું છું. મને આ જિંદગીના ગાઢ જંગલની બહાર નીકળવાનો રસ્તો મળતો નથી.” પેટ્રાર્યને સફરનો સાથીદાર જોઈતો હતો. મિત્રો ઘણા હતા, પણ આ યાત્રામાં સાથ આપવાની યોગ્યતા કોઈમાં જણાઈ નહીં. પેટ્રાર્ય કહે છે કે ઘેર રોજ-બ-રોજના જીવનમાં તો મિત્રોની ખામીઓ-ખરાબીઓનો ઝાઝો વાંધો આવતો નથી, પણ સફરની વાત જુદી છે. સફરમાં માણસના ઘણાબધા ગુણની કસોટી થાય છે અને તેની નબળી કડીઓ પળવારમાં પકડાઈ જાય છે. એવટે પેટ્રાર્ય તો પોતાની સફરમાં સાથીદાર તરીકે પોતાના નાના ભાઈ ગોરાડોને જ લઈ જાય છે. પેટ્રાર્ય પર્વત ચઢે છે, હિમશિખરો નિહાળે છે, ચોપાસ પ્રકૃતિની ગૂઢ લિપિ વાંચવામાં ભાવ-તરબોળ બને છે...પણ અવકાશના રૂપઅંબાર પરની તેનું મન કૂદીને સમયની શાખ પર બેસે છે. ‘ક્યાં ગયો સમય?’ ક્યાંથી નીકળ્યો હતો, ક્યાં જવું હતું, કોણ મળવાનું હતું. કોણ મળ્યું અને હવે ક્યાં મિલન અને જુદાઈનો એકીસાથે અંત આવશે?’ પેટ્રાર્ય ઈશ્વરની સાથે સંવાદ રચીરહ્યો છે. એ ઈશ્વરને કહે છે, “સમયના દોર ઉપર કેટકેટલી અદાઓ મેં કરી. કેટલો બધો હું બદલાઈ ગયો. કેટલું બધું બની ગયું. કેટકેટલાં તોફાન અંદર અને બહાર જોયાં. ભગવાન.” “મારામાં ઘણી બુરાઈઓ છે અને બુરાઈના દરેક દ્વાર પર હું તને યાદ કરવાની કોશિશ કરું છું. તને મારું સર્વસ્વ ગણવા માગું છું, પણ હૃદય કંઈ ને કંઈ બીજું જ યાહે છે. એટલું કહું છું કે હું અગાઉ જે યાહતો હતો તે આજે યાહતો નથી. મને માફ કર. આમ કહેવું પણ ખોટું છે. હજુ પણ હું એ જ યાહું છું! સાચી વાત એ છે કે જે યાહવા જેવું નથી તેને હું યાહું છું, જે મારે ધિક્કારવું જોઈએ એ જ યાહું છું. આ શું છે?” પેટ્રાર્ય સેન્ટ ઓગસ્ટીનની ‘કબૂલાતો’ની નક્લમાંથી વાંચે છે કે, ‘માણસો પર્વતની ટોચ પર જાય છે. પહાડની ઊંચાઈઓ પર જઈને વિસ્મય પામે છે. માણસો સમુદ્રનાં પ્રચંડ મોજાં અને નદીઓના ધસમસતા પ્રવાહ પર તાજુબીથી જુએ છે. સમંદરનાં ઊંડાણ અને ફેલાવો એમને આજ્ઞર્યચકિત કરે છે. આકાશના તારાઓ, આકાશમાં ધૂમતા ગ્રહો અને પર્વતની ટોચ ઉપર બેઠેલું આકાશ અને સમુદ્રમાં ડૂબી ગયેલી જમીન આજ્ઞર્યના લખલૂંટ ભંડારો છે. આ બધા પર માણસને કેમ વિચાર

આવતો નથી કે આનાથી પણ વધુ આજ્ઞર્યજનક ખજાનાઓ તેની પોતાની અંદર છે. માણસ પોતાના આત્માની ખૂબીઓ અને પામીઓના અનંતખજાનામાં કોઈ કોઈ વાર નજર કરતો હોય તો? ફ્રાન્સિસ પેટ્રાર્ચે આ રીતે પોતાની એક સફરની અનુભવકથા એક પત્રરૂપે લખી છે. સમજવા જેવી વાત એ છે કે જેનાં ઊર્મિકાવ્યોમાં મજનૂના જેવા ઢંગ અને ઢાળ દેખાય છે તે માણસ પોતાના દર્દને જ પોતાની દવા બનાવી દે છે. જિંદગીના ઘણા બધા ભેદભરમ એ પામી જાય છે. તે કંઈક એવું તથ્ય પકડે છે, જે તેને આધ્યાત્મિક ઊંચાઈ પર પહોંચી જવામાં મદદરૂપ બને છે.

સત્ય શું છે?

સત્ય શું છે? સત્ય એટલે તૂટીને અસંખ્ય કાચની કણીઓમાં વહેંચાઈ ગયેલો અરીસો! આવી દરેક કણી માને છે કે હું જ સંપૂર્ણ અરીસો છું. સર રિચાર્ડ બર્ટનની એક લાંબી કવિતામાં આવી એક પંક્તિ છે. સર રિચાર્ડ બર્ટન ખરેખર તો સૂફી હતા અને એમણે એમના એક લાંબા કાવ્ય ‘કાસીદાહ’ (ઊંટની ઘંટડીનો રણકાર)માં કહ્યું કે, ‘સ્નેહ, સહાનુભૂતિ અને દૈવી બક્ષિસ જેવી કરુણા એ માનવીનો સર્વોત્તમ આનંદ છે.’ સર રિચાર્ડ બર્ટન આ કાવ્ય હાજી અબ્દુલ યઝદીનું છે તેવું પ્રસ્તાવનામાં કહે છે, પણ ખરેખર કાવ્ય તો સર બર્ટને જ લખેલું છે. તેમાં સૂફી સંતોનાં જ્ઞાન અને માર્ગદર્શનનું ઋણ ઘણું મોટું હશે તે સમજી શકાય તેમ છે. સર રિચાર્ડ બર્ટન ઉંમર ખય્યામના ચાહક હતા અને જિંદગીની મસ્તીના ગાયક હતા. એ માનતા હતા કે દરેક સંપ્રદાય ‘સત્ય’ પોતાની પાસે હોવાનો દાવો કરે છે, પણ આવો દરેક દાવો પેલી કાચની કણીના દાવા જેવો છે. કાચની કણી કહે છે કે હું જ આખો અરીસો છું. કાચની કણીનો દાવો આંશિક અર્થમાં સાચો છે. કણી જ્યારે અખંડ અરીસાનો અંશ હતી ત્યારે તે આખો અરીસો પણ હતી પણ આજે જ્યારે તે ખંડિત અને અલગ પડી ગઈ છે ત્યારે તે અરીસાનો એક અંશ હોવાની વાત ખરી હોવા છતાં પોતે આખો અરીસો છે એવો તેનો દાવો સાચો નથી. ધર્મ સંપૂર્ણ સત્યના ઈજારાનો દાવો કરવાને બદલે એક સંપૂર્ણ સત્યના પૂરક અંશરૂપે પોતાને આગળ કરે છે ત્યારે આવી ધર્મભાવના માણસને માણસ સાથે જોડે છે અને સમગ્ર માનવજાતને પરમાત્મા સાથે જોડે છે. કોઈ પણ આત્મા પરમાત્માનો અંશ બનીને પરમાત્મા બની શકે છે, પણ અહંકારનો એક પિંડ રચીને માણસ કહે કે આ જ બ્રહ્માંડ છે તો આવો દાવો કઈ રીતે સાચો ઠરે? ચાર્લ્સ ડાર્વિને ઉત્ક્રાંતિનો સિદ્ધાંત આગળ કર્યો હતો. જીવવિજ્ઞાનની આ ઉત્ક્રાંતિના સિદ્ધાંતમાં ખૂટતી કડીઓ ઘણી છે અને તેનો સ્વીકાર એક આંશિક સત્યરૂપે જ થઈ શકે. દરેક જીવજંતુમાં અને જીવંત વસ્તુમાં પ્રાણ છે. પ્રાણીમાંથી મનુષ્યનો અવતાર મળી શકે છે અને મનુષ્ય દેવ પણ બની શકે છે. માણસમાં દરેક જીવનમાં અંશરૂપે પરમાત્મા જ બિરાજમાન છે. માણસ આત્મસાધના વડે ઈશ્વરકૃપાથી ઉચ્ચતર યોનિમાં જઈ શકે છે. આ સાચો આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિનો સિદ્ધાંત છે અને જીવવિજ્ઞાનની ઉત્ક્રાંતિનો જે સિદ્ધાંત ચાર્લ્સ ડાર્વિને આગળ કર્યો તે તેનું એક આંશિક દર્શન હોઈ શકે છે.

માણસ નક્કર નિર્જીવ વસ્તુને એકદમ વળગી પડે છે. માણસ આને ‘હકીકત’ કહે છે, પણ સૂફીઓની વાત છે કે માણસ જેને ‘હકીકત’ કહે છે તે ઘણી વાર તો આળસથી ઊંઘી ગયેલી શંકાઓ જ હોય છે. મોટા ભાગે માણસો પોતાની માન્યતાઓ અને પૂર્વગ્રહોને પકડીને થિજાવીને - તેને ઢીમ બનાવી દર્દને તેને નામ આપે છે - હકીકત! એ જેને હકીકત કહે છે તે તેનું અમુક સ્થળે અને અમુક ક્ષણે સાચું એક દષ્ટિબિંદુ જ હોય છે, પણ તે પોતાની આ હકીકતને - પોતાના આ ‘સત્ય’ને એકદમ આંતરરાષ્ટ્રીય ચલણનો દરજ્જો આપી દે છે. સૂફી એટલે જ ગાય છે કે : બંધ કર, મારા ભાઈ, આ રુદ્ધન, આ રડારોળ! સૂરજના આ ઝળહળતા પ્રકાશને માણી લે. આપણે બધા મૃત્યુની હિમશિખા પર છીએ, પણ તેથી શું આ નૃત્યની મસ્ત મજા કંઈ કમ છે? ‘હું સાચો છું’ અને ‘પેલો ખોટો છે’ એવું કહેનારા મતાંધ માણસોને સૂફી સંત

સંભળાવે છે : ‘તમે બધા સાચા છો, તમે બધા જ ખોટા છો.’ બેફિકર સૂફીને એવું કહેતા અમે સાંભળીએ છીએ કે દરેક માને છે કે મારા હાથમાં જે દીવો છે તે જ સૂરજ છે.’

માયાચારીઓ બીજાઓનેજ નહિ સ્વયંને પણ છેતરે છે

માયાચારી અને કપટ વ્યવહારને ગમે તેટલો છુપાવો તો પણ તે વહેલો-મોડો ઉઘાડો પડી જ જાય છે, માટે જ તો કહ્યું છે કે, “નહિ છીપાયે સે છીપે, માયા એસી આગ, રૂઈ લપેટી આગ કો, ઢાંકે નહીં વૈરાગ.” આજે માનવી બહુરૂપિયો થઈ ગયો છે, તેનો સ્વભાવ જટિલતાનું કેન્દ્ર બની ગયો છે. સગાં-સંબંધીઓ સાથે, મહેમાનો સાથે તથા આજુબાજુ વસતા લોકો સાથે, કોઈ પણ સાથે અને કોઈ પણ સ્થળે તે છળકપટ આચર્યે રાખે છે એટલે સુધી કે ભગવાન સામે પણ તે પોતાની માયાચારી બુદ્ધિનો પરચો દેખાડ્યા વગર રહેતો નથી. તે દુનિયાને તો છેતરે છે, સાથેસાથે ભગવાનને પણ છેતરે છે. એક વ્યક્તિ દેવીના મંદિરમાં માનતા માને છે, “હે દેવી માતા, જો મારે ત્યાં પુત્ર થશે તો હું આપને સોનાના વાઘા ચડાવીશ.” સમયાંતરે તેને ત્યાં પુત્રરત્નનો જન્મ થયો, પરંતુ એ સાથે જ તેની કુટિલ બુદ્ધિ કામ કરી ગઈ. તેણે બાળકનું નામ જ ‘સોનેલાલ’ રાખ્યું, પછી દુકાનથી ખરીદીને એક કાપડનો ટુકડો લીધો. તેનું ઝભલું સિવડાવીને બાળકને પહેરાવ્યું અને પછી આ ઝભલું દેવી માતાને ભેટ આપ્યું. મૂર્તિ સામે નતમસ્તક થઈ તેણે કહ્યું, “હે દેવી માતા, મારી માનતા મુજબ હું આપને ‘સોના’ના વાઘા ચડાવી રહ્યો છું, બાળક પર કૃપાદષ્ટિ રાખજો.” આ તો એકમાત્ર ઉદાહરણ છે પણ આજે દરેક વ્યક્તિ કોઈ ને કોઈ રીતે માયાચારમાં રાચે છે. કહેવાય છે કે વાંકોચૂકો ચાલતો સાપ પણ પોતાના દરમાં સીધો થઈ જાય છે, પણ મનુષ્ય કદી પોતાની કપટનીતિ છોડતો નથી. તે બસ, માયાજાળ ઊભી કર્યે જ રાખે છે. ધર્માત્મા હોવાનું નાટક કરીને બેનંબરની કમાણી કરવા લાગે છે. આવા લોકોને જ ઠગ ભગત કહે છે. “મન મૈલા તન ઉજાલા, યહ બગુલે કી ટેક, યાતે તો કૌઆ ભલા, ભીતર-બાહર એક.” માયાચારી માત્ર બીજાને જ નહીં, પોતાને પણ છેતરે છે. માયાચારી પોતાના છળકપટથી પાપ કરે છે. કદાચ છેતરપિંડીથી ક્ષણિક સફળતા તેને મળતી હશે, પણ લાંબા ગાળે તેની પોલ ખૂલી જાય છે. જ્યારે તેની ચારસોવીસી પકડાઈ જાય છે ત્યારે તેની ભારે બદનામી થાય છે. આ લોકમાં તો અપયશ મળે જ છે, પણ મૃત્યુ પામીને પણ તે દુર્ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. જીવનમાં આપણે જેટલા વધુ સરળ હોઈશું એટલા આપણે ઈશ્વરની નજીક થઈશું. જ્યાં સુધી વ્યક્તિમાં માયાચારનો અંશ હોય ત્યાં સુધી તે વ્યક્તિ પરમાત્માનો ભક્ત બની શકતી નથી. મનુષ્ય દ્રાક્ષની જેમ બહાર અને અંદર એકસરખો હોવો જોઈએ. જે વ્યક્તિ ખજૂરની જેમ ઉપરથી મૃદુ અને અંદરથી કઠોળ અને છળયુક્ત હોય તે પશુગતિને પામે છે. પોતાની મનોસ્થિતિને વ્યક્ત કરવી એ શુભ વાત છે, પણ મનની વાત છુપાવીને બનાવટી મોંથી વાત કરવી એ અશુભ સંકેત છે. ધર્મમાં પ્રવેશ માટે આ માયાચારથી મુક્ત થવું આવશ્યક છે. આચાર્ય વાદિરાજે છત્રચૂડામણીમાં લખ્યું છે કે, “સંસારમાં રહો અને એવું કહે છે કે મેં માયાચારીનો ત્યાગ કર્યો છે એ વાત પણ એક પ્રકારનો માયાચાર જ છે. પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં માયાચાર છે, તેનાથી કોઈ ક્ષેત્ર બાકાત નથી. આ માયાચારે જ સંસાર ટકાવી રાખ્યો છે, પરંતુ આ માયાચાર છદ્મ સ્વરૂપમાં હોય છે, જેને ઓળખવો મુશ્કેલ છે.”

જીવન સાથે સમાધાન

જર્મન લેખક હરમાન હેસ તેની ‘સિદ્ધાર્થ’ નવલકથા માટે ભારતીય વાચકોમાં વિશેષ જાણીતા છે. હરમાન હેસની વાર્તાઓ, સંસ્મરણો અને નિબંધો વાંચનારને એમ લાગે કે આ માણસનો આત્મા

ભારતનો કે કંઈક ચીનનો જ હશે. હેસને ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મ માટે ઊંડી લગની હતી. ૮૫ વર્ષની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૯૬૨માં એમનું અવસાન થયા પછી તે હજુ તેની કોઈ ને કોઈ કૃતિ માટે જિજ્ઞાસા અને રસ જગાડ્યા જ કરે છે. હરમાન હેસે એમની સાડા આઠ દાયકાની જિંદગીમાં ઘણાં સુખ-દુઃખ જોયાં હતાં, ઘણી ચડતીપડતી જોઈ હતી. યુરોપની યુવાન પેઢીના એ પયગંબર પણ બન્યા હતા અને પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મનીના લશ્કરવાદનો વિરોધ કરીને નિર્માલ્ય દેશદ્રોહી લેખક જેવી ગાળ પણ તેમણે ખાધી હતી અને હડધૂત પણ થયા હતા. તેમણે એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે, 'મેં તનમનથી ઘણી પીડા વેઠી છે. અને છેવટે પીડાનો સ્વીકાર ખુલ્લા દિલે કરતાં મારી જાતને હું શીખવી શક્યો ત્યારે જ મને શાંતિ અને ચેનનો અનુભવ થઈ શક્યો હતો. મેં જોયું છે કે માણસ પીડાથી દૂર ભાગે છે, તેનાથી બચીને ચાલે છે, તેને ગમે તે રીતે ટાળવા મથે છે તેથી તે વધુ દુઃખી થાય છે. પીડા તેને અકારી લાગે છે, પીડાનો ડર લાગે છે તેથી તે નાહિંમત થઈ જાય છે. જે પીડાથી ડરતો નથી, તેની કલ્પના કરીને તે ભડકતો નથી અને પીડાનો સામનો કરવા તત્પર રહે છે તેને પીડાથી પરેશાન થવું પડતું નથી. એક એવી સ્થિતિ આવે છે જ્યારે તેને પીડા સંગીત જેવી લાગે છે. ખરેખર એ સંગીત એટલા માટે છે કે તે કોઈક કરુણ ગીત માટે પણ હૃદયની વીણના તારને ઝંકૂત અને તેજીલા કરી આપે છે. હરમાન હેસ કહે છે કે, 'જીવન સાથે આવા સમાધાન પર આવતાં પહેલાં મારે મારી જાત સાથે ખૂબ લડવું પડ્યું છે. હું કેટલીક વાર બુરાઈનાં દ્વાર પરથી પાછો ફર્યો છું. કેટલીક વાર પાગલખાના સુધી પહોંચીને પાછો ફર્યો છું અને કેટલીક વાર મોતના દરવાજેથી પાછો આવ્યો છું. એવી જ રીતે મેં ઘણી બધી વાર ક્યાંક શાંત એકાંત ખૂણો શોધ્યો છે. શાંત અને સલામત ગુપ્ત સ્થાન, જ્યાં મને કોઈ શોધી શકે નહીં, પરેશાન કરી શકે નહીં! પણ આવો શાંત એકાંત વિસામો મને ક્યાંય મળ્યો નથી. સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડની સૌંદર્યભૂમિમાં આટલાં બધાં વર્ષો રજાો પણ ત્યાં પણ ક્યાંય આવું આશ્રયસ્થાન જડ્યું નથી. છેવટે આવું આદર્શ 'અભય સ્થાન' મળ્યું. બહાર નહીં, પણ મારા મનની અંદર! અંતરની આ ગુફા જેવું શાંત, એકાંત, સલામત સ્થળ બીજે ક્યાંય સંભવી શકતું નથી. મારું આ આશ્રયસ્થાન એવું છે કે ત્યાં બીજું કોઈ પહોંચી શકતું નથી. મારા અંતરની ગુફામાં કોઈ તોફાન પ્રવેશી શકતું નથી, કોઈ આગની ઝાળ ત્યાં પહોંચી શકતી નથી. ગમે તેવું દારુણ યુદ્ધ ત્યાં કશો સંહાર કે વિનાશ નિપજાવી શકતું નથી. મારી પોતાની અંદર એક નાનકડો કમરો, એક નાનકડી પેટી-એક નાનકડું પારણું!' હરમાન હેસે તેમની નોંધપોથીમાં એક બીજી વાત કહી છે કે, 'માણસ વિચાર કરે છે અને સ્વપ્નની કોક મંજિલ જુએ છે. આ લાંબા પંથમાં કોઈક ઠેકાણે એવું તીર્થધામ આવી જાય કે જ્યાં શાંતિથી, આનંદથી, ચિંતા વિના, આરામથી જીવી શકાય! અચળ સુખનો આવો વિસામો માણસ ઝંખે છે, પણ આવો તો કોઈ ટાપુ કદી જીવનસાગરમાં ક્યાંય હોતો જ નથી. બહુ વિચાર કરતાં લાગ્યું કે આવું 'અંતિમ સુખ' શોધવાની મથામણમાં આપણે ઊલટા વધુ દુઃખી થઈએ છીએ. સોનાની ખાણ અને હીરા-ઝવેરાતની ખાણની શોધમાં આપણે જે રઝળપાટ કરીએ છીએ તેને લીધે આપણી આંખ સામે જ જે નાનાં નાનાં આનંદ-ઝરણાં વહી રજાં હોય છે તે જોવાનું ચૂકી જઈએ છીએ. સંસાર-વહેવારની ભુલભુલામણીમાંથી ઘડીક વાર મન બહાર કાઢીને તમે તમારી આંખ સામેની સૃષ્ટિ જ જુઓ. મેં કેટલીક વાર મારી પોતાની ઉપાધિઓના કૂવામાંથી કૂદકો મારીને બહાર નીકળી જવાનું પસંદ કર્યું છે. કોઈક વાર બધું ભૂલીને આપણે જાણે બીજા કોઈ ગ્રહ ઉપરથી પૃથ્વીની મુલાકાતે આવ્યા હોઈએ એ રીતે બધું જ વિસ્ફારિત આંખે જોવાનો પ્રયાસ કરીએ તો આપણને અચંબો થાય. એક દૂબળો પણ સુડોળ બાંધાનો કૂતરો મોજથી ઊભો છે - કોઈક વૃક્ષની ડાળીઓ અજબ મસ્તીથી

પવનને ભેટે છે અને પાંદડાં જાણે અંદર અંદર હસે છે! આકાશ તો જાણે નવા ને નવા, વધુ ને વધુ રંગીન તાકા ખોલીને તહેરતરેહનાં વસ્ત્રો લહેરાવે છે!

સમરસેટ મોમની એક વાર્તા

ઈંગ્લેન્ડના સુપ્રસિદ્ધ નાટ્યકાર અને વાર્તાકાર સમરસેટ મોમની એક વાર્તા કંઈક આવી છે :

લંડનમાં એક બેન્કના વડા આતુરતાથી એક અતિ ધનાઢ્ય ઉદ્યોગપતિની રાહ જોઈ રજા છે. બેન્કના બધા કર્મચારીઓ એ ઉદ્યોગપતિનાં ‘દર્શન’ કરવા તત્પર છે. ઉદ્યોગપતિ આવી પહોંચ્યા. બેન્કના સર્વોચ્ચ અધિકારીએ એમની આગતાસ્વાગતા કરી. તેમણે કહ્યું : ‘સાહેબ, મને માફ કરજો! આ એક વિધિ જ છે! આપની સહી અહીં બેન્કની કચેરીમાં મારી હાજરીમાં જ થયેલી હોવી જોઈએ એટલા ખાતર આપને તસ્દી આપવી પડી છે! બસ, આપે અહીં સહી કરવાની છે! હું આપનો કીમતી સમય બગાડવા નથી માગતો! આપ અહીં સહી કરો એટલે પત્યું!’ આમ કહીને બેન્કના અધિકારીએ ઉદ્યોગપતિને ફાઉન્ટનપેન આપી. ઉદ્યોગપતિએ કહ્યું : ‘તમારે મને ઈન્ડિપેન નહીં, સ્ટેમ્પિંગ પેડ આપવું પડશે! મને સહી કરતાં નથી આવડતી! હું તો મારા અંગૂઠાનું નિશાન આપી શકીશ.’ બેન્કના અધિકારીએ માન્યું કે શેઠ માત્ર મજાક કરી રજા છે! આટલો મોટો માણસ - આટલો સફળ માણસ - એને શું સહી કરતાં ન આવડે એવું બને ખરું? એટલે અધિકારીએ કહ્યું : ‘અરે સાહેબ, ઈટ ઈઝ એ ગુડ જોક! પણ હું ન માનું કે આપને સહી કરતાં નથી આવડતી! પ્લીઝ! આપ જેવી ટૂંકી સહી કરતા હો એવી સહી અહીં કરી આપો!’ ત્યારે ઉદ્યોગપતિએ કહ્યું કે, ‘હું ખરેખર મજાક નથી કરતો - સાચું જ કહું છું કે મને સહી કરતાં નથી આવડતી. હું એક સામાન્ય પાદરી! અને સુખી હતો! પણ દેવળના વડાએ હુકમ બહાર પાડ્યો કે છ સપ્તાહમાં તમામ અભણ પાદરીઓએ લખતાં-વાંચતાં કે છેવટે પોતાની સહી કરતાં શીખી લેવું! નહીંતર તેમને છૂટા કરવામાં આવશે! હું સહી કરતાં શીખી ન શક્યો. મને છૂટો કરવામાં આવ્યો. મારા માટે કોઈ રસ્તો જ રજા નહીં. મેં પરચૂરણ ધંધો શરૂ કર્યો, અને એમ કરતાં કરતાં અહીં સુધી પહોંચી ગયો! કોઈ કોઈ વાર તાજુબી થાય છે કે હું આટલાં બધાં પગથિયાં કઈ રીતે ચઢી ગયો!’ સમરસેટ મોમ દાક્તર થયા, પણ દાક્તરીમાં કાંઈ ઉદ્ધાર થાય એવું લાગ્યું નહીં. દાક્તર તરીકે તે અત્યંત ગરીબ દરદીઓના પરિચયમાં આવ્યા. પછી તેમણે ઝૂંપડપટ્ટીની એક છોકરીની જિંદગી પર એક વાર્તા લખી - લઘુનવલ ‘લીઝા ઓફ લેમ્બેથ.’ વાર્તા વિવેચકોએ વખાણી, પણ સમરસેટ મોમને ખાસ પૈસા મળ્યા નહીં. પછી નાટકો લખ્યાં. દસ વર્ષની મહેનત પછી તેમાં પાંચ પૈસા મળ્યા. પછી તો નવલકથાઓમાંથી પણ ખૂબ કમાયા. એવા ઘણા દિવસો એમણે જોયા હતા કે જ્યારે ટેમ્સ નદીની રેતીમાં બેસીને સાંજના ભોજન માટેનાં નાણાં ક્યાંથી ઊભાં કરવાં તેનો વિચાર તેમને કરવો પડતો. વર્ષો પછી ખૂબ ધન કમાયા પછી એક પત્રકારે પૂછ્યું : ‘મિ. મોમ, તમારું આ ફર્નિચર, આ કીમતી ચિત્રો, તેમાં આ પાણીના કુંજા પાસે આવો કાચનો પ્યાલો ક્યાંથી? પ્યાલામાં તો તિરાડ છે! આ પ્યાલો અહીં શોભતો નથી!’ મોમે હસીને કહ્યું : ‘ખૂબ કમાઉં છું, વખણાઉં છું. મગજમાં નશા જેવું લાગે છે! ત્યારે બહુ અભિમાન ચઢી જાય છે ત્યારે આ તિરાડવાળા ગ્લાસમાં કુંજામાંથી પાણી લઈને ધીમેધીમે ઘૂંટડા ભરું છું અને વર્ષો પહેલાંના ગરીબીના એ દિવસો યાદ કરું છું.’ સૌથી મહત્વની વાત સમરસેટ

મોમે કહી હતી તે તો એ કે દિલ રેડીને કોઈ પણ કામમાં લાગી જવું એ જ જિંદગીની ઉત્તમ દવા છે! આપણે ‘લક્ષ્મી’ને, ‘સુખસાજ્ઞાબી’ને માણસનું ‘સદ્ભાગ્ય’ સમજીએ છીએ, પણ આ સંસારમાં પૈસાથી દૂર થઈ ન શકે એવાં દુઃખોની યાદી અનંત છે! ગમે તેવાં સુખદુઃખની વચ્ચે પણ જે માણસ કોઈક મનપસંદ કામ શોધીને આત્મવિશ્વાસનું છત્ર ઓઢી લે છે તેને સમજાઈ જાય છે જિંદગીની અનેક પરીક્ષાઓમાં પાસ થઈએ કે નાપાસ થઈએ, નાસીપાસ તો ન જ થવું!

પુસ્તક એ જીવનને વાંચવા-ઉકેલવાની કોશિશ કરવાનો આ સમય છે!

ખરેખર કોઈ પણ ખોટ સાલતી હોય તો તેને એવી રીતે ફેલાવી દો કે કોઈ ખાડો રહે જ નહીં. રામકૃષ્ણ પરમહંસનાં માતા ચંદ્રાદેવી સ્વર્ગસ્થ થયાં ત્યારે રામકૃષ્ણ ચાળીસ વર્ષના હતા. માતાના અગ્નિસંસ્કાર સંન્યાસી શી રીતે કરી શકે? એ તો કોઈ વિધિમાં ભાગ લઈ શકે નહીં. ગંગાના કિનારે રામકૃષ્ણે માત્ર જળની અંજલિ આપવાનું વિચાર્યું પણ આંગળીઓ જકડાઈ ગઈ. જળની અંજલિ પણ આપી ના શક્યા. રામકૃષ્ણથી રડી પડાયું. કોઈ પણ ઉંમરે માતા જાય ત્યારે માણસનું હૃદય રડ્યા વગર રહી ના શકે. રામકૃષ્ણ સાચુકલા માણસ હતા. તે ખાસ કશું ભણ્યા નહોતા પણ શાસ્ત્રો, વેદો અને જીવનનાં રહસ્યો જાણતા હતા. ‘માતા’ સાથે, મહાન ‘માતા’ સાથેનો સંબંધ જાણે વધુ પાકો બન્યો. કોઈ પણ ખોટ એક ખાડો છે, તમે તેને ઉપસાવીને સપાટ કરી નાખો છો, ફેલાવી દો છો ત્યારે ખોટ રહેતી નથી, છેવટે જે કાંઈ ‘નક્કર’ લાગે છે તેની સ્થૂળતા ચાલી જાય ત્યારે જે કંઈ શેષ રહે છે તેને-ચેતન તત્ત્વને-તમારે તમારી અંદર સમાવી લેવું પડે છે. કોઈક વસ્તુ બહારથી અંદર આવી જાય છે અને તમારી અંદર ટકી જાય છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસે બતાવ્યું છે કે માણસની અંદર જ પુસ્તકોનાં પુસ્તકો હોઈ શકે છે. બંદીવાસના કપરા દિવસોમાં નેપોલિયને કજ્જું કે પુસ્તકોના ભંડાર મારા મગજમાં છે ત્યારે તે કંઈક આવું જ કહેવા માગતો હતો. તેણે જે કાંઈ વાંચ્યું-વિચાર્યું હતું તે બધું તેની અંદર જ હતું. પૂરેપૂરું તો હોઈ ના શકે પણ જે કાંઈ સિંચાઈને સચવાઈ રહેલું હશે તે ત્યાં તેના મગજમાં હશે. જ્યારે એ મગજ નહીં હોય ત્યારે તો અંદરનું કે બહારનું કશું રહેતું જ નથી. આત્માનું એક બિંદુ મહાસાગરમાં મળી જાય પછી બિંદુ રહેતું નથી. માત્ર બિંદુનો જ ખ્યાલ કરનારને લાગે કે કાંઈ ના રજ્જું. મહાસાગરનો ખ્યાલ કરનારને લાગે કે મહાસાગરમાં એક બિંદુ જેટલી જે કમી હતી તે પૂરી થઈ. છેવટે માણસ પુસ્તક તરફ કેમ આટલો બધો ઊમટે છે? કેમ કે ત્યાં જિંદગી અને જગતની ચિત્રમાળા અક્ષરની એક ગૂઢ લિપિમાં અકબંધ છે. રશિયાના નવલકથા સમ્રાટ દોસ્તોવસ્કીએ સર્વાન્તીસની જગપ્રસિદ્ધ નવલકથા ‘ડોન કિહોટે’ વાંચીને પોતાનો અભિપ્રાય આ રીતે વ્યક્ત કર્યો હતો: ‘પૃથ્વીનો અંત આવી રજ્જો હોય અને પરમાત્મા માણસને પૂછે કે તારે જિંદગી વિશે, તેની મૂંઝવણો, લાગણીઓ અને તારતમ્યો વિશે શું કહેવાનું છે? તો માણસ જવાબમાં કહી શકે આ ચોપડી આપ નામદાર વાંચી લો. તેમાં મારી બધી વાત આવી ગઈ છે.’ આવો જ અભિપ્રાય દોસ્તોવસ્કીની પોતાની મહાન નવલ ‘બ્રધર્સ કરામઝોવ’ માટે પણ આપવામાં આવ્યો છે. વીસમી સદીના સૌથી મહાન વૈજ્ઞાનિક આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈને આ નવલકથા માટે એવું કજ્જું છે કે કોઈ વૈજ્ઞાનિક ચિંતક પાસેથી મને જે કાંઈ મળે તેનાથી વધુ મને દોસ્તોવસ્કી પાસેથી મળ્યું છે. પુસ્તકની ખરેખરી ખ્યાસ જાગે છે ત્યારે તે ગમે ત્યાંથી મળી જાય

એ. આઈન્સ્ટાઈન વાળ ના કપાવે પણ પુસ્તક મેળવી લે અને લિંકન સારાં કપડાં ના પહેરે પણ પુસ્તક માટે પૈસા ખર્ચે. છેવટે પુસ્તકોનું કોઈ ખાસ મહત્ત્વ હોય તો જીવનદાયક વિદ્યુતસંગ્રહો તરીકે જ છે. તે થોડી પળોની ઉત્તેજના માટે નથી, માત્ર વખત કાઢવા માટે નથી, માત્ર આળસને બહેલાવવા નથી. જીવનને લગતી ક્રિતાબો-પછી તે વાર્તા હોય કે ધર્મકથા-જીવનના ચાહકો-શોધકો માટે જીવનનું વિજ્ઞાન બતાવે છે, પણ જેને એમાં રસ નથી તેને કાંઈ ના મળે, જીવનમાં-માણસના સાચા જીવનમાં-રસ હોવો, જિજ્ઞાસા હોવી તે પણ મોટી કુદરતી બક્ષિસ છે. ઘણા બધા માણસો આ રસ ગુમાવી બેઠા છે કે ભૂલી ગયા છે એટલે તેમણે જીવનનું યંત્રીકરણ કરી નાખ્યું છે. વિજ્ઞાન જેમ જેમ હરણફાળ ભરતું જાય છે તેમ તેમ માણસની હસ્તી, તેનું જીવન, તેનું વ્યક્તિત્વ, તેનો ધર્મ વગેરે વિશે નવા ને નવા પ્રશ્નો ખડા થતા જાય છે. આ સંજોગોમાં પુસ્તકોની જરૂર અને મહત્ત્વ વિશે પણ સવાલો ઊઠવા માંડ્યા છે. વૈજ્ઞાનિકો હવે ગંભીરતાપૂર્વક કહેવા માંડ્યા છે કે આપણે દંતકથાઓ, સ્વપ્ન, પ્રતીકો અને જૂનાં શાસ્ત્રો જરા ફરી તપાસવાં પડશે. આ બધું તરંગી અને જૂનવાણી અજ્ઞાન ગણીને તરછોડી કાઢવા જેવું નથી. આપણે સામાન્ય માનવીઓએ પણ જૂનાં-સાચાં પુસ્તકો તરફ પાછા વળ્યા વિના છૂટકો નથી. આમાં કોઈ સાલ-તારીખની વાત નથી. જીવનસામગ્રીની અસલિયતની વાત છે. સવાલ માત્ર પુસ્તક વાંચવાનો નથી. જીવનને વાંચવા-ઉકેલવાની કોશિશ કરવાનો છે. આવી કોશિશ કોઈ પણ માણસ કરી શકે છે.

જાગરણ - ૧

સાચો સાધક

સાચો સાધક હંમેશાં ભારહીન-બોજરહિત હોય છે. સાધક અને ભાર. આ બંને ઉદના આંકડાની જેમ વિપરીત દિશાનુષ્ઠી છે. સાધક હંમેશાં અંદર અને બહાર પ્રત્યેક ક્ષણે હળવાશ અનુભવે છે, કારણ કે લઘુતાની સાધના કરતાં જ પ્રભુતાને પામી શકે છે, જેનું કોઈ પણ પર સ્વામિત્વ હોતું નથી તે સમગ્ર જગતનો સમ્રાટ બની શકે છે. વાસ્તવમાં બીજા પર શાસન કરવા, વધુમાં વધુ સુખ ભોગવવા, વ્યક્તિગત સ્વાર્થ સાધવા અથવા પ્રતિજ્ઞાનાં શિખર સર કરવા માટે પ્રભુતા હોતી નથી. પ્રભુતા એ હોય છે કે જે મનુષ્યને ખુદ સાથે, સ્વયં સાથે પરિચય કરાવે. પ્રભુતા સ્વયં પર અનુશાસન શીખવે છે. હવે આ સ્વયંને વિચારવાનું છે કે તેણે લઘુતાથી પ્રભુતા તરફ જવું છે કે પછી પ્રભુતાના અહંકારથી લઘુતા તરફ લપસી પડવું છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા કે સ્વામી પાસે જ વૈભવ આવે છે. ગુલામને ક્યારેય કશું મળતું નથી. સ્વામી એ છે કે કોઈ પણ જાતની સાધન-સુવિધા વગર ઠાઠમાઠથી રહી શકે, જેનું જીવન સંસારની ક્ષુદ્ર અને સારહીન વસ્તુઓ પર અવલંબિત નથી. આજકાલ સાધુ સમુદાયના અનેક લોકોના પરિગ્રહ અને ઠાઠમાઠ જોઈને સાધુતા શરમથી ઝૂકી જાય છે. સાધુનું મન એટલું નિર્લોભ હોવું જોઈએ કે સામે ભલે ગમે તેવું પ્રલોભન હોય પણ પોતે સંપૂર્ણતઃ નિઃસ્પૃહી અને અનાસક્ત રહે. આવા જ સાધક સમગ્ર સંસારને પોતાની તરફ આકર્ષે છે અને તેનાથી જ તે પ્રભુતા પ્રાપ્ત કરે છે. ભગવાન મહાવીરે પણ કહ્યું છે કે બોજ પછી શરીરનો હોય, વિચારોનો હોય કે વસ્તુનો હોય, પણ તે વ્યક્તિને બેચેન બતાવે છે. જે સાચો સાધક યા સાધુ હોય તે તમામ પ્રકારના બોજ, ભારથી મુક્ત

હોય છે. તે બિનજરૂરી ચિંતા અને ચિંતન વચ્ચે ભેદરેખા દોરવાનું જાણતો હોય છે, જ્યાં સુધી આત્માનો સ્પર્શ થતો નથી ત્યાં સુધી તે માત્ર બહાર જ રહે છે અને તે સાચા અર્થમાં સાચો સાધક બની શકતો નથી. કોઈ વ્યક્તિ ભગવાન મહાવીરના આત્માને સ્પર્શે ત્યાં સુધી કે બુદ્ધ, રામ અને કૃષ્ણને, ગુરુનાનક, ઈસુ ખ્રિસ્ત કે મોહમ્મદસાહેબના આત્માને સ્પર્શે ત્યાં સુધી કોઈ વિવાદ ઊભો થતો નથી, ઝઘડો થઈ શકતો નથી. સમગ્ર વિવાદ અને ઝઘડા વેશભૂષામાં અટકેલા છે. વેદાંતનો આ ખૂબ સારો વિચાર છે. નામ અને રૂપની ઉપર ગયા વગર સમસ્યાનું સમાધાન થતું નથી. જ્યારે આપણે ‘અંદર’ સુધી જઈએ છીએ ત્યારે સમસ્યાનો ઉકેલ મળી જાય છે. યથાર્થની ભૂમિકા પર જ ચેતનાનું રૂપાંતર થાય છે. જો યથાર્થનો વિશ્વાસ હોય તો આપણા બે શબ્દો પણ કામ કરી જાય છે. યથાર્થમાં વિશ્વાસ ન હોય તો કેવળ ભ્રમ જ પેદા થાય છે. પક્ષિ મમાં કિકે ગાદ નામના એક કાંતિકારી સંત થઈ ગયા. તેમણે મનુષ્યની ધાર્મિકતાનો સ્વીકાર જ કરવાનો ઈનકાર કર્યો હતો. તેઓ એવું કહેતા હતા કે સૌ પહેલાં મનુષ્ય પોતાની ચેતનાનું દર્શન કરવાનો પ્રયાસ કરે. આ જ સાચી ધાર્મિકતા છે, આ જ સાચી સાધના છે અને તે જ મનુષ્યને સિદ્ધિના માર્ગે પહોંચાડી શકે છે. માત્ર શરીર, તેનાં રંગ-રૂપને જોવાનાં નથી. કેવળ બાહ્ય વેશભૂષા, ‘ટીલાં-ટપકાં’ પર ઊતરવાનું નથી. આપણે ‘અંદર’ સુધી જવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. જ્યાં આત્માનો સ્પર્શ થાય છે ત્યાં કોઈ વિવાદ હોતો નથી, તકરાર હોતી નથી. સાધનાની ઊંચાઈ અને ઊંડાઈ માટે જરૂરી છે કે આપણે આત્માને ઓળખીએ. દરરોજ અડધો કલાક આંખો બંધ કરીને અંદર જોવાનો પ્રયાસ કરો. વર્ષે દહાડે તમારું ચિંતન સકારાત્મક બની શકે.

સાથે-સાથે વેઠેલાંદુઃખોની એક મીઠાશ છે

એક યુવક અને યુવતીએ પ્રેમલગ્ન કર્યાં હતાં. યુવક ગ્રેજ્યુએટ હતો, પણ થોડા માસ નોકરી કરીને પછી ધંધામાં પડ્યો. ધંધો સારો ચાલતો હતો. પત્ની પણ બી.કોમ. હતી અને પતિને તેના ધંધાના કામકાજમાં મદદ કરતી હતી, પછી થોડા સમય બાદ પત્ની એકદમ બીમાર પડી ગઈ. દવાદારૂમાં ઘણા પૈસા ખર્ચાયા. બરાબર નિદાન થતું નહોતું અને તે જે કંઈ દવા કરે તેની કોઈ અસર થતી નહોતી. પતિએ પત્નીને કહ્યું કે, ‘હવે દવાદારૂ કરવાની મારી ત્રેવડ નથી! તું પિયર જઈ શકે છે જ અગર તને ઠીક લાગે તેમ કર! પણ આપણે છૂટાં પડી જઈએ. દવાના ખર્ચના બોજા નીચે હું માંદો પડીને મરી જઈશ એવું મનેલાગે છે!’

બીમાર પત્નીએ આંસુ સાર્યાં, પતિને સમજાવવા ઘણી કોશિશ પણ કરી, પણ પતિ એકનો બે ન થયો. છેવટે બીમાર પત્ની પણ ઘર છોડી ચાલી ગઈ. પહેલાં તેને થયું કે પિયર જાઉં, પછી તેને થયું કે પિયર જઈને શું કરું? તેની શરમનો કોઈ પાર નહોતો. તેણે આત્મહત્યાનો વિચાર કર્યો. તેને થયું કે એમ કરવા માટે પણ આ શહેર તેણે છોડવું જોઈએ. તેણે વિચાર્યું: ક્યાંક દૂર ચાલી જાઉં અને ત્યાં જઈને જ આત્મહત્યા કરું એટલે પતિને પણ નામોશી ન મળે અને પિયર પક્ષને પણ બદનામી ન મળે! મરતાં-મરતાં ચિકી મૂકી જઈશ કે અસજ્જ અને અસાધ્ય રોગથી કંટાળીને મેં આત્મહત્યા કરી છે.’ તે મુંબઈ ગઈ. એક ‘અક્સ્માત’ બોમ્બે સેન્ટ્રલ પર જ બન્યો. તેની એક બહેનપણી તેને મળી ગઈ. બહેનપણીનું નીચેનું અંગ ખોટું થઈ ગયું હતું અને તે વ્હિલચેરમાં બેઠી હતી. તેનો પતિ તેની સાથે જ હતો. તે મુંબઈમાં લોખંડનો વેપાર કરતો હતો. અપંગ બહેનપણી પાસે તે રડી પડી અને પોતાની કથા કહી. બહેનપણી તેને પોતાના ઘરે લઈ ગઈ. તેણે પતિને કહ્યું: તમે મારા માટે કોઈક કમ્પેનિયન શોધી લાવવાની વાત કરતા હતા ને? આ મારી સખીને જ મારી કમ્પેનિયન બનાવવા માગું છું. તે મારી સાથે રહેશે. તેને જે પગાર આપવો હોય તે આપજો!

આ રીતે તેને આશ્રય મળ્યો. તેણે અપંગ સખીની અને તેના પતિની ખૂબ સેવા કરી. એ દંપતીને કોઈ સંતાન ન હતું, પણ એક ચમત્કાર જ થયો. પેલી અપંગ બહેનપણી સારવાર માટે અમેરિકા ગઈ અને ત્યાં સારવાર-શસ્ત્રક્રિયા પછી તે હાલતીયાલતી થઈ ગઈ. પતિએ ત્યજી દીધેલી યુવતીની તબિયત પણ સારી થઈ ગઈ હતી. ૧૦ વર્ષમાં તો જાણે તેની ઉંમર વધવાને બદલે ઘટી ગઈ હોય તેટલી યુવાન તે લાગતી હતી. તેની બહેનપણીના પતિએ તેને કહ્યું: 'તમે હવે માત્ર અમારી સેવામાં જ અહીં આશ્રિત બનીને રહો તે કરતાં તમારું સ્વતંત્ર જીવન શરૂ કરો! તમે બજાવેલી સેવાનો બદલો ખરેખર તો વાળી શકાય તેમ જ નથી, પણ હું થોડુંક તમને આપવા માગું છું. તમે ચાહો તો તમારા વતન અમદાવાદમાં તમને સરસ મજાનો ફ્લેટ લઈ આપું અને દસ લાખ રૂપિયાની એફ.ડી. કરાવી આપું! હજુ તમારી ઉંમર એટલી બધી નથી એટલે તમે તમારો જીવનસાથી પણ શોધી શકો છો! જે પતિએ તમારો ત્યાગ કર્યો હતો તેનાથી છૂટાછેડા મેળવવામાં તમને કોઈ મુશ્કેલી નહીં પડે!' એ બહેન અમદાવાદ આવ્યાં-પોતાના ફ્લેટમાં આવ્યાં. પતિનો સંપર્ક સાધ્યો. એ પતિએ તો બીમાર પત્નીને ઘરમાંથી હાંકી કાઢ્યા પછી એક બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી લીધાં હતાં અને તેનાં બે બાળકો પણ હતાં. એ બીજી પત્નીને ડિપ્રેશન હતું અને રસોઈ કરતાં કરતાં બેધ્યાન બની જતાં તે દાઝીને મૃત્યુ પામી હતી. હવે આ ભાઈ પ્રથમ પત્નીના સંસારમાં પાછા ફરવા તલપાપડ બન્યા. તેણે વિનંતી કરી - હું તો જરૂર તારો અપરાધી છું, પણ મારાં આ બે નમાયાં બાળકો પર દયા ખાઈને પણ તું મને માફ કરી દે! આપણે ગઈગુજરી ભૂલી જઈ નવેસરથી જીવન શરૂ કરીએ. એ સ્ત્રીએ મોટું મન કરીને બે બાળકો સહિત પતિને સ્વીકારી લીધો, પણ તેણે પતિને એક સવાલ કર્યો: 'તમને કેમ એવો પ્રશ્ન થતો નથી કે દુઃખમાં સાથ છોડી દેનારી વ્યક્તિ સુખમાં ભાગીદાર થવા દોડી આવે તે કઈ જાતની વફાદારી? સુખ અને દુઃખ તો આવે છે ને જાય છે -માણસ-માણસ વચ્ચે માયા જેવું કાંઈ હોય જ નહીં? વફાદારી જેવું કાંઈક તો હોવું જોઈએ કે નહીં?' પતિ શું જવાબ આપે? વાત તો તદ્દન સીધી અને સમજાય તેવી છે. જેમણે સાથે દુઃખ વેઠ્યું હોય તેમને સાથે સુખ માણવામાં ઓર મજા આવે છે, સાથે દુઃખ તો વેઠ્યું ન હોય અને પછી સુખમાં ભાગીદાર બને ત્યારે સુખ તેમને ખરેખર કમાણી કર્યા વગરની ભીખમાં મળેલી ચીજ જેવું લાગે છે, સાથે-સાથે વેઠેલાં દુઃખની એક મીઠાશ છે. દુઃખ પછી જ્યારે સુખ આવે છે ત્યારે એ સુખ સાથે રહીને માણવાની મીઠાશ કંઈ જુદી જ હોય છે.

લગ્નના સંસ્કાર અને આપણા ઈશ્વર

બાળપણનો સમય હતો, જ્યારે ઈશ્વર ઉપર આપણી પ્રબળ આસ્થા હતી. આને આપણે આસ્થા કહેવાને બદલે ડર કહીશું તો વધારે સારું રહેશે. આ ડર પરીક્ષાના સમય દરમિયાન અને રિઝલ્ટ આવે એ સમયે વધુ હાવી થઈ જતો હોય છે. આપણે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવા લાગીએ છીએ કે એ આપણને સારા માર્ક્સ સાથે પાસ કરી દે. આપણો ઈશ્વર ક્યારેક

આપણી પ્રાર્થના સાંભળી લે છે અને ક્યારેક સાંભળતો પણ નથી. જ્યારે એ નથી સાંભળતો ત્યારે તેના ઉપર આપણને બહુ જ ગુસ્સો આવે છે. મન કહે છે કે અત્યારે જ મંદિર જઈને તેને પૂછું કે હું ફેલ કઈ રીતે થયો, જ્યારે હું તમારા દરબારમાં નિયમિત આવું છતાં પણ તમે કેમ મારી સાથે આવું કર્યું. હશે, દરેકના વિચાર. દરેક વિચારનો એક સમય હોય છે. ધીમે-ધીમે એ આસ્થામાંથી માણસ પાછો પડતો જાય છે. ઈશ્વર અને તેની શક્તિ ઉપર અનેક ગ્રંથ લખાયેલા છે. કેટલીક વાત એવી પણ છે કે જે અનુભવથી સમજમાં આવે છે. માણસને ક્યારેક એવી લાગણી થાય છે કે હું ભગવાનની પાછળ પડી રહ્યો છું, જેને બધું જ માનું છું, જેને ક્યારેય જોયા પણ નથી, જેના જન્મનાં કોઈ જ પ્રમાણ નથી એવી વ્યક્તિને હું માનવા લાગું છું. આજે પણ આપણે લગ્નને કોઈ ઈશ્વરીય અનુષ્ઠાનની જેમ જ પૂર્ણ કરીએ છીએ. ઈશ્વરની સાક્ષીમાં કરવામાં આવનાર તમામ બેવકૂફીઓમાં એક બેવકૂફી લગ્ન પણ ગણી શકાય છે. કહેવાય છે કે લગ્ન ઈશ્વર દ્વારા સંપન્ન કરાય છે. એ જોડીઓ બનાવે છે અને તોડે પણ છે. લગ્ન પહેલાં છોકરા-છોકરીની કુંડળી અને ગ્રહો મેળવવામાં આવે છે, જેથી તેમના વૈવાહિક જીવનમાં કોઈ જ પ્રકારની અડચણ ન આવે. ક્યારેક કોઈના ગ્રહ ભારે નીકળે છે તો ક્યારેક કોઈ માંગલિક દોષ પણ ધરાવે છે પછી શરૂ થાય છે તેના દોષ-નિવારણની પ્રક્રિયા. આપણે લગ્નને રીતરિવાજ અને ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં ઢાળી દઈને તેને વિચાર અને વ્યવહાર બંને સાથે જોડી દીધાં છે. લગ્નજીવન સારું કે ખરાબ જવા પાછળ કોઈ ગ્રહ-નક્ષત્ર કે ઈશ્વરનો હાથ નથી હોતો, પરંતુ તેનો આધાર સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે કેટલું બને છે અને વૈચારિક સહમતિ કેટલી સધાય છે તેના ઉપર રહેલો છે. બંનેના વિચારો જ ન મળતા હોય તો લગ્નજીવન સુખી ન થાય. માત્ર ઈશ્વરની સાક્ષીએ લગ્ન કરવાથી સહમતિ ન સધાઈ જાય. શું મંડપમાં થનાર તમામ વિધિઓ કરાવવા છતાં આપણા સમાજમાં કોઈનાં લગ્ન તૂટતાં નથી? શું વહુઓને દહેજ માટે પીડા આપવામાં નથી આવતી? હકીકત એ છે કે આપણે અંધ આસ્થાઓમાં ડૂબેલા છીએ. આપણને આગળનો રસ્તો દેખાતો નથી. આ ૨૧મી સદી છે, પરંતુ આપણે ઈશ્વર અને ધર્મ પ્રત્યે આપણી વિચારસરણી મધ્યકાળ જેવી જ રાખીએ છીએ. આપણને ઈશ્વરનો ડર બનેલો હોય છે. ધર્મ આપણાં કર્મકાંડ ઉપર હાવી થઈ ગયો હોય છે.

આધુનિક સમાજના સમજદાર લોકો આ અંગે કશું જ બોલતા નથી, કારણ કે પોતે પણ ઈશ્વરની ત્રીજી આંખથી ડરતા હોય છે. પહેલાંના યુગમાં ઋષિમુનિઓ પ્રેમ કરતા હતા તો આજે પણ લોકો પ્રેમ કરતા હોય છે. એ કાળમાં તેમને જાણવા, મેળવવા અને પ્રસન્ન કરવાના ઉપાય વિચાર્યા કરાતા હતા તો આ કાળમાં પણ વિચારી શકાય તેમ છે. નવા ચલણ અને નવાં સાધનો પ્રમાણે નવા વિચાર મુજબ નવા નિયમો બનાવી શકાય છે. આજે યુગ બદલાઈ ગયો છે અને લોકોની વિચારસરણી પણ બદલાઈ ગઈ છે. આવી સ્થિતિમાં લોકો નવા વિચાર પ્રમાણે જીવન જીવે તેવા સમાજની સ્થાપના થવી જોઈએ.

કાળ ઉપર કોણ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે?

કાળ એક શક્તિશાળી દ્રવ્ય છે. એ બધું જ કરી શકે છે અથવા જે કંઈ પણ કરી શકે છે એ કાળ છે. આ અંગે કોઈ જ આધ્યાત્મિક કે વૈજ્ઞાનિક આધાર નથી મળતો, તેમ છતાં આ પરંપરા અસ્તિત્વમાં આવી છે અને પ્રચલિત થઈ છે. વર્તમાનમાં આનો પ્રભાવ નજર નથી આવતો. કાળ અનૌપચારિક દ્રવ્ય છે અથવા વાસ્તવિક, તેની ક્ષમતાની તાકાત તો માનવી જ પડે. કાળ વિના કોઈ કામ નથી કરી શકતું. પ્રશ્ન સાધનાનો હોય, વિદ્યાનો હોય કે અર્થોપાર્જનનો, કાળ વિના

સફળતા નથી મળતી. કોઈની સામે જટિલ કામ આવે છે તો આ કાળ-સમયની અપેક્ષા કરે છે. કોઈ વિષય ઉપર ચિંતન કરવાનું હોય તો તે પણ સમય માગે છે. સાંભળ્યું છે કે એક વાર ઈંગ્લેન્ડની મહારાણીને પોપે પૂછ્યું: તમારું રાજ્ય ક્યાં સુધી ચાલશે? મહારાણી બોલ્યાં કે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા માટે મને સમય જોઈએ. કેટલો સમય જોઈએ? મહારાણીએ એક મહિનાનો સમય માગ્યો. પોપે કહ્યું કે આટલી નાની વાત માટે આટલો સમય? મહારાણીએ કહ્યું કે આટલો સમય લીધા વિના આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર હું નહીં આપી શકું. બીજા દિવસે મહારાણીએ ઈંગ્લેન્ડની બેન્ક પાસેથી દસ હજાર પાઉન્ડ મગાવ્યા. નિયમ એ છે કે કોઈ વ્યક્તિ બેન્કમાંથી આર્થિક સહયોગ લે, તો તેને તે ૨૪ કલાકમાં પાછા આપી દે. ૨૪ કલાક થઈ ગયા, પરંતુ મહારાણીએ પૈસા આપ્યા નહીં. બેન્ક મેનેજરે ફોન ઉપર મહારાણીને સૂચના આપી. મહારાણીએ લાપરવાહીથી કહ્યું કે હું અત્યારે એક પણ પાઉન્ડ આપી શકું તેમ નથી. તેને કાયદાની યાદ અપાવી. એ બોલ્યાં કે હું મહારાણી છું. શું સામાન્ય માનવી પર લાગુ કાયદો મને પણ લાગુ પડે છે? બેન્ક મેનેજરે મહારાણી ઉપર કેસ કરી દીધો. મહારાણીને કોર્ટમાં બોલાવવામાં આવ્યાં. મહારાણી આવ્યાં નહીં. પોપની પાસે આ વાત પહોંચી તો તેમને આજ્ઞાર્થ થયું. એ મહારાણીને મળવા માટે રાજમહેલ ગયા. તેમણે કહ્યું, મહારાણી સાહેબા, આ આપણા દેશની ઈજ્જતનો પ્રશ્ન છે. આપે બેન્કના દસ હજાર પાઉન્ડ લીધા છે, કેમ પરત આપ્યા નથી? મહારાણીએ અર્થપૂર્ણ હસવાની સાથે દસ હજાર પાઉન્ડ લઈને પોપની સામે રાખી દીધા. પોપે કહ્યું: હું સમજી શક્યો નહીં. વસ્તુ શું છે? મહારાણી બોલ્યાં: આ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર છે. મારા રાજ્યમાં અધિકારી જ્યાં સુધી આટલા સજાગ રહેશે ત્યાં સુધી મારું રાજ્ય ચાલશે. મહારાણીને સમય ન મળત તો તે આટલી યુક્તિપૂર્વક પોપના પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપી શકત. કાળ હંમેશાં બદલાતો રહે છે. તેના આધાર ઉપર પદાર્થની ગુણાત્મકતામાં અંતર હોય છે. જૈનદર્શનમાં કાળને એક ચક્રના રૂપમાં સમજાવવામાં આવ્યો છે. કાળના પ્રભાવ પર જે લોકોને વિશ્વાસ હોય છે તેઓ ક્યારેય નિરાશ નથી હોતા. અઘરામાં અઘરા કામ વખતે પણ તેઓ અનુકૂળ સમય આવે તેની રાહ જોતા હોય છે. કાળ આપણી સફળતા અને અસફળતાનું બહુ મોટું કારણ હોય છે. કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ પાંચ તત્ત્વોમાં સમાયેલી હોય છે. એમાં એક તત્ત્વ કાળ પણ હોય છે. નિયતિ, સ્વભાવ, કર્મ અને પુરુષાર્થ આ ચારના સાથી કાળનો યોગ આવશ્યક માનવામાં આવે છે. આ ચિંતનનો બીજો પક્ષ પણ છે-કાળ પ્રભાવશાળી છે. આ વાતનો સ્વીકાર કરીને આપણે નિષ્ક્રિય નથી રહેવાનું. કાળને જીતનાર પણ મનુષ્ય હોય છે. આપણે કાળવિજયી બનવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે.

દાનનું તાત્પર્ય રોટી કમાવવાને લાયક બનાવવામાં જ છે.

કેટલાક લોકો પોતાની પાસે ઘણું બધું હોય છે તેનો નાનો સરખો હિસ્સો દાન કરે છે અને દાન કરીને યશની કામના કરે છે. આવા દાનવીરોની આ પ્રકારની પરોક્ષ કામના પણ તેમના દાનને નિરર્થક બનાવે છે. ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે અપવિત્ર સ્થળે, અનુચિત સમયે, કુપાત્ર વ્યક્તિને યોગ્ય આદર વગર કરેલું દાન 'તામસી દાન' કહેવાય છે. ઘણા લોકો કહે છે કે, "હું દાન કરીશ અને પુણ્ય કમાઈ લઈશ" પરંતુ દાન એવી વ્યક્તિને જ કરાય છે જે સુપાત્ર હોય. દાન કોઈ પણ જાતની અપેક્ષા વગર કરવું જોઈએ. તમારા પ્રાંગણમાં વૃક્ષ તમને શીતળ છાયાનું દાન કરે છે, વૃક્ષ તમને ઓક્સિજનનું દાન કરે છે, વૃક્ષ તમને ફળનું દાન કરે છે, પરંતુ વૃક્ષે કદી દાન કરતી વખતે કોઈ કામના-અપેક્ષા રાખી છે ખરી? વૃક્ષે આ બધું તમને

દાન કરતી વેળા તમારી પાસે કોઈ શરત મૂકી છે? વૃક્ષો દાન કરે છે, વૃક્ષો બીજાને આપે છે, કારણ કે આપવું એ તેમનો મૂળ સ્વભાવ છે. ખલીલ જિબ્રાને સાચું કહ્યું છે કે, “બંધિયાર પાણી બગડી જાય છે, બંધિયાર પાણી ગંધાઈ ઊઠે છે, તેથી પાણીને વહેતું રાખવું જરૂરી છે. પાણી જાતે પોતાનો પ્રવાહ બનાવી લે છે. તેના પ્રવાહને રોકવો એ નૈસર્ગિક નિયમોની ઉપેક્ષા કરવા સમાન છે.” આમ જ્યારે પણ દાનની તક મળે ત્યારે પાણીની માફક દાનવીરે પોતાનો દાનનો પ્રવાહ ચાલુ રાખવો જોઈએ. દાતા તેના દાનનો પ્રવાહ જારી રાખશે તો તેના દાનનું સ્વરૂપ આપોઆપ ‘સાત્ત્વિક’ બની જશે. દાનના પાત્રની પસંદગીની કડાકૂટમાં ઊતરવું જોઈએ નહીં. જોકે દાનની પાત્રતા અંગે શંકા-કુશંકા પેદા થાય તે સ્વાભાવિક છે, ખાસ કરીને જ્યારે ગીતામાં કહ્યું હોય કે, “કુપાત્રને કરેલું દાન ‘તામસી’ બની જાય છે. દાતાને સ્વાભાવિક જ એવો પ્રશ્ન થાય કે એવી વ્યક્તિને દાન કરવું ઉચિત છે કે જે તેનો દુરુપયોગ ન કરે? અહીં દાનના વાસ્તવિક સ્વરૂપને ઓળખવાની-સમજવાની જરૂર છે. જો કોઈને આપણા સ્નેહની, જો કોઈને આપની સહાનુભૂતિની, જો કોઈને આપની અનુકંપાની જરૂર હોય તેવા કિસ્સામાં આપ પૈસાનું દાન કરીને શું ઉપકાર કરશો? અસલી દાન તો એ છે કે જે પરોપકાર અથવા પરમાર્થમાં સહાયક હોય. આપ રોટી કોને આપશો? સ્વાભાવિક છે કે ભૂખી વ્યક્તિને. આ સ્થિતિમાં બે ભૂખી વ્યક્તિમાંથી એકની યોગ્ય પસંદગી કરવી શક્ય છે? ઉચિત છે? બે અભણ વ્યક્તિમાંથી કોને ભણાવવી તેની પસંદગી કરવી શક્ય છે? બે જખમી વ્યક્તિમાંથી કોને મલમ લગાવવો તેની પસંદગી તમે કયા આધારે કરશો?” દાનનું તાત્પર્ય માત્ર કોઈને પૈસા કે વસ્તુ આપવામાં નથી, પરંતુ તેની પાછળનો મુખ્ય ભાવ એ હોય છે કે જે અભાવગ્રસ્ત હોય, નિઃસહાય હોય તેને તે સ્થિતિમાંથી બહાર લાવવામાં આવે. આવી વ્યક્તિ માત્ર ગુજરાન કરી શકે નહીં, પણ ધીમે ધીમે મુખ્ય ધારામાં જોડાઈને સમાજનું ઉપયોગી અંગ બની શકે. દાનનું તાત્પર્ય કોઈને બે રોટી આપવા પૂરતું સીમિત નથી, પણ તેને બે રોટી કમાવવાને લાયક બનાવવામાં છે. દાનનું તાત્પર્ય રોજી-રોટી આપવામાં નહીં, પણ તેને રોજી-રોટી કમાવવાને લાયક બનાવવામાં છે. રોજી, રોટી અને રૂપિયામાં દાન સાથે જ્ઞાનદાન, વિદ્યાદાન અને શ્રમદાન જેવી પ્રવૃત્તિઓ પણ કરવી માત્ર આવશ્યક જ નહીં, બલકે અનિવાર્ય છે. દાનમાં દાતા અને ચીજવસ્તુનું મહત્ત્વ નથી હોતું, બીજા લોકોના કલ્યાણની ભાવના મહત્ત્વની હોય છે.

પૈસા ઘણીવાર ખુબ મોંઘા પડે છે!

થોડાં વર્ષ પહેલાં ન્યૂયોર્કની પોકેટ બુક્સે ‘મની ટોક્સ’ નામનું એક પુસ્તક બહાર પાડ્યું હતું. રોબર્ટ ડબ્લ્યુ. કેન્ટે સંપાદિત કરેલા આ સંગ્રહમાં એમણે પૈસા અંગેની દેશદેશની જૂની-નવી કહેવતો, ધર્મગ્રંથોની ઉક્તિઓ, વેપારી-ઉદ્યોગપતિઓનાં વચનો, ચિંતકો, ધર્મપુરુષો, લેખકો, કલાકારો અને બુદ્ધિજીવીઓના ઉદ્દગારો-આ બધાંનો સંચય કર્યો છે, એમાં અઢી હજાર અવતરણો છે અને પૈસા સાથે સંકળાયેલા તમામ વહેવારો પર ગંભીર હળવી ટકોર એમાં જોઈ શકાય છે. તેમાં ઈટાલીની એક કહેવત છે. જરા ધ્યાનથી સાંભળવા જેવી છે: ‘જાહેર નાણાં પવિત્ર જળ જેવાં છે. દરેકને તેનો લાભ લેવો ગમે છે.’ આખી દુનિયાના કોઈ પણ દેશ માટે તે સાચું નથી? સ્પેનની એક કહેવત સાંભળો: ‘સોનાથી લદાયેલો ગધેડો ચઢી ન શકે એવો ઊંચો પર્વત ક્યાંય નથી!’ એવી જ એક બીજી કહેવત છે કે, ‘પૈસા કદી જેલમાં જતા નથી.’ આ કહેવતો જૂની છે,

પણ આપણે સગી આંખે જે પરિસ્થિતિ નિહાળી રજા છીએ તેનો ઉપસંહાર આ એક જ વાક્યમાં થઈ જાય છે. પંદરસો વર્ષ પહેલાં ગ્રીક નાટ્યકાર સોફોકલિસ કહે છે: 'પૈસાથી વધુ મોટું અનિષ્ટ દુનિયામાં બીજું એકેય નથી. એનાથી શહેરો નાશ પામે છે, તેને માટે માણસો ઘરબાર મૂકી ભટકવા નીકળે છે. પ્રામાણિક માણસને તે લલચાવીને ભ્રષ્ટ કરે છે અને સદ્ગુણ હીનવૃત્તિમાં ફેરવાઈ જાય છે. પૈસો માણસને દુષ્ટ અને પાપી બનાવે છે.' બધાં વાત તો આ રીતે માણસની પ્રામાણિકતાની કરે છે, પણ પ્રામાણિકતાની કિંમત શી છે? અઢારસોથી વધુ વર્ષો પહેલાંની જુવેનલની વકોક્તિમાં તેનો ઈશારો છે. જુવેનલ કહે છે કે પ્રામાણિકતા ખૂબ વખણાય છે અને ભૂખે મરે છે. કવિ ઓવિડના ચાબખા પણ જોવા જેવા છે. તે કહે છે-કશા હેતુ વગર પ્રામાણિક રહેવાનું બહુ અકારું લાગે છે. ઓવિડ માણસનો સ્વભાવ બરાબર જાણે છે. તેની બીજી ઉક્તિ આ પ્રમાણે છે: 'ખર્ચવા માટે માણસો ધન કમાય છે અને ખર્ચ્યા પછી તે પાછું મેળવવા માટે મથતા રહે છે.' 'ખૂબ ઉડાવો અને પછી ખૂબ કમાઓ'ની આજની મનોવૃત્તિ અને બે હજાર વર્ષ પહેલાંની સ્થિતિ: તુલના રસપ્રદ છે. બેન્જામિન ફ્રેન્કલિનનાં બે વચનો નોંધવા જેવાં લાગ્યાં: 'પૈસાથી કોઈ પણ કામ થઈ શકે એવું માનનારા માણસ ઉપર એવી શંકા જાય ખરી કે પૈસા માટે તે ગમે તે કામ કરે.' બીજું 'કૂવાના તળિયે પાણી ન હોય ત્યારે જ પાણીની કિંમત સમજાય છે.' મહાત્મા એમર્સનનું એક વાક્ય સાંભળવા જેવું છે- 'પૈસા ઘણી વાર બહુ મોંઘા પડે છે!' માણસ જાણે છે કે પૈસા માટે તે બહુ આકરી કિંમત ચૂકવી રજા છે-તબિયત, મનની શાંતિ, ઊંઘ - છતાં જુએ છે કે બધા પૈસા માટે જ ગાંડાતુર છે એટલે એ પણ એમાં જોડાયા વગર રહી શકતો નથી. ફ્રાંસની એક કહેવત આ સંગ્રહમાં છે: 'શાંતિમાં ધન સર્જાય છે - ધન પછી યુદ્ધ કરે છે.' યુદ્ધનાં મેદાનોમાં જે ચાલે છે તે જ સમૂહજીવનના ક્ષેત્રમાં ચાલે છે. પોલેન્ડની કહેવત આવી છે: 'મૂડીવાદમાં માણસનું શોષણ માણસ કરે છે. સમાજવાદમાં એથી ઊલટું!' ઊલટું એટલે શું? એનું એ જ થયું ને? હેનરી વાર્ડ બીચરનું એક વાક્ય છે: 'ગમે તેનું રાજ હોય - રાજ તો વેપારી જ કરે છે.' 'યુદ્ધનું કારણ તમારે જાણવું છે? મૂડીવાદ, લોભ, ડોલર માટેની ગંદી ભૂખ મૂડીવાદને હટાવો અને જુઓ કે પૃથ્વી પર યુદ્ધ નહીં હોય' આ ઉદ્દગાર કોઈ સામ્યવાદી નેતાના નથી-અમેરિકાના ઉદ્યોગપતિ હેનરી ફોર્ડના છે. હકીકત એ છે કે સૌથી મોટો મૂડીવાદ તો રાજ્ય પોતે જ ચલાવે છે. મિલ્ટન ફ્રીડમેનનું આ વાક્ય જોવા જેવું છે: 'કુગાવો એક પ્રકારના કરવેરા જ છે, જે ધારાસભામાં પસાર કર્યા વિના સીધા જ લાદી શકાય છે.' એવું જ વિલિયમ વેરલીએ કહ્યું છે: 'આજે સરકાર દરેક કંપની, દરેક કુટુંબ અને દરેક વ્યક્તિના કારભારમાં એક અદૃશ્ય ભાગીદાર બની ગઈ છે.' બધી જ સરકાર હેઠળ કુગાવો અને મોંઘવારી વધ્યાં જ કરે છે. માર્ટી એલને એક જ વાક્યમાં માર્ષિક રીતે આ સમજાવી દીધું છે: 'અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસમાંથી આટલું સમજાય છે કે કોઈ પણ ચીજ ખરીદવાનો શ્રેષ્ઠ સમય ગયા વર્ષે હતો.' (રોજેરોજ ભાવો વધતા જ નથી રહેતા?) સામાન્ય માણસના મનમાં એક સવાલ સતત ઊઠ્યા કરે છે: 'પૈસો સારો કે ખરાબ?' કેટલાક વિચારકોએ એવું કહ્યું છે કે પૈસો પોતે સારો પણ નથી કે ખરાબ પણ નથી. માણસ તેનો શો ઉપયોગ કરે છે તે પરથી તેનું મૂલ્ય નક્કી થઈ શકે.

આપણા વિચારો જ આપણા જીવનની દિશા નક્કી કરે છે

એક ખેડૂત તેના ખેતરમાં પાકની લણણી કર્યા બાદ પહેલું કામ ભવિષ્યના પાક માટે સર્વોત્તમ બિયારણનો સંગ્રહ કરવાનું કરે છે. ખેડૂત સર્વોત્તમ બિયારણ લઈને તે પોતાના ઘરમાં સુરક્ષિત સ્થાને મૂકી દે છે. ખેડૂતની માફક આપણે પણ આપણા મનના માત્ર સર્વોત્તમ વિચારોનો જ સંચય અને સંગ્રહ કરવો જોઈએ. જે રીતે સર્વોત્તમ બિયારણ દ્વારા સર્વોત્તમ પાક લણી

શકાય છે તેમ સકારાત્મક વિચારરૂપી બિયારણ જ યોગ્ય તક પ્રાપ્ત કરીને વ્યક્તિ તથા સમાજ માટે સર્વોત્તમ સર્જન કરે છે. મનુષ્યના મનમાં પ્રત્યેક ક્ષણે અસંખ્ય વિચારો ઉદ્ભવે છે. જેમાંથી જુજ વિચારો જ સકારાત્મક અથવા ઉપયોગી હોય છે. તો કેટલાક વિચારો નકારાત્મક અને બિનઉપયોગી હોય છે અને મોટા ભાગના વિચારો નિરર્થક હોય છે. જો આ બધા વિચારો પ્રભાવિત થવા લાગે તો જીવન નર્ક સમાન બની જાય. માટે વિચારોની પસંદગીમાં હંમેશા સચેત અને સભાન રહેવું સારું. આપણે સકારાત્મક કે ઉપયોગી વિચારો પસંદ કરીને મનને હવાલે કરી દેવા જોઈએ. વ્યક્તિ શું વિચારે છે તેનું મહત્ત્વ છે, નહીં કે તે શું કરે છે કે કેવી દેખાય છે. વાસ્તવમાં વ્યક્તિ જે કંઈ કરે છે અથવા જેવી દેખાય છે તે તેના પૂર્વ વિચારોનું પરિણામ હોય છે. તેના પૂર્વ વિચારોએ જ તેના વર્તમાનનું ઘડતર કર્યું હોય છે. આ કર્મફળનો સિદ્ધાંત છે. જેવું વાવશો એવું લણશો. તે પછી વ્યક્તિનું ભૌતિક શરીર હોય કે વર્તમાન આર્થિક સ્થિતિ હોય કે જીવન પ્રત્યેનો તેનો દષ્ટિકોણ હોય અથવા તેની વર્તમાન મનોવૃત્તિ. આ બધું તેના પૂર્વ-વિચારોનું પરિણામ હોય છે. આમ વિચારો પણ એવા બીજા છે કે જેનો પાક વિચારનારે કર્મફળના રૂપે લણવો પડે છે. જો તમે સાચા વિચારોના સ્વરૂપે બિયારણ વાવશો તો તેને અનુરૂપ તમે સારું વ્યક્તિત્વ, સારું સ્વાસ્થ્ય, સારા સંસ્કારો અને સારી સુખ-સમૃદ્ધિ સ્વરૂપે તેનો સારો પાક લણી શકશો. આપણે આપણા વિચારોને બદલીને તેને સકારાત્મકતા પ્રદાન કરીને આપણે આપણા સોનેરી ભવિષ્યનું નિર્માણ કરી શકીએ છીએ અને વિકારોમાંથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. તેમાં લેશમાત્ર શંકા નથી. બીજા લોકો આપણા અંગે શું વિચારે છે તેની આપણા પર કોઈ અસર પડતી નથી, પરંતુ આપણા જ વિચારો આપણા અને બીજા લોકો સાથેના વ્યવહારને નિર્ધારિત કરે છે. દર વખતે ખેડૂતને ખેતરમાં સારો પાક થતો નથી. ક્યારેક નબળો પાક પણ થાય છે અને ક્યારેક બિયારણમાં કીડા અને જીવાત પણ થઈ જાય છે. આવી પરિસ્થિતિ ખેડૂત ખૂબ જ સમજદારીપૂર્વક કામ લે છે. કોઈ પણ ખેડૂત ક્યારેય નબળા બિયારણનું વાવેતર કરતો નથી. આગામી વર્ષ માટે વાવેતર કરવા તે બીજા પાસેથી સારું બિયારણ લાવે છે. વિચારોનો સ્રોત છે આપણું મન. આથી મન પર કાબૂ મેળવીને આપણે ખોટા વિચારો પર લગામ મૂકી શકીએ છીએ અને સારા વિચારો માટે મનને તૈયાર કરી શકીએ છીએ. આથી જીવનરૂપી બાગને જો સુંદર, હરિયાળો બનાવવો હોય તો મનરૂપી બાગમાં હંમેશા સકારાત્મક વિચારોના છોડ રોપો. એવું કહેવાય છે કે ઉદ્યમ અને પુરુષાર્થથી જ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. મનોરથ કે મનની ઈચ્છાઓથી નહીં. આ વાત બિલકુલ સાચી છે, પરંતુ મનુષ્ય પુરુષાર્થ ક્યારે કરે છે અને પુરુષાર્થ કોને કહેવાય છે? પહેલી વાત તો એ કે મનની ઈચ્છા વગર પુરુષાર્થ પણ અશક્ય છે. મનુષ્યમાં પુરુષાર્થ, હિંમત કે પ્રયાસો કરવાની ઈચ્છા કોઈને કોઈ સ્વરૂપે જાગૃત થવી જોઈએ અને તમામ ભાવ મન દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે અને મન દ્વારા તેનું સંચાલન થાય છે અને મન દ્વારા તેનું સંચાલન થાય છે. અંતે વાત ફરી ફરીને ત્યાં જ આવે છે. જે રીતે નાનકડા બીજમાંથી વટલેક્ષ ઊભું થાય છે અને ટેક્ષ માટે જે બીજ અનિવાર્ય છે એ રીતે દરેક પ્રકારના કાર્યના મૂળમાં એક બીજ હોય છે અને તે બીજ એટલે આપણા વિચારો. જેવું બીજ એવો છોડ. જેવું બીજ એવું ટેક્ષ અને જેવા વિચારો એવું કર્મ. મનુષ્ય પ્રત્યેક કર્મ કોઈને કોઈ વિચારને વશીભૂત થઈને કરે છે. માટે જેવા વિચારો એવું કર્મ કર્મ અને જેવા કર્મો એવું જીવન. ટૂંકમાં કહીએ તો વિચારો જ આપણા જીવનની દિશા નક્કી કરે છે.

અનંતનો સરવાળો ખરેખર અનંત છે

ફેન્ય ફિલસૂફ-નિબંધલેખક મોન્ટેને એવું કબૂલ કર્યું છે કે મૃત્યુનો ડર મને લાંબા વખતથી સતાવ્યા કરતો હતો. મારી તબિયત અલમસ્ત હતી ત્યારે પણ થતું કે મોત તો નક્કી છે અને કોઈ પણ પળે આવી શકે છે. મોતનો ખ્યાલ અને એનો સતત ભય-એમાંથી છૂટવા શું કરવું? મોન્ટેને તર્કશક્તિથી તરેહતરેહના તુક્કાના તંબુ તાણીને તેમાં આશ્રય લેનારો માણસ નથી. મોન્ટેનના મન ઉપર સિસેરો અને સેનેકાની ઘણી અસર પડી હતી. તેણે આમાંથી રસ્તો કાઢ્યો. મોન્ટેન કહે છે: “ફિલસૂફી માણસને મોતથી નહીં ડરવાનું શીખવી શકે છે. માણસને ગૌરવપૂર્વક મરતાં શીખવે એ જ ફિલસૂફી.” મહાકવિ કાલિદાસની જેમ જ મોન્ટેન કહે છે કે મૃત્યુ સ્વાભાવિક છે-જીવન આજ્ઞર્ય છે. આખા વિશ્વની વ્યવસ્થા સાથે મૃત્યુ સુસંગત છે. મોન્ટેન એવો સવાલ કરે છે કે આપણા મૃત્યુ પછી આપણે નહીં હોઈએ એ ખ્યાલ આપણને આટલો બધો અકળાવનારો શું કામ લાગવો જોઈએ? આપણા જન્મ પહેલાં આપણે નહોતા તે વિચારથી શું આપણે અકળામણ અનુભવીએ છીએ? જન્મ પહેલાં આપણે ક્યાં હતા? એ જેવો એક અજ્ઞાત વિષય છે તેમ મૃત્યુ પછી ક્યાં હોઈશું તે પણ એવો જ અજ્ઞાત વિષય છે. સેનેકાની શિખામણ મોન્ટેનને બરાબર ગળે ઊતરી ગઈ. બેધડક મોતનો વિચાર કરો-વારંવાર વિચાર કરો અને એમ કરીને મોતનો ડર મનમાંથી કાઢી નાખો. કોઈ પણ પળે વિદાય લેવાની તૈયારી સાથે માણસે જિંદગીને માણવી જોઈએ. મોન્ટેન ફિલસૂફ બરો, પણ ફિલસૂફ પણ આખરે માણસ તો છે જ ને? મોતને ગમે તે પળે વધાવી લેવાની સજ્જતા કેળવવાની સલાહ આપનારા મોન્ટેનના જીવનમાં એવા બનાવો બન્યા કે તેને પોતાને જ પોતાની સલાહ ભૂલભરેલી લાગી! મોતનો સતત વિચાર કર્યા કરવો એ તો પળે પળે મરવા બરોબર જ છે! મોન્ટેનની નાનકડી પુત્રીઓ મરી ગઈ હતી. એના વતનના પ્રદેશ બોરડીઓમાં પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો હતો. મોત માત્ર ચિંતનનો વિષય મટીને એની પોતાની જ ગરદન ઉપર એક ગરમ ફૂંક બની ગયું! મોન્ટેન જીવતો માણસ છે-ગમે તેવા મોટા ફિલસૂફોના કે ખુદ પોતાના વિચારોને પવિત્ર પોથી ગણીને પકડી રાખે એવો નથી. મોન્ટેને પોતાના વિચારોમાં સુધારો કર્યો. એણે કહ્યું કે મોતનો સતત વિચાર કર્યા કરવાથી મોતનો ડર તો નીકળે કે ન નીકળે પણ જિંદગીની ચિંતા વધે છે! એટલે મને લાગે છે કે આપણે સારી અને સાર્થક રીતે કેમ જીવવું એટલું જ શીખવાની જરૂર છે. બરાબર જીવતાં શીખીએ તો પછી આપણને બરાબર મરતાં પણ આવડી જશે.

મોન્ટેન કહે છે કે જિંદગીનું મૂલ્ય તેનાં વર્ષોની લંબાઈમાં નથી, પણ તેનો શું ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમાં છે. તમે કેટલું લાંબું જીવ્યા તેની કિંમત નથી. તમે કેટલું ભરપૂર જીવ્યા તેની કિંમત છે.

મોન્ટેન કહે છે કે મારી જિંદગીનો સમય મર્યાદિત છે તે હું જાણું છું એટલે હું બમણા ઉમંગથી જિંદગીને માણું છું. મારી જિંદગીને વધુ વજનદાર બનાવવા મથું છું. જીવન ટૂંકું છે, માટે હું વધુ અર્થસભર અને ભરપૂર બનાવવા

માગું છું.

મોન્ટેન (જન્મ: ૧૫૩૩, મૃત્યુ: ૧૫૮૨)ના સામે છેડે ગિઓરડાનો બ્રુનો છે. ટેલિસ્કોપની શોધ થઈ તે પહેલાં જ બ્રુનોએ એવું કહ્યું હતું કે બ્રહ્માંડના કેન્દ્રમાં સૂર્ય નથી-એ પણ એક તારો છે અને ઘણાબધા સૂર્ય છે. બ્રહ્માંડ અનંત છે-સમય અનંત છે. બ્રુનોનો અનંતતાનો ખ્યાલ આપણા હિંદુ ધર્મના ખ્યાલોને બરાબર મળતો આવે છે. બ્રુનોના સમયમાં ટેલિસ્કોપ નહોતું એટલે પક્ષિમના જગતમાં તો બ્રુનોની આ બધી વાતો ભવિષ્યની આગાહી સમાન જ ગણાય.

બ્રુનો કહે છે કે મૃત્યુ જેવું કંઈ છે જ નહીં. આ વિશ્વમાં કશું નાશ પામતું જ નથી. પરિવર્તનની એક અખંડ પ્રક્રિયા ચાલ્યા કરે છે અને કશું તત્વત: મૃત્યુ પામતું નથી, કશું ઘટી જતું નથી, ઓછું થઈ જતું નથી-માત્ર તેનું સ્વરૂપ બદલાય છે.

બ્રુનો કહે છે: આ વિશ્વમાં તમામ વસ્તુઓ છે અને તમામ વસ્તુઓમાં વિશ્વ છે. આપણે તેનામાં છીએ અને તે આપણામાં છે. મુંઝાવા જેવું કશું જ નથી. આ વિશ્વમાં કશું જ નાશવંત નથી. અનંતનો આ સરવાળો અનંત જ છે. તેમાંથી કશું બાદ થતું નથી અને કશું શૂન્ય બની જતું નથી.

બ્રુનો કહે છે કે મૃત્યુને હું અશક્ય જ ગણું છું. મને જ્ઞાનની જે અણછીપી ધ્યાસ છે, વધુ રૂપવાન-ગુણવાન થવાની જે અનંત ઝંખના છે તે જ મારે મન આ વિશ્વની અનંતતાનો પુરાવો છે.

સમય સરકી જાય તે પહેલા સમય સાથે કદમ મિલાવો

જે વ્યક્તિ સમયનું મૂલ્ય અને મહત્ત્વ સમજે છે અને જે વ્યક્તિ સમયસર કામ કરે છે તેને જ સફળતા મળે છે. જીવનમાં મેનેજમેન્ટનાં અન્ય પાસાંઓની જેમ 'ટાઈમ મેનેજમેન્ટ' અભ્યાસ સમય-વ્યવસ્થાપન કે સમય આયોજનનું સવિશેષ મહત્ત્વ છે. જે વ્યક્તિ 'સમય'ના મહત્ત્વને સમજતી નથી, ઓળખતી નથી તે વ્યક્તિ પ્રમાદવશ તકનો લાભ ઉઠાવી શકતી નથી અને સમય તેના હાથમાંથી પાણીની માફક સરકી જાય છે અને તે ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે અંતે તેણે નિષ્ફળતા જ સ્વીકારવી પડે છે. રસ્કીને સાચું જ કહ્યું છે કે સમયની એક પણ પળ એવી નથી હોતી કે ભાગ્ય-નિર્માણ માટે ઉપયોગી ન હોય. એક ક્ષણ, એક ઘડી પણ એવી નથી હોતી કે જેના માટે નિર્ધારિત કાર્ય ફરી કરી શકાય. લોખંડ ઠંડું પડી ગયા બાદ તમે તેના પર હથોડાના ગમે તેટલા ઘા ઝીંકો તો પણ તેમાંથી તમે કોઈ નવી વસ્તુ બનાવી નહીં શકો. કોઈ પણ વ્યક્તિ એવું બધું કરી શકે છે કે જે તેણે આજદિન સુધી ક્યારેય કર્યું ન હોય, પરંતુ શરત એ છે કે જો તે સમય સાથે કદમ મિલાવે તો. જેણે આજે કરવાનું કાર્ય આવતી કાલ પર છોડ્યું તે વ્યક્તિ ઘણી પાછળ રહી જાય છે. તે કોઈ મહત્ત્વની કામગીરી કરી શકતી નથી.

એક વિદ્યાર્થી એવો સંકલ્પ કરે કે હું આજથી રાત્રે દરરોજ બે કલાક વાંચીશ. જેવો અભ્યાસ કરવાનો સમય આવે કે તેના મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે હજુ તો પરીક્ષાને ઘણી વાર છે. એવી શી ઉતાવળ છે? વાંચીશું શાંતિથી. આવતી કાલથી હું નિયમિત વાંચવાનું શરૂ કરીશ. તે આવતી કાલ ક્યારેય આવતી નથી અને આવતી કાલ પછી કાલગ્રસ્ત બની જાય છે. યાદ રાખજો કે કોઈએ કાલને જોઈ નથી. સત્ય તો એ છે કે કાલ છે જ નહીં અને આપણે આવતી કાલના ભ્રમમાં જીવી રહ્યાં છીએ.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એક રોચક અને રસપ્રદ વાત કરવામાં આવી છે કે કઈ વ્યક્તિ એવું કહી શકે છે કે હું ધર્મનું કાર્ય આજે નહીં, પણ આવતી કાલે કરીશ. કોઈ પણ કાર્યને કે ધર્મકાર્યને કાલ પર છોડવાનો અધિકાર માત્ર ત્રણ વ્યક્તિને જ આપવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ એ વ્યક્તિ કે જે એવું કહી શકે કે મૃત્યુ સાથે મારે મૈત્રી છે અને જ્યારે મૃત્યુ આવશે ત્યારે હું તેને કહીશ કે તું મારો સૌથી પ્રિય મિત્ર હોવાથી મને નહીં, પણ બીજા કોઈને ઉઠાવી દે અને મૃત્યુ મારી વાત માનીને મને છોડી દેશે.

બીજી એવી વ્યક્તિ કે જે પોતાની જાતને દુનિયાનો સૌથી મોટો દોડવીર માનતી હોય અને તેને એવી ખાતરી હોય કે મૃત્યુ આવશે ત્યારે તે એટલી ઝડપથી દોડી જશે કે મૃત્યુ તેને પકડી નહીં શકે અને ત્રીજી એ વ્યક્તિ કે જે એવું માનતી હોય કે હું અજરાઅમર છું અને મને કદી મૃત્યુ આવશે નહીં. દુનિયામાં તમામ લોકો મરી શકે છે, પણ હું કદાપિ નહીં મરું. આ પ્રકારની ત્રણ વ્યક્તિઓ કાલના ભરોસે જીવી શકે, પરંતુ વાસ્તવિકતા એ છે કે ભૂતકાળમાં કદાપિ આવી ત્રણ વ્યક્તિ હતી નહીં, વર્તમાનમાં છે નહીં અને ભવિષ્યમાં હશે નહીં. ભગવાન મહાવીરે એક સૂત્ર આપ્યું હતું કે 'કાલે કાલં સમાચરે' અર્થાત્ જે સમયે જે કાર્ય ઉચિત હોય તે સમયે જ તે કાર્ય કરવું જોઈએ, માટે વ્યક્તિ 'સમય'ના મૂલ્યને ઓળખે. સંસારમાં એક કીમતી તત્ત્વ છે અને તે તત્ત્વ છે 'સમય', માટે એક ક્ષણભર પણ પ્રમાદ કરો નહીં અને સમયનું વ્યવસ્થાપન અને નિયોજન કરીને તમામ કાર્યો સમયસર કરો.

અંતરની ગુફા એક અભયસ્થાન

જર્મન લેખક હરમાન હેસ તેની 'સિદ્ધાર્થ' નવલકથા માટે ભારતીય વાચકોમાં વિશેષ જાણીતા છે. હરમાન હેસની વાર્તાઓ, સંસ્મરણો અને નિબંધો વાંચનારને એમ લાગે કે આ માણસનો આત્મા ભારતનો કે કંઈક ચીનનો જ હશે. જર્મન ભાષામાં લખનાર એક લેખક ફાંઝ કાફકા વિશે તો કોઈકે એવું સંશોધન કર્યું છે કે કાફકાનો આત્મા નક્કી કોઈ ચીનવાસીનો જ હશે. હેસને ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મ માટે ઊંડી લગની હતી. ૮૫ વર્ષની ઉંમરે ઈ.સ. ૧૯૬૨માં એમનું અવસાન થયા પછી તે હજુ તેની કોઈ ને કોઈ કૃતિ માટે જિજ્ઞાસા અને રસ જગાડ્યા જ કરે છે. હરમાન હેસે એમની સાડા આઠ દાયકાની જિંદગીમાં ઘણાં સુખ-દુઃખ જોયાં હતાં, ઘણી ચડતીપડતી જોઈ હતી. યુરોપની યુવાન પેઢીના એ પયગંબર પણ બન્યા હતા અને પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મનીના લશ્કરવાદનો વિરોધ કરીને નિર્માલ્ય દેશદ્રોહી લેખક જેવી ગાળ પણ તેમણે ખાધી હતી અને હડધૂત પણ થયા હતા.

તેમને આત્મનિરીક્ષણનું જબરું વ્યસન હતું. તેમણે એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે, 'મેં તનમનથી ઘણી પીડા વેડી છે અને છેવટે પીડાનો સ્વીકાર ખુલ્લા દિલે કરતાં મારી જાતને હું શીખવી શક્યો ત્યારે જ મને શાંતિ અને ચેનનો અનુભવ થઈ શક્યો હતો. મેં જોયું છે કે માણસ પીડાથી દૂર ભાગે છે, તેનાથી બચીને ચાલે છે, તેને ગમે તે રીતે ટાળવા મથે છે, તેથી તે વધુ દુઃખી થાય છે. પીડા તેને અકારી લાગે છે, પીડાનો ડર લાગે છે, તેથી તે નાહિંમત થઈ જાય છે. જે પીડાથી ડરતો નથી તેની કલ્પના કરીને તે ભડકતો નથી અને પીડાનો સામનો કરવા તત્પર રહે છે તેને પીડાથી પરેશાન થવું પડતું નથી. એક એવી સ્થિતિ આવે છે જ્યારે તેને પીડા સંગીત જેવી લાગે છે. ખરેખર એ સંગીત એટલા માટે છે કે તે કોઈક કરુણ ગીત માટે પણ હૃદયની વીણાના તારને તંગ અને તેજીલા કરી આપે છે. પીડાનું સંગીત સાંભળવા માટે કાનને સરવા કરવા પડે છે.'

હરમાન હેસ કહે છે કે, 'જીવન સાથે આવા સમાધાન પર આવતાં પહેલાં મારે મારી જાત સાથે ખૂબ લડવું પડ્યું છે. હું કેટલીક વાર બૂરાઈના દ્વાર પરથી પાછો ફર્યો છું. કેટલીક વાર પાગલખાના સુધી પહોંચીને પાછો ફર્યો છું અને કેટલીક વાર મોતના દરવાજેથી પાછો આવ્યો છું. એવી જ રીતે મેં ઘણીબધી વાર ક્યાંક શાંત એકાંત ખૂણો શોધ્યો છે. શાંત અને સલામત ગુપ્ત સ્થાન, જ્યાં મને કોઈ શોધી શકે નહીં, પરેશાન કરી શકે નહીં! પણ આવો શાંત એકાંત વિસામો મને ક્યાંય મળ્યો નથી. સ્વિટ્ઝર્લેન્ડની સૌંદર્યભૂમિમાં આટલાં બધાં વર્ષો રજીો પણ ત્યાં પણ ક્યાંય આવું આશ્રયસ્થાન જડ્યું નથી. છેવટે આવું આદર્શ 'અભય સ્થાન' મળ્યું. બહાર નહીં, પણ મારા મનની અંદર! અંતરની આ ગુફા જેવું શાંત, એકાંત, સલામત સ્થળ બીજે ક્યાંય સંભવી શકતું નથી. મારું આ આશ્રયસ્થાન એવું છે કે ત્યાં બીજું કોઈ પહોંચી શકતું નથી. મારા અંતરની ગુફામાં કોઈ તોફાન પ્રવેશી શકતું નથી, કોઈ આગની ઝાળ ત્યાં પહોંચી શકતી નથી. ગમે તેવું દારુણ યુદ્ધ ત્યાં કશો સંહાર કે વિનાશ નિપજાવી શકતું નથી. મારી પોતાની અંદર એક નાનકડો કમરો, એક નાનકડી પેટી-એક નાનકડું પારણું!'

હરમાન હેસે તેમની નોંધપોથીમાં એક બીજી વાત કહી છે કે, 'માણસ વિચાર કરે છે અને સ્વપ્નની કોક મંજિલ જુએ છે- આ લાંબા પંથમાં કોઈક ઠેકાણે એવું તીર્થધામ આવી જાય કે જ્યાં શાંતિથી, આનંદથી, ચિંતા વિના, આરામથી જીવી

શકાય! અચળ સુખનો આવો વિસામો માણસ ઝંખે છે, પણ આવો તો કોઈ ટાપુ કદી જીવનસાગરમાં ક્યાંય હોતો જ નથી. બહુ વિચાર કરતાં લાગ્યું કે આવું 'અંતિમ સુખ' શોધવાની મથામણમાં આપણે ઊલટા વધુ દુઃખી થઈએ છીએ. સોનાની ખાણ અને હીરા-ઝવેરાતની ખાણની શોધમાં આપણે જે રઝળપાટ કરીએ છીએ તેને લીધે આપણી આંખ સામે જ જે નાનાં નાનાં આનંદ-ઝરણાં વહી રજાં હોય છે તે જોવાનું ચૂકી જઈએ છીએ. સંસાર-વહેવારની ભુલભુલામણીમાંથી ઘડીક વાર મન બહાર કાઢીને તમે તમારી આંખ સામેની સૃષ્ટિ જ જુઓ. મેં કેટલીક વાર મારી પોતાની ઉપાધિઓના કૂવામાંથી કૂદકો મારીને બહાર નીકળી જવાનું પસંદ કર્યું છે. કોઈક વાર બધું ભૂલીને આપણે જાણે બીજા કોઈ ગ્રહ ઉપરથી પૃથ્વીની મુલાકાતે આવ્યા હોઈએ એ રીતે બધું જ વિસ્ફારિત આંખે જોવાનો પ્રયાસ કરીએ તો આપણને અચંબો થાય. એક દૂબળો પણ સુડોળ બાંધાનો કૂતરો મોજથી ઊભો છે-કોઈક વૃક્ષની ડાળીઓ અજબ મસ્તીથી પવનને ભેટે છે અને પાંદડાં જાણે અંદર અંદર હસે છે! આકાશ તો જાણે નવા ને નવા, વધુને વધુ રંગીન તાકા ખોલીને તરેહતરેહનાં વસો લહેરાવે છે!

પ્રસન્નતા એ આ જગત અને જિંદગીનું સર્વશ્રેષ્ઠ અને સર્વોત્તમ રસાયણ છે

એક હેતુસભર જીવન માટે જરૂરી છે કે આપણે કોઈ પણ સ્થિતિમાં સહજતા અને પ્રસન્નતાથી જિંદગી જીવવાનો પ્રયાસ કરીએ. હર હાલ મેં ખુશ રહો, હર હાલ મેં પ્રસન્ન રહો. પ્રસન્નતા એ આ જગત અને જિંદગીનું સર્વશ્રેષ્ઠ અને સર્વોત્તમ રસાયણ છે. જે વ્યક્તિ આ રસાયણનું સેવન કરે છે તે કોઈ પણ અવરોધો-વિઘ્નોને સહજ પાર કરી લે છે. જીવનમાં સફળ થવા માટે પ્રસન્નતા અતિ આવશ્યક છે. પ્રસન્ન લોકો ગમે તેવી મુશ્કેલ પરિસ્થિતિમાં પણ સમતોલ રહી શકે છે અને વહેલા-મોડા પોતાના લક્ષ્યને અવશ્ય સિદ્ધ કરી લે છે. પ્રસન્નતા જ પ્રભુની સાચી ભક્તિ છે, સાચી પ્રાર્થના છે અને સાચી બંદગી છે. જીવનમાં ક્યારેય પ્રસન્નતા કે સહજતાને છોડશો નહીં. પ્રસન્નતા છે તો જીવન છે. પ્રસન્નતા એ જીવનનો ઉજાશ છે. જીવનમાં જ્યારે પણ આફતોનું વાવાઝોડું આવે, મનમાં ગભરાટ થાય, હિંમત તૂટી જાય ત્યારે સહજતા અને પ્રસન્નતા જાળવશો તો જ તમામ આપત્તિઓનો તમે મુકાબલો કરી શકશો. સફળતા માટે જરૂરી છે કે આપ આપનામાં એવો આત્મવિશ્વાસ ઊભો કરો કે કોઈ પણ કાર્ય અશક્ય નથી. સંપૂર્ણ લગન અને તન્મયતા સાથે કરવામાં આવતા પ્રયાસો હંમેશાં ફળદાયી હોય છે. સહજતા અને પ્રસન્નતા ધારણ કરીને અનેક ઋષિ-મુનિઓ અજર-અમર થઈ ગયા. સિદ્ધપુરુષોએ પ્રસન્નતાને જ એક સિદ્ધિ ગણાવી છે. પ્રસન્નચિત્ત રહેવું એ આપણો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે. આપ ખુદ જ આપના માલિક છો, આથી તમારે જેવી જિંદગી બનાવવી હોય તેવી પ્રસન્નચિત્તે બનાવી શકશો. દૈઢસંકલ્પ, એકાગ્રતા, સાચી લગન હોય તો ગમે તેવું ઊંચામાં ઊંચું લક્ષ્ય પામવામાં પણ કોઈ મુશ્કેલી પડતી નથી. જો આપ ન્યાય અને સત્યની પડખે રહેશો તો કોઈ તાકાત આપને સફળતા મેળવતાં રોકી નહીં શકે. ઉદાર, નિર્ભય અને નિર્મળ મન વગર વ્યક્તિ ખરા અર્થમાં આશાવાદી બની શકતી નથી. જો લક્ષ્ય સિદ્ધ કરવાની આશા નહીં હોય તો સંસારમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ પ્રયત્ન કરવાનો પ્રયત્ન જ નહીં કરે. એ જ વ્યક્તિ કંઈક સિદ્ધ કરી શકે, જે પૂરા દિલથી પ્રયત્ન કરે. સાચા અર્થમાં જિંદગી એ લોકો જ જીવે છે, જે જિંદાદિલ હોય. પ્રસન્નતા એ એક એવો આધારભૂત ગુણ છે કે જેના વગર વ્યક્તિ ઈચ્છે તો પણ આશાવાદી બની નહીં શકે. જો આપણે સકારાત્મક વિચારો કરીશું તો વિનમ્રતા અને પ્રસન્નતા જેવા ગુણો

આપણી અંદર વિકાસ પામશે. યોગ્ય ગુરુ, મિત્ર કે પત્ની કોઈ પણ આ કાર્યમાં મદદરૂપ થઈ શકે. વ્યક્તિએ પોતાનું પ્રેરણાદાયી વ્યક્તિત્વ પોતાની રુચિને અનુરૂપ યોજવું પડે છે.

પ્રસન્ન રહેવું એ સ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિએ પણ મહત્વનું છે. આ લોકો પોતાના માનસિક તણાવને કારણે સ્વયં તો દુઃખી થાય જ છે. પરિવારના સભ્યોને કે પોતાની નીચે કામ કરતા લોકોને પણ પોતાના વ્યવહારથી દુઃખી કરે છે. જ્યારે આશાવાદીની સાથે સારા લોકોની ટીમ થોડા પ્રયત્ન માત્રથી ઊભી થઈ જાય છે. આવી ટીમ બનાવીને આશાવાદી લોકો મોટામાં મોટાં કાર્યો સિદ્ધ કરી નાખે છે. આવા લોકો પોતાના દૃઢસંકલ્પ, કઠોર શ્રમ, આત્મવિશ્વાસથી જીવનમાં જે કોઈ વસ્તુ મેળવવા માગતા હોય તે મેળવીને જ રહે છે. આવા લોકોના નિર્ણય પોતાની વિવેકબુદ્ધિના આધારે હોય છે. તેઓ સાંભળે છે બધાંનું પણ કરે છે પોતાનું મન કહે તે મુજબ. આવા લોકો ઈશ્વરે આપેલી પોતાની શક્તિઓનો દુરુપયોગ કરતા નથી. તેઓ કાલની ચિંતા ખીંટી પર લટકાવીને સૂઈ જાય છે. ચિંતાના બોજથી દબાયેલી વ્યક્તિ ચેનથી સૂઈ શક્તી નથી કે જાગતા રહીને કોઈ શ્રેષ્ઠ કાર્ય કરી શક્તી નથી, માટે પ્રસન્નતા કેળવવી જરૂરી છે. પ્રસન્નતા જ પ્રભુની સાચી ભક્તિ છે.

ક્યારેક જે વહાલાં છે તે સગાં નથી હોતાં

એક યુવાન ફરિયાદ કરે છે, મારો સગો ભાઈ છે પણ મારા કરતાં એ એના મિત્ર માટે વધુ લાગણી રાખે છે. એવું નથી કે એનો મિત્ર વધુ લાયક છે. એનો મિત્ર મારા કરતાં જરાય વધુ લાયક નથી, છતાં તેને હંમેશાં વિશેષ લાગણી એના માટે જ થાય છે. એક સગા ભાઈ સાથે જે સારો વહેવાર કરવો જોઈએ તે બધો જ તે મારી સાથે કરશે, કારણ કે મારો ભાઈ બહુ ચકોર છે. વહેવાર કુશળ માણસ છે એટલે સમજે છે કે જો સગા ભાઈ સાથે સારો દેખાય તેવો વહેવાર ન કરીએ તો તુરત સગાંસંબંધીઓને તેનો ખ્યાલ આવી જાય. લોકલાજના હિસાબે ઉપર ઉપરથી હેત બતાવવું પડે, પણ વાતમાં કાંઈ માલ નહીં. મને એ સમજાતું નથી કે સગા ભાઈ કરતાં ભાઈબંધ વધુ વહાલો લાગે તેનું કારણ શું? શું ભાઈબંધે તેને કાંઈ આપી દીધું છે? કંઈ મોટો ઉપકાર કર્યો છે? શું કોઈ ખાસ મદદ કરી છે? લોહીના સંબંધમાં કેમ બિલકુલ ખેંચાણ નથી? મારામાં શી ખામી છે? મારો શો વાંક છે?

આવી જ પીડા એક બીજી યુવતી વ્યક્ત કરે છે: 'તમને ખબર છે કે હું ફલાણા ભાઈની સગી બહેન છું. ખબર હોય પણ ક્યાંથી? સગો માનો જણ્યો ભાઈ એવું સગપણ રાખે તો ને? બહેન પ્રત્યેની એક ફરજ બજાવવાની હોય તે બજાવે. સગાંસંબંધીની નજરે યોગ્ય લાગે તે માટે ઉપર ઉપરથી થોડો વહેવાર કરે, થોડો દેખાવ કરે, પણ સગી બહેન પ્રત્યે જે પ્રેમ હોવો જોઈએ તે ક્યાં? હું એમની સગી બહેન છું પણ મારા માટે તે અડધા અડધા નહીં થઈ જાય. તેમની એક બીજી બહેન છે. આ બહેન સગી બહેન નથી, કાકાની દીકરી કે મામાની દીકરી પણ નથી, પણ એ બહેન માટે મારા ભાઈ અડધા અડધા થઈ જવાના. હું સગી બહેન બાંધું એ રાખડી પાઈની, એ પારકી બહેન રાખડી બાંધે એ સવા લાખની. મનની માનેલી બહેન, ધર્મની બહેન, મારો સગો ભાઈ છે એટલે શું કહું? કોઈ કોઈ વાર તો મારું લોહી ઊકળી ઊઠે છે. થાય છે કે નક્કી દાળમાં કંઈક કાળું હશે. બાકી એક બહેન તરીકે મારામાં શી ક્યાશ છે? મારી લાગણીમાં, મારી વર્તણૂકમાં શું ખોટું છે?' લોહીના સંબંધમાં આપણે બધું જ સામી વ્યક્તિની ફરજ ગણી લઈએ છીએ. તે જે કંઈ કરે તે ઓછું જ કહેવાય તેમ ગણીએ છીએ. આથી પરસ્પરની કદર કરીને લાગણીનો સંબંધ વિકસાવી શક્તા નથી. સગો ભાઈ કે સગી બહેન-તે સ્વતંત્ર વ્યક્તિ છે. તેથી તેની મનહૃદયની ભૂખ-ખ્યાસ, તેની રુચિ, ખ્યાલો બધું જ પોતાના કરતાં જુદું

પડી જવાનો પૂરો સંભવ હોય છે. તેથી લોહીનો સંબંધ ભૂંસાઈ કે ભુલાઈ જતો નથી, પણ લાગણીના નવા સંબંધોને તે બાંધે છે અને તેમ કરવાનો તેને હક છે. ભાઈ અને ભાઈબંધ બંને અલગ આધાર છે. તેની તુલના કે સ્પર્ધાનો સવાલ જ ન હોય. કૃષ્ણની સગી બહેન સુભદ્રા માટે તેને સ્નેહ છે, પણ જે સગી બહેન નથી તેવી દ્રૌપદી માટે કંઈક વિશેષ ભાવ છે. લાગણીની લેણદેણના આ સંબંધનાં મૂળ જોવા-તપાસવાનું મુશ્કેલ બને છે. ભાઈ મોટી આફતમાં આવી પડે ત્યારે સગી બહેન તેની વહારે ધાતાં જરા વિચાર કરે. ‘તારા બનેવીને જ તું વાત કર’ એવું કહીને સગી બહેન છૂટી જાય, જ્યારે મનની માનેલી બહેન કોઈની પરવા કર્યા વિના મદદનો હાથ લંબાવે તેવું બને છે. મહાન રશિયન નવલકથાકાર દોસ્તોવસ્કી જ્યારે કિશોર હતો ત્યારે તેની સગી માતા મરી ગઈ. સગી માતા માટે તેણે શોક ધારણ ન કર્યો પણ કવિ પુશ્કિન ગુજરી ગયા ત્યારે કવિ પુશ્કિન માટે શોક ધારણ કર્યો. દોસ્તોવસ્કી પોતાની સગી માતાને ધિક્કારતો હતો કે માતૃદ્રોહી હતો એવું અનુમાન કરવાની જરૂર નથી. દોસ્તોવસ્કીનો માતા સાથેનો લોહીનો જે સંબંધ હતો તે લાગણીનો સંબંધ બન્યો જ નહોતો. આવા રૂપાંતરની કોઈ તક મળે તે પહેલાં માતા ચાલી ગઈ. અમેરિકન વાર્તાકાર અર્નેસ્ટ હેમિંગવે માતા સાથે લાગણીનો સંબંધ કદી બાંધી જ શક્યો નહીં. કોનો શો વાંક હતો તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે. તમે જન્મથી ભાઈ હો તો તમારે કર્મથી તમારી લાગણીની નક્કર ક્રિયામાંથી ફરી ભાઈ બનવું પડે છે. માત્ર રક્ષાબંધન કે ભાઈબીજના વહેવારથી ભાઈ-બહેન બનતાં નથી. બંને જણાંએ ફરી તેનો તાજો રોપ બનાવવો પડે છે. એવી જ રીતે પિતાએ ફરી પિતાનો લાગણીનો પરવાનો રિન્યૂ કરવો પડે છે. આ બધું કર્યા પછી પણ એટલો ખ્યાલ કરવો જ પડે છે કે લોહીનો ગમે તેટલો ગાઢ અને લાગણીથી ઘૂંટેલો સંબંધ ‘એકમાત્ર’ અને ‘એકાધિકાર’ બની ન શકે. કોઈ પણ વ્યક્તિના વિકાસ માટે આ હિતકારક પણ નથી. આપણે લોહી કે લાગણીનો સંબંધ પાકો, પણ બીજી શાખા માટે થોડી જગ્યા છોડી દેવી જોઈએ. સંબંધોને સ્પર્ધાત્મક કે વિકલ્પરૂપે જોવા-સમજવાની જરૂર જ નથી, બલકે એવી ગણતરી ખોટી છે. હું સારો પિતા રહી શકું અને સાથેસાથે મારા પુત્રને માટે ‘પિતા તુલ્ય આદરની અધિકારી’ એવી બીજી વ્યક્તિ હોઈ શકે. એવી રીતે ભાઈ અને ભાઈબંધ બાબતમાં પણ બની શકે છે.

દુનિયામાં કોઈ પણ માણસને દુખી થવા માટે દુશ્મન કે ખરાબ બોલનાર પૂરતો થઈ પડતો નથી

અમેરિકન લેખક માર્ક ટ્વેઈન વિનોદી શૈલીમાં એવું કહ્યું છે કે, આ દુનિયામાં કોઈ પણ માણસને દુખી થવા માટે દુશ્મન કે ખરાબ બોલનાર પૂરતો થઈ પડતો નથી. તમારી સાથે દુશ્મની કરનાર કે તમારા વિશે નિંદા કરનારની એ ચેષ્ટા અને વાણી તમારા કાન સુધી પહોંચાડનારો કોઈ મિત્ર પણ જોઈને ને? તમારો આ મિત્ર કોઈ ત્રીજી વ્યક્તિએ કરેલી તમારી નિંદાનો ઝડપી સંદેશાવાહક બને છે. માર્ક ટ્વેઈન માનવ સ્વભાવના કાબેલ પરીક્ષક હતા ને તેમણે માનવસંબંધોમાં પ્રેમ-ધિક્કાર, ઈર્ષા, અણગમા વગેરેના સૂક્ષ્મ તારની ગૂંથણી જોઈ-સમજીને પછી તેને પોતાની વિનોદી શૈલીમાં વાર્તા કે પ્રસંગકથારૂપે ઠેર ઠેર રજૂ કરી છે. અમેરિકાના પ્રમુખ અબ્રાહમ લિંકનને તેમના એક સંબંધીએ કહ્યું : ‘તમે જેને ખૂબ મદદ કરી છે તેવો અમુક માણસ તમારા વિશે આવું આવું બોલે છે! તમે એની સાથે શું કામ સંબંધ રાખો છો?’ લિંકને એવો જવાબ આપ્યો હતો કે એ માણસ મારી રૂબરૂ આવું કશું કહે નહીં ત્યાં સુધી મારે તેને ધ્યાન પર લેવાની જરૂર હું જોતો નથી. કેટલીક વાર માણસો આવેશ કે મિજાજની અમુક પળોમાં કેટલુંક બોલી જતા હોય છે, પછી મનમાં ને મનમાં પસ્તાતા પણ હોય છે. આપણે સારા હોઈએ કે બૂરા હોઈએ - આપણા મિત્રો, સંબંધીઓ, પરિચિતોના મનમાં ખરેખર આપણી શી છાપ હશે તે આપણે જાણી શકતા નથી. આને માટે કોઈનું હૃદય ચીરી શકાતું નથી અને આપણે પોતે પણ

આપણું હૃદય ચીરીને કોઈને બતાવી શકતા નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે આ વાત સાચી છે. માણસોના અંતરમાં પડેલી આપણી આવી જુદી જુદી છબીઓ આપણે ભેગી કરવા જઈએ તો આપણે પોતે જ એક દુઃખદાયક ભુલભુલામણીમાં પડી જઈએ. માણસોનાં મન પર પડતી આવી છબીઓ પડણયા જેવી હોય છે, કોઈ સુરેખ સંગીન ચિત્ર નથી હોતું, તેની કોઈ સ્થિર રેખાઓ નથી હોતી, તે વખતોવખત બદલાયા કરે છે. અમુક વ્યક્તિનો આ પડણયો છે તેટલી બાબત ચોક્કસ અને આવા ઝાંખા તો ઝાંખા પડણયાની એક વિશિષ્ટ મુદ્રા પણ ચોક્કસ, બાકી તેની અંદરની રંગરેખાઓ સુધારાવધારાને પાત્ર જ હોય છે. એ વાત સાચી છે કે માણસો એકબીજા વિશે તેમની ગેરહાજરીમાં નિંદા કરતા હોય છે, ટીકા કરતા હોય છે, ફરિયાદ કરતા હોય છે અને ઘણી વાર તો ગંભીર તહોમતનામાં પણ જાહેર કરતા હોય છે. મુશ્કેલી એ છે કે તેઓ આ બધી નિંદા કે આક્ષેપને પુરવાર કરવા કે નાસાબિત કરવા ઈચ્છતા નથી. આવા રીતસરના મુકાબલામાં તે ઊતરવા માગતા નથી. તેઓ ક્યારેય સાચજૂઠ કરાવવાની ઘડી આવી પહોંચે તો નામકકર જતા હોય છે. તે કહેશે કે મેં આમ નહીં પણ જરા તેમ કહ્યું હતું. અગર તે બોલતો હતો અને મેં પહેલા તમારો બચાવ કર્યો પણ પછી એક બે મુદ્દા પર મારાથી તેની વાતમાં સૂર પુરાવાઈ ગયો! આપણા કાન સુધી જેઓ આ નિંદાવચનો લઈ આવે છે, તેમના ઈરાદા વિશે શંકા કરવા જેવું હોય છે, છતાં મુદ્દલ શંકા ન કરીએ તો પણ સમજવા જેવું એ છે કે તેને બહુ ગંભીર રીતે મન પર લઈને દુખી થવાની પણ જરૂર હોતી નથી અને તેના જવાબમાં કોઈ બચાવનામાં રજૂ કરવાની પણ જરૂર હોતી નથી. આવી નિંદા ટીકાનો સામનો કરવાની લિંકનની શૈલી સર્વાંશે સાચી છે. અબ્રાહમ લિંકનની સામે જાહેર રીતે મલિન પ્રહારો થયા ત્યારે તેમણે તેના વાદવિવાદમાં પડવા કરતાં વધુ શાંત અને સાત્ત્વિક ઉપચાર અજમાવ્યા હતા. તેમણે કહ્યું હતું કે, આ બધી નિંદા ટીકાને હું મારી વર્તનશુદ્ધિથી જૂઠી પુરવાર કરી આપીશ તો કોઈ નિંદા ટીકી શકવાની નથી અને મારા વર્તનમાં જો આ નિંદાને સમર્થન આપનારી કશીક ચેષ્ટા થશે તો મારો કોઈ ખુલાસો બીજાઓને ગળે ઊતરવાનો નથી! આપણી નિંદાના કારણે બેચેની કે હતાશા પેદા ન થાય તેવું કરવું હોય તો તેનો રસ્તો એ છે કે તેમાંથી આપણી પોતાની આત્મનિંદા તરીકે જે વિચારવા-તપાસવા જેવું લાગે તે જોવું, તપાસવું અને બાકીનું ફેંકી દેવું. છતાં ધ્યાન રાખવું કે આજ સુધીની તવારીખમાં નિષ્કલંકમાં નિષ્કલંક માણસો પારાવાર નિંદા અને જાહેર શૂળીથી બચી શક્યા નથી.

ભગવાનનો ખરો ભક્ત:

એક વાર નારદજીએ વિષ્ણુ ભગવાનને એક પ્રશ્ન કર્યો: ‘ભગવાન, હું તમારો પરમ ભક્ત ખરો કે નહીં? ભગવાન વિષ્ણુએ કહ્યું: ‘નારદ, તમે મારા પરમ ભક્ત છો એવું તો હું નહીં કહું, કેમ કે સવારથી રાત સુધી ચામડાં સાફ કરવાનું કામ કરીને જીવતો એક માણસ મારો પરમ ભક્ત છે. સતત શ્રમ કરતાં કરતાં એની જીભ પર તો મારું જ નામ હોય છે!’

નારદજીને થયું કે ‘ભગવાને પોતાના બદલે એક ચામડાં ચૂંથનારાને ‘પરમ ભક્ત’ ગણાવ્યો તો લાવ, હું એની પરીક્ષા કરું!’ નારદજીને એવી તક મળી ગઈ. એક વાર નારદજીએ વિષ્ણુ ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો કે પ્રભુ, આપ જેને આપનો પરમ ભક્ત ગણો છો તેની એવી વિશેષ લાયકાત શું હોય?

વિષ્ણુ ભગવાને કહ્યું કે, ‘મારો પરમ ભક્ત એ કે હું એના પ્રાણ સહિતનું કાંઈ પણ માગું તો એક ક્ષણનો પણ વિચાર કર્યા વગર તે મસ્તક મને આપી દે! મારાં ચરણોમાં સમર્પિત કરી દે!’

નારદજી તો ચામડાં સાફ કરતા એ શ્રમજીવી પાસે પહોંચ્યા. નારદજીને જોઈને શ્રમજીવી તો નારદજીના પગમાં પડી ગયો. નારદજી કહે, 'બસ બસ, હવે, ભાઈ હું તારા માટે એક ખાસ આજ્ઞા લઈ આવ્યો છું. વિષ્ણુ ભગવાને તારું માથું માગ્યું છે! તું એમનો પરમ ભક્ત છો ને?'

એ શ્રમજીવીએ નારદના શબ્દો સાંભળ્યા તે જ ક્ષણે તેના ધડ પરથી શિર નીચે પડી ગયું. નારદજી મનમાં હરખાતા વિષ્ણુ ભગવાન પાસે ગયા અને પેલા શ્રમજીવીનું મસ્તક વિષ્ણુ ભગવાનનાં ચરણોમાં મૂકીને કહ્યું, 'ભગવાન દ્યો, તમારા પરમ ભક્તનું મસ્તક!'

વિષ્ણુ ભગવાને હસીને કહ્યું: 'નારદ, મેં ભલે તમને મારા પરમ ભક્તની યાદીમાં સામેલ ના કર્યા, પણ તમે તો તમને પોતાને મારા પરમ ભક્ત ગણો જ છો ને? તો મેં જ્યારે મારા પરમ ભક્તનું મસ્તક માગ્યું ત્યારે તમને કેમ તમારું મસ્તક યાદ ન આવ્યું?'

નારદજી કંઈ બોલી શક્યા નહીં. શરમથી એમનું માથું ઝૂકી ગયું.

સ્નેહના અને લોહીના સંબંધોમાં માણસો ઘણો મોટો દાવો કરે છે, પણ જ્યારે પરીક્ષાની ક્ષણ આવે છે ત્યારે જ એ સંબંધમાં કેટલો દમ છે તેની ખબર પડે છે, ભગવાન વિષ્ણુ અને નારદજીની કથા તો પૌરાણિક છે, પણ આજે આ પ્રકારના મુકાબલા સામાન્ય માનવીઓના જીવનમાં ચાલ્યા જ કરે છે. જિંદગીની એક વિકટ પળે એક નાનો ભાઈ તેના મોટા ભાઈ પાસે મદદ માગવા ગયો. મોટા ભાઈની આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી અને નાના ભાઈને મદદ કરી શકે તેમ હતા, પણ તેણે નાના ભાઈને કહ્યું કે અત્યારે હું પોતે જ તકલીફમાં છું. નિરાશ થયેલો નાનો ભાઈ તેના એક મિત્રને મળ્યો ત્યારે મિત્રે પ્રશ્ન કર્યો કે કેમ મોં પર અંધારું દેખાય છે? શું મુશ્કેલી છે? એણે મિત્રને વાત કરી. મિત્ર કંઈ બોલ્યો નહીં, પણ સાંજે તેને જરૂરી રકમ આપી આવ્યો. મિત્રને અણીના સમયે મદદરૂપ થવા માટે તેણે પોતાની પત્નીના દાગીના ઉપર એ રકમની વ્યવસ્થા કરી હતી.

આપણે જોઈએ છીએ કે ઘણીબધી વ્યક્તિઓ અત્યંત નિકટ હોવાનો દાવો કરે છે, એ 'જિગરી દોસ્ત' આપત્તિની કોઈક પળે જ્યારે મદદ માટે હાથ લંબાવે ત્યારે તે સાચાં-ખોટાં બહાનાં આગળ કરશે! આઈ એમ રિયલી સોરી! હું ખરેખર લાચાર છું. પોતાના વતનના ગામમાં એક યુવાનના પિતાને સંજોગોના લીધે આત્મહત્યા કરવી પડી હતી. એ યુવાને મનોમન પ્રતિજ્ઞા લીધી કે હું મારા પિતાની પાઈએ પાઈની જવાબદારી અદા કરીને જ જંપીશ! એણે પોતાનું ભાગ્ય અજમાવવા મુંબઈ જવાનું નક્કી કર્યું. મુંબઈ જવા માટેનું ભાડું અને થોડાક દહાડાના નિભાવખર્ચ માટે થોડા પૈસા જોઈએ જ. એ યુવાને એક ધનવાન મિત્ર પાસે ઉછીની રકમ માગી. તેણે ગલ્લાંતલ્લાં કર્યા. 'મારે પિતાને પૂછવું પડશે. એ હા નહીં પાડે!' હતાશ યુવાને એક ગરીબ શ્રમજીવી મિત્ર પાસે મદદ માગી. એણે રાજીખુશીથી માગણી કરતાં વધુ નાણાં આપ્યાં. યુવાન મુંબઈ ગયો. તેના ભાગ્ય આડેનું પાંદડું ખસી ગયું. તે બહુ ટૂંકા સમયમાં પૈસાદાર થયો. પોતાના ગામનો પેલો શ્રીમંત મિત્ર મુંબઈ ગયો ત્યારે સીધો એના બંગલે પહોંચી ગયો. મહેમાન બન્યો. ત્યાં એને મુંબઈ જવા માટે મદદ કરનારો પેલો શ્રમજીવી ગરીબ યુવાન સારાં વજ્રોમાં બેઠો હતો. પેલા શ્રીમંત મિત્રે યજમાનને કાનમાં કહ્યું, તું પણ શું યાર! આપણા ગામની ભૂખડી બારસને તું આટલું માનપાન કેમ આપે છે? આપણે સરખા કહેવાઈએ. આપણી દોસ્તી બરોબર!' પેલા માણસે કહ્યું, 'આપણે બંને આજે જરૂર સરખેસરખા છીએ, પણ વર્ષો પહેલાં તમે મને તમારાથી નીચો ગણતા હતા ત્યારે એ માણસે જાતે નીચે નમીને મને ઊંચે ઉઠાવ્યો હતો. આજે કહીશ કે હું એનાથી ઊંચો નથી. ભલે તે

ધનવાન નથી અને હું ધનવાન છું, પણ તે મારાથી ઊંચો જ હતો અને આજે પણ એ મારાથી ઊંચો જ છે!’ પેલા શ્રીમંત મિત્રનું મોં પડી ગયું. ભોંઠપના ભાર સાથે તેણે વિદાય લીધી.

માણસોની મોટપ:

કેટલાક માણસોને મોટપનો ખ્યાલ સતાવ્યા કરે છે. આવા માણસો કોઈ પણ પ્રસંગે પોતાની મોટાઈ આગળ કર્યા કરે છે. હું મહત્વનો માણસ છું. મારો એક ચોક્કસ દરજ્જો છે. મને મારી મોટપ પ્રમાણે મહત્વ આપવું જોઈએ. કોઈ મારી અવગણના કરશે તો હું સાંખી નહીં લઉં, જે માણસને પોતાના આવા માની લાધેલી મહત્વનો ખ્યાલ પજવ્યા કરે છે તેને ડગલે ને પગલે પોતાની અવગણના થઈ રહેલી લાગે છે. નાનામાં નાની બાબતોમાં તેઓ પોતાની મોટાઈનું આઈડેન્ટિટી કાર્ડ બતાવ્યા કરે છે. તેમને ઘણા બધા પ્રસંગે એવું લાગે છે કે તેમની અવગણના જાણી જોઈને થઈ રહી છે. મોટાઈના દરજ્જાના એક ખોટા ખ્યાલ નીચે આપણે નાનામાં નાના પ્રસંગે માનના ખોટા તકાદા કરી બેસીએ છીએ, ખરેખર આપણે આપણી જાતને માનવંતી ગણતા જ હોઈએ તો આપણને માનની આટલી ઊણપ હરેક પ્રસંગે લાગવી ન જોઈએ. મહાત્મા ગાંધીએ, અબ્રાહમ લિંકને અને આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન જેવા મહાપુરુષોએ પોતાના જીવનમાં આવા અનેક ‘અવગણના કે અપમાન’ના પ્રસંગો જોયા છે અને તેમાંથી સહેજ પણ અપમાનનો ડાઘ વેઠ્યા વગર તેમાંથી ખુશમિજાજ બહાર આવ્યા છે. તમે સાચે જ તમારી જાતને માન આપતા હશો તો તમને જ્યાં ને ત્યાં માન મેળવવા માટે ડોક લંબાવવાનું મન નહીં થાય અને તમે જ્યાં ને ત્યાં ‘સલામી’ નહીં શોધો. માણસને પોતાની જાત માટે માન અને ગૌરવની સાચી લાગણી હોય છે, ત્યારે તેને એક જુદા જ પ્રકારનો આત્મવિશ્વાસ અને ખુશમિજાજ મળે છે. કોઈ ગફલતથી ચા ઢોળી બેસે કે ઈસ્ત્રીની ગડ વીંખી નાખે તેનાથી તેમના મનના ઘડામાં મોટો ગોબો પડી ગયા જેવું લાગતું નથી. તેમની ખુશમિજાજ ખતમ થઈ જતી નથી. આલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન જેવો માણસ ક્યારેક બસ પાછળ દોડે અને છતાં બસ દોડી જાય ત્યારે તેને પોતાના હડહડતા અપમાનના પ્રસંગ તરીકે નહીં ઝીલે કે દાંત કચકચાવી નહીં બેસે. તે જાણે છે કે મોટા ભાગે કોઈ માણસો જાણી જોઈને કોઈનું અપમાન કરતા નથી અને તેની અવગણના પણ કરતા નથી હોતા. મોટા ભાગે અજાણપણે જ તેઓ આવું કરી બેસે છે. અજાણપણે આપણે બધા કોઈ ને કોઈ પ્રસંગે આવું કરી બેસતા હોઈએ છીએ. દરેક માણસ દિવસમાં આવી વર્તણૂક અજાણપણે કરી બેસે છે. તેનો અફસોસ બેમાંથી એક પણ પક્ષે કરવાનો જ ન હોય. સ્વામી વિવેકાનંદે અમેરિકાની મુલાકાતમાં આવા અનેક પ્રસંગોને રમૂજના પ્રસંગોમાં કે બોધપાઠનાં દષ્ટાંતોમાં પલટાવી નાખ્યા હતા. ચીનનો એક ચિંતક કહે છે કે કેટલાક માણસો પોતાના માન-મોટાઈની છત્રી માથે લઈને ફરે છે. છત્રીની ખાસ જરૂર ન હોય છતાં પોતાના માથે તેનું એક નાનકડું સ્વતંત્ર આકાશ બનાવીને ફરે છે, તમે છત્રી બંધ રાખીને બગલમાં રાખો કે હાથ પર લટકાવો ત્યાં સુધી તો બરાબર છે, પણ તમે જ્યાં ને ત્યાં માથે ખુલ્લી છત્રી સાથે ફર્યા કરો તે ખોટું છે. તમારી છત્રીનો સળિયો કોઈ ને કોઈના ખભા પર વાગ્યા વગર નહીં રહે અને છતાં તમને તો એમ જ લાગે બધા જાણી જોઈને તમારી છત્રીનો સળિયો ખેંચે છે. તમે ખુલ્લી છત્રી લઈને આગળ વધશો ત્યારે તમારી છત્રી જ દૂર હતો, દૂર હતો, મને આગળ વધવા દો, એવી ગર્જના કર્યા જ કરશે! તમે ચાલવા માટે પણ વધુ ને વધુ જગ્યા માગ્યા કરશો. તલવાર મિયાનમાં જ રાખીને નીકળી શકાય અને કેટલાક માણસોનો માન-મોટાઈનો ખ્યાલ છત્રી કરતાં વધુ તો તલવાર જેવો હોય છે. આવા લોકો ખુલ્લી તલવાર લઈને નીકળી પડે છે, પણ તલવારની એકંદર શોભા મિયાનમાં જ છે. તમે જ્યારે તમારી પોતાની

જાત માટે જ્યાં ને ત્યાં માનના તકાદા કરવાનું બંધ કરશો અને તમારા પોતાના હૃદયમાં પડેલા પટારામાંથી માનનાં દાગીના અને શાલ-રૂમાલ બીજાઓને વહેંચવા માંડશો ત્યારે આ રીતે તમારા દ્વારા અકારણ અને નિઃસ્વાર્થ રીતે સન્માનિત બનેલી વ્યક્તિઓ તમને પોતાના માથા ઉપર ઊંચકી લેશે. માન માગવાથી મળતું નથી. ભગવાન બુદ્ધે પોતાના જીવનમાં અપમાનના પ્રસંગો જોયા હતા પણ ભગવાન બુદ્ધે તો બધાને માન જ આપ્યું હતું અને પોતે કોઈની પાસેથી રોકડ અપમાનનો સિક્કો સ્વીકાર્યો નહોતો. બુદ્ધનો જવાબ હંમેશાં કંઈક આવો જ રજૂ છે કે ભાઈ, ભૂલથી તમે ખોટો સિક્કો આપી રજૂ છો.

મદદ એ નાણાંનું રોકાણ નથી

એક શિક્ષિત યુવતીએ પૂરાં દસ વર્ષ આકરી નોકરી કરીને પોતાના ઓછું ભણેલા પતિને આગળનો અભ્યાસ કરાવ્યો ને તેને સારી નોકરીને કાબેલ બનાવ્યો. સારી નોકરી મળી. આવક સારી પેઠે વધી. યુવતીને થયું કે હવે સુખના દિવસો શરૂ થશે. બે બાળકો થયાં હતાં. જિંદગીનું આકાશ ગુલાબી ગુલાબી લાગવા માંડ્યું હતું. ત્યાં પતિએ એક બીજી યુવતી સાથે સંબંધ બાંધ્યો. પ્રથમ પત્નીના આઘાતનો પાર ન રજૂ. સામાજિક બદનામીથી બચવા એ સ્ત્રી પોતાનાં બાળકોને પાંખમાં લઈને અલગ પડી ગઈ. તેના હૃદયની વ્યથા એ કોને કહે? તેને વારંવાર પ્રશ્ન થાય છે કે તેણે પતિને ઘણું બધું આપ્યું- તેના પતિએ તેને શું આપ્યું? પોતે ભોગ આપીને પતિને વધુ લાયક બનાવ્યો એટલે એ પતિ માટે પોતે ગેરલાયક બની ગઈ એ જ અર્થ નીકળ્યો ને? પણ ઈશ્વરને દોષ દેવાનું મન થતું નથી, કેમ કે તેને અન્યાય કરનાર તો એક પુરુષ જ છે અને તે તેની નજર સામે મોજૂદ છે. એ યુવતી હવે એવા મત ઉપર આવી છે કે પતિને શું કે બીજાને કોઈને શું-કંઈ પણ મદદ કરવી હોય તો પોતાની સજ્જનતાની એક પિછાનરૂપે જ મદદ કરવી. કોઈને તમે ગમે તેટલી મદદ કરો-આવી મદદને રોકાણ સમજીને કરવા જેવી નથી. તેનો કશો સારો બદલો મળવાની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. યુવતી કહે છે કે મારે મારી જિંદગીના નવા નકશામાં પતિની બાદબાકી કરીને જ આગળ વધવા સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો નથી. મને લાગે છે કે બીજું કોઈ મને સુખ આપે તે આશા જ નકામી છે. મારે મારી જાતે જ મારા સુખનું નિર્માણ કરવું રજૂ! હવે હું બાળકો માટે જીવીશ અને એક દિવસ એવો આવશે કે બાળકો મોટાં થઈને પોતાની અલગ સુખી વ્યવસ્થા કરશે. મારું કામ તો હવે એટલું જ છે કે મારે મારું કર્તવ્ય બજાવવું અને ફળની આશા ન રાખવી. આવું એક સ્ત્રી અને પુરુષની બાબતમાં જ બને છે એવું પણ નથી. એક શ્રીમંત સજ્જન પોતાની વિધવા બહેનને આશ્રય આપ્યો. વિધવા બહેનનાં ત્રણેય બાળકોને પાળ્યાં, પોષ્યાં, ભણાવ્યાં ને ધંધાસર કર્યાં. એ શ્રીમંત પર દુર્ભાગ્યની વીજળી ત્રાટકી ત્યારે તેમના ત્રણેય ભાણેજોની સ્થિતિ ખૂબ સારી હતી. ભાણેજોએ ધાર્યું હોત તો દુઃખમાં આવી પડેલા મામાને મદદ પણ કરી શક્યા હોત. મદદ કરવાની તો દૂર રહી, ભાણેજોએ મોં જ ફેરવી લીધું. જાણે મામાને ઓળખતા જ નથી. મામાએ તો એમના ભાણેજો પાસેથી કશી મદદની અપેક્ષા રાખી નહોતી પણ પોતાના પર દુઃખ આવી પડશે ત્યારે ભાણાઓ સંબંધ પણ નહીં રાખે તેવું તો એમણે સ્વપ્નમાં પણ કલ્પ્યું નહોતું. સ્વાભાવિક રીતે જ મામાને ભાણેજોના આવા વર્તનથી દુઃખ થયું. કોઈ સંબંધીએ તેમને કહ્યું, “ભાણેજો માટે આટલું બધું કરી છૂટ્યા તેનો શો બદલો તમને મળ્યો? હવે તો એ તમારી સામે પણ જોતા નથી. તમે વધુ પડતા પ્રેમાળ અને દયાળુ બનીને વર્ત્યા ને એટલો વિચાર ન કર્યો કે આ દુનિયામાં મોટા ભાગે માણસો નગુણા હોય છે. કોઈની દયા ખાવા જેવું કે મદદ કરવા જેવું હોતું જ નથી.”મામાએ કહ્યું, “મારા ભાણેજોએ જે કર્યું હોય તે, બાકી બધા

માણસો નગુણા ને કૃતઘ્ની જ હોય છે એવું હું માનતો નથી. મારા દુઃખના દિવસોમાં મારાં સગાં-સંબંધીઓએ ભલે મોં ફેરવી લીધાં-મેં જેમને માટે કાંઈ પણ કર્યું હતું તે બધા ભલે મને ઓળખતા જ ન હોય એવું વર્તન કરવા લાગ્યા, પણ એવા બીજા ઘણા માણસો છે, જેઓ મારી મદદે આવવા તૈયાર થયા, પણ મેં તેમનો આભાર માનીને મદદ લેવાની ના પાડી. મેં આ લોકો માટે કશું જ કર્યું નહોતું છતાં એ લોકો મને મદદરૂપ થવા આગળ આવ્યા. છેવટે માણસ જ માણસને મદદ કરે છે અને કોઈ પણ માણસને ઈશ્વર મદદ કરે છે તે પણ કોઈ ને કોઈ માણસ દ્વારા જ કરે છે એટલે હું મારા ભાણેજોની વર્તણૂક જોઈને મનમાં કડવાશની લાગણીને ઘૂંટતો નથી. હું તો એવું માનું છું કે દરેક માણસની માણસાઈની પરીક્ષા કોઈ ને કોઈ ક્ષણે થતી હોય છે, તેમાં ઘણા બધા પાસ થાય છે અને કેટલાક નાપાસ થાય છે. આવી માણસાઈની પરીક્ષામાં નાપાસ થનારામાં આપણા પુત્ર, ભાઈ, ભાણેજ કે બહેન-બનેવી પણ હોઈ શકે છે. માણસાઈની પરીક્ષામાં જે પાસ થાય છે એમનો દાખલો લેવો જોઈએ અને જે નાપાસ થયા હોય તેમાં આપણા કોઈ ને કોઈ આપ્તજનનો સમાવેશ થતો હોય તો તેમાં આપણું દિલ ખાટું કરવાની જરૂર નથી. એ નગુણા બન્યા, કૃતઘ્ની લાગ્યા એટલે બીજા ઘણા બધાને એવા ધારી લેવાની જરૂર નથી અને સૌથી વધુ અગત્યનું તો એ છે કે માણસાઈની પરીક્ષામાં નાપાસ થનારા આપણા ગમે તેટલા નિકટના આપ્તજન હોય તો પણ તેનું દષ્ટાંત આગળ કરીને આપણે માણસાઈની પરીક્ષામાં નાપાસ ન થવું.”

જિંદગી તેની બધી જ પળોજણો પછી પણ પ્રેમના એક શુદ્ધ વહેવાર તરીકે જ જીવવા જેવી છે. તેમાં ઝાઝી આશાઓ અને અપેક્ષાઓને સામેલ કરવા જેવું નથી.

જીવતાં હોવું એ જ આનંદ

તમારી જિંદગીના પત્રકમાં જુદા-જુદા ખાનામાં તમે શું શું જમા કર્યું છે તેના પરથી તેનો એકંદર ગુણાંક નક્કી થશે. તમે કોઈ સ્ત્રીને જિંદગીભર નિઃસ્વાર્થભાવે ચાહી છે? તે સ્ત્રી તમારી માતા હોય કે પત્ની હોય કે પ્રિયતમા હોય કે બહેન હોય કે પુત્રી હોય. તમે કોઈ મિત્રને દિલોજાનથી ચાહ્યો છે? એવો કોઈ મિત્ર જેને યાદ કરતાં તમને ક્યારેક કૃષ્ણનો ભાવ તો ક્યારેક સુદામાનો ભાવ હૃદયમાં ઊભરાયો હોય. તમારી જિંદગીમાં તમે એક માણસ તરીકેની કેટલી પરીક્ષામાં પાસ થયા અને કેટલી ક્સોટીમાં નિષ્ફળ નીવડ્યા તેનો કોઈ હિસાબ માંડ્યો છે? ગમે તેટલા કપરા સંજોગોની વચ્ચે તમે જીવનનો શુદ્ધ રસ કેટલો પીધો, એમાંથી કેટલો આનંદ મેળવ્યો તેનો કોઈ ખ્યાલ કર્યો છે? જીવતાં હોવાનો જ એક આનંદ છે, પણ એ આનંદ પણ માણસ મિલકતની જેમ સંતાડી રાખે છે. અડોશપડોશમાં, સગાંસંબંધીઓમાં, બીજે ક્યાંક મોત દરોડો પાડે છે ત્યારે રખે મારો ‘દલ્લો’ લૂંટાઈ જાય તેનો ડર તેની પાસે એ મિલકત જાહેર કરાવે છે અને પછી મોત કોઈકને ઉપાડી ગયું પણ પોતે બચી ગયા-પોતાનો ‘દલ્લો’ બચી ગયો તેનો આનંદ એક ક્ષણિક ઊભરાડૂપે પ્રગટ થાય છે. પણ જીવતા હોવાનો જ આ એક અનોખો આનંદ રોજબરોજના જીવનમાં પ્રગટ થતો નથી. આપણો ઘણો બધો સમય આપણા માટે કીમતી પોશાક તૈયાર કરવામાં અને કીમતી રહેઠાણ તૈયાર કરવામાં જાય છે. પોશાકો તૈયાર થઈ જાય, રહેઠાણ તૈયાર થઈ જાય, આખી જિંદગી ખૂબ ખૂબ મહેનત કરીને ઘણું કમાયા તેનું ‘માનપત્ર’ પણ તૈયાર થઈ જાય-પણ પછી મૂળ માણસ પાસે નિજાનંદે જીવવાનો ઝાઝો વખત રજા જ નથી હોતો. આનંદથી જીવવા માટે પણ એક મિજાજ જોઈએ છે. પણ આપણે જે જાતજાતની ચીજોની પાછળ દેખાદેખીથી દોડ્યા, તેમાં વારંવાર પેટ ઉપર ચાલ્યા અને પેલા મસ્ત

મિજાજનું તો સત્યાનાશ કાઢી નાખ્યું. માણસ જીવવામાં પણ કોઈકની નકલ કરે છે, જાણ્યે કે અજાણ્યે. તે પોતાની જિંદગીની કોઈ મૌલિક ક્રિતાબ લખવા બેસતો જ નથી. હાસ્યકથાઓના મશહૂર લેખક પી.જી. વૂડહાઉસે પોતાની આત્મકથનીના એક લેખમાં લખ્યું છે કે મારી પાસે ઘણા બધા માણસો આવે છે અને મને કહે છે કે તમે મારી જિંદગીની કથા સાંભળો! મારી જિંદગીની કથા સાંભળીને ‘આફરીન’ પોકારી ઊઠશો અને પછી તેના ઉપરથી તમે જે વાર્તા લખશો તે એટલી રસિક અને દિલધડક હશે કે વાચકો પુશપુશ થઈ જશે. હું જવાબમાં તેમને કહું કે હું બરાબર સાંભળું છું. તમારી જિંદગીની દિલધડક કથા મને જરૂર કરો. એ પોતાની જિંદગીની કથા કહેવા માંડે છે ત્યારે ઘણુંબધું કહી નાખવાના તાનમાં હોય છે, પણ પછી લોચા વાળવા માંડે છે, એમની જિંદગીની કથા હું સાંભળી લઉં પછી થાય છે કે આ માણસોને શું કહું? તેમને સાચું કહું તો તેમને માઠું લાગી જાય. બાકી એમને એટલું કહેવાનું મને મન થાય છે કે ભલા માણસ, ઠીક છે. તમે મલાવી મલાવીને તમારી જિંદગીની વાત તો કરી પણ આમાં ક્યાં છે રસ, ક્યાં છે દિલધડક પ્રસંગો, ક્યાં છે સાહસ, ક્યાં છે શૌર્ય? શું છે તમારી જિંદગીમાં? એવું લાગે છે કે તમે તો ખરેખર સાચા અર્થમાં જીવ્યા જ નથી. કોઈક નીરસ કથાની આછીપાતળી નકલ જ કરી હોય એવું તમે જીવ્યા છો. તમારે તમારી જિંદગીની એક દિલધડક કથા બનાવવી છે, પણ તમે જ્યારે એવી જિંદગી જીવ્યા જ નથી ત્યારે તેમાંથી એવી કથા કઈ રીતે બની શકે? કેટલાક માણસો માને છે કે સુખસંપત્તિનાં સાધનો ગમે તે ભોગે ઊભાં કરવાં, પેદા કરવાં એનું નામ જિંદગી. બીજા કેટલાક વળી માને છે કે સાચાં કે ખોટાં જાતજાતનાં માનપત્રો અને પ્રમાણપત્રો ભેગાં કરવાં એ જ જિંદગી! બીજા કેટલાક વળી એમ જ માને છે કે બસ ક્યાંક નજર ચોંટેલી રહેવી જોઈએ, નહીં પોતાની અંદર જોવાનું, નહીં આસપાસ નજર કરવાની, નહીં દિલને ઢંઢોળવાનું કે નહીં મગજને ક્યાંય સાચી રીતે કસોટીએ ચઢાવવાનું. દુનિયા જેને ‘સુખ’, ‘આનંદ’, ‘વૈભવ’, નસીબ સમજે છે તે તો માત્ર રૂપિયાની જાદુગરી છે! એટલે ગમે તેમ કરીને ગમે તે ભોગે રૂપિયા મેળવો-બસ! એ માટે ભલે બધું જ હોમી દેવું પડે. જિંદગીમાં જે કંઈ લીલુંછમ છે તે બધું ભલે બળીને કાળુંમેંશ કે રાખ થઈ જાય. પછી માણસ પાસે કંઈ જ બચતું નથી. તે પોતે પણ બચી શકે તેમ નથી હોતો ત્યારે તેને અંતિમ ક્ષણે સંભવતઃ ભાન થાય છે કે જિંદગીમાંથી કશું કામનું તો પામ્યા નહીં અને જે પામ્યા તે હવે પોતાના કોઈ કામનું તો રજૂ જ નથી. જીવતા કે મૂઆ પછી વીમાની એક પોલિસી પાકે એટલું જીવ્યા. બાકી, જીવવા જેવું જે ઘણુંબધું હતું તે તો ન જ જીવ્યા. પોતાની અંદર જ પરમ આત્માનાં કે પરમ શક્તિનાં દર્શન કર્યાં હોત, સમગ્ર સૃષ્ટિમાં પ્રાણ અને પદાર્થના અગણિત આવિષ્કારોમાં પરમ આત્માના કે પરમ શક્તિના એક અંશરૂપે પોતાની જ છબીનાં પણ દર્શન કર્યાં હોત-આ બધામાં પોતાને ભેળવીને અને પોતાનામાં આ બધું મેળવીને જીવ્યા હોત તો જિંદગીનો આનંદ કાંઈક જુદો જ હોત. એવું કર્યું હોત તો મોતની ક્ષણે મૂલ્યવિહીન મીડું બની ગયાની-નામશેષ થઈ ગયાની લાગણી ન થાત, પણ પ્રેમ અને પ્રકાશની પરમ ચેતનામાં ભળી જઈને મુક્તિ પામ્યાનો આનંદ જ થયો હોત.

જિંદગીનું ગાડું:

સત્તેર વર્ષના એક સંબંધીની તબિયત નરમ હોવાનું જાણીને ખબરઅંતર પૂછવા ગયો હતો. તેમણે કહ્યું: ‘તબિયત તો ઠીક છે. તબિયતનું ગાડું તો જેમ તેમ ગબડાવ્યે રાખું છું, પણ આ જિંદગીનું ગાડું સીધા દેખાતા રસ્તે પણ એવા ખાડામાં જઈ પડ્યું છે કે હવે તે એમાંથી બહાર નીકળીને આગળ કેમ ચાલશે એ સવાલ અંતરને કોરી ખાય છે. વર્ષો પહેલાં મને એમ

હતું કે રૂપિયા મને બચાવશે, પણ મારા રૂપિયા મને બચાવી શક્યા નહીં. બંને દીકરાએ એવાં સાહસ કર્યાં કે મારી બધી જ બચત એમાં તણાઈ ગઈ. હવે જે કંઈ મિલકત છે તેને પણ હું સાચવી શકું તેમ નથી, કેમ કે બંને દીકરાઓને જે ખોટ ગઈ છે તેના પડછાયામાં તે પણ અલોપ થઈ જશે. કેટલી ગણતરી કરીને મેં મારી જિંદગીનું આયોજન કર્યું હતું, પણ મારી બધી ગણતરીઓ ખોટી પડી. મને લાગે છે કે ગણતરી કરીને જીવવાથી પણ આખરી ઘડી સુધીના સુખનું કોઈ આયોજન શક્ય જ નથી. આપણે આપણું ઘર બાંધીને બરાબર બેઠા હોઈએ અને માનીએ કે હવે અહીં તો દુઃખની વાછટ પણ ક્યાંયથી આવી શકે તેમ નથી, પણ ખબર ન પડે તેમ દુઃખનું વાવાઝોડું ફૂંકાય છે અને એમાં બધું જ ખોવાઈ જાય- ધોવાઈ જાય એવું બને છે. દીકરાઓની ભૂલો જોઈ શકું છું, પણ બહુ વિચાર કરું ત્યારે એમ લાગે છે કે એમને દોષ દેવાનું પણ નકામું છે. મારી જિંદગીના અંત ભાગે આટલું દુઃખ લખ્યું ન હોત તો છોકરાઓને આવી કુબુદ્ધિ સૂઝી ન હોત! આમ તો દીકરા સારા છે, પણ દીકરા સારા હોય પણ કમનસીબ હોય તો કોને દોષ દેવો? એમ લાગે છે કે માણસના નસીબમાં જેટલું સુખ લખ્યું હોય એટલું જ તેને મળે છે અને જેટલું દુઃખ લખ્યું હોય તેટલું તેણે ભોગવવું જ પડે છે પછી માણસને દુઃખ પહોંચાડનારાઓનો વાંક કાઢવાનો અર્થ શું? દીકરા, પત્ની, ભાઈ, ભાગીદાર અને સંબંધીઓ-આ બધાં તો બિચારા માત્ર ટપાલીઓ છે! ખરાબ સમાચારનો ભાર લઈ આવનાર ટપાલી ઉપર ઘડીક ગુસ્સો આવે, પણ પછી સ્વીકારવું પડે એ તો માત્ર ટપાલી છે! ટપાલ લખનારો અને મોકલનારો તો કોઈક બીજો જ છે!' કોઈ વાર સુખની પાછળ સંતાઈને દુઃખ ઊભું હોય છે. કોઈ વાર દુઃખની પાછળ સુખ ઊભું હોય છે, પણ દુઃખ જ્યારે આવે છે ત્યારે કેટલાક માણસ નાસભાગની મનોવૃત્તિથી વર્તે છે. તેને પોતાનું રહેઠાણ દુઃખના કારણરૂપ-દુર્ભાગી લાગે છે. પોતાનું નવજાત બાળક દુઃખના કારણરૂપ-દુર્ભાગ્યના જન્મ જેવું લાગે છે પણ આ રીતે વિચારવાનું ખોટું છે. નાસભાગ કરવાથી દુઃખ પોતે ચાલ્યું જતું નથી. એ રીતે દુઃખથી છુટકારો થતો જ નથી. દુઃખનો તો સામી છાતીએ મુકાબલો કરવો જ પડે છે. માણસ દુઃખથી દૂર ભાગે છે. ઘર બદલે છે, ગામ બદલે છે, સ્વજનોને છોડી દેવા સુધીનું પગલું પણ ભરે છે, છતાં દુઃખથી છુટકારો થતો નથી. જે હિંમત હાર્યા વગર દુઃખનો સામનો કરે છે તેને વહેલો-મોડો અનુભવ થાય છે કે છેવટે એના ભાગ્યના દેવતાને વરદાન માગવાનું નિમંત્રણ તેને આપવાની ફરજ પડે છે. કેટલાય માણસો એવું માને છે કે કોઈ પણ દુઃખની સામે સાચી ઢાલ હોય તો તે રૂપિયો છે, પણ અનુભવે માણસ જોઈ શકે છે કે આ વાત સાચી નથી. રૂપિયાથી સુખ મળી જાય અને રૂપિયાથી બધું દુઃખ ટળી જાય છે તે એક વહેમ છે. પુષ્કળ રૂપિયા હોવા છતાં માણસના જીવનમાં જાતજાતનાં દુઃખ આવતાં આપણે જોઈએ છીએ. રૂપિયા ન હોવા છતાં માણસના જીવનમાં જાતજાતના સુખનું આગમન થતું આપણે જોઈએ છીએ. એક ભાઈએ છાતી ઠોકીને એવો દાવો કર્યો કે મારો શ્રેષ્ઠ અને એકમાત્ર મિત્ર રૂપિયો જ છે, મિત્રો તો બીજા ઘણા છે પણ તેમને મારી પાસે લઈ આવનારો તો મારો ઉત્તમ મિત્ર રૂપિયો જ છે, પણ આ શું સાચું છે? રૂપિયા પુષ્કળ હોવા છતાં માણસનો કોઈ મિત્ર ન બને એવું બને છે અને દુઃખમાં આવી પડેલા માણસની મદદે તેના મિત્રો કે સંબંધીઓ વિનાસંકોચ દોડી આવે એવું પણ બને છે. રૂપિયા ગમે તેટલા હોય, પણ તે દુઃખ કે પીડાના સમયમાં થોડી રાહત આપવામાં મદદરૂપ થાય તેવું બની શકે. રૂપિયાથી કોઈ દુઃખ કે પીડાને પૂરેપૂરાં ટાળી શક્યું નથી. સમર્થ રશિયન લેખક ઈવાન તુર્ગીનેવની પાસે પૈસા તો પૂરા હતા, પણ ૬૪ વર્ષની ઉંમરે એમને છાતીમાં અસજ્ઞ પીડા ઊપડી. પીડામાં રાહત મેળવવા માટે મોર્ફીનનાં ઈંજેક્શન લેવાં પડ્યાં, પણ એ બે મિનિટ માટે પણ ઊભા રહી શકતા નહોતા કે પંદર મિનિટ માટે પણ સળંગ બેસી શક્યા નહોતા. આમ છતાં તેમણે પોતાની પીડાનો સામનો બહાદુરીથી કર્યો હતો. એક તબક્કો એવો આવ્યો કે હલનચલન પણ શક્ય ન રહ્યું, છતાં તુર્ગીનેવ હિંમત હાર્યા નહીં, તેમણે કહ્યું કે, 'પરિસ્થિતિ જરૂર ખરાબ છે, પણ આથી વધુ ખરાબ પણ સંભવી શકતી હતી. મારી આંખો ગઈ હોત તો? અગર હું પગ જ ગુમાવી બેઠો

હોત તો? હું હજુ કંઈક કામ તો કરી શકું એમ છું.’ ફાંસના નેપોલિયને ઘણીબધી ભૂલો કરી હતી અને છેવટે તે પદભ્રષ્ટ થયો. દહાડા દુઃખના હતા, પણ તે હિંમત હારી ગયો ન હતો. પોતાના દુર્ભાગ્ય માટે તેણે બીજા કોઈને દોષ દીધો નથી. તેણે કહ્યું હતું: મારા પતન માટે ખુદ મારા સિવાય બીજા કોઈને હું દોષ દેતો નથી. મારા સિવાય બીજા કોઈનો દોષ નથી. સાચું કહું તો હું જ મારી જાતનો સૌથી મોટો શત્રુ બની રહ્યો. આ વાત કેટલી બધી સાચી છે! માણસ શાંતિથી વિચાર કરે તો તેણે કબૂલ કરવું પડે કે તેની સાથે સૌથી વધુ શત્રુતા તેણે પોતે જ દાખવી હોય છે.

સુખમાં દુઃખનું સ્મરણ મધુર બની રહે છે

લગ્નજીવનનાં પચાસ વર્ષ પૂરાં કરી ચૂકેલાં એક વૃદ્ધ દંપતી માટે અવસર તો હતો ખુશાલીનો, પણ આનંદના આવા અનોખા પ્રસંગે પત્ની કશુંક એવું બોલતી હતી, જે સાંભળીને પતિના ચહેરા પર ક્ષોભ અને અણગમાના ભાવ આવી જતા. પત્નીનો ઈરાદો આવા શુભ પ્રસંગનો ઉમંગ જરાય ઓછો કરવાનો નહોતો, પણ કદાચ તેને ખ્યાલ જ નહીં રહ્યો હોય કે નહીં કહેલી-નહીં કહી શકાયેલી વર્ષોજૂની નાની નાની-નજીવી નજીવી વાતોને યાદ કરવાનો કે પતિને તેની યાદ આપવાનો આ પ્રસંગ જ નહોતો. વર્ષો પહેલાંની એ નાની નાની વાતોનું કંઈ જ મહત્ત્વ નહોતું. આજે તેને યાદ કરવાની કશી જરૂર પણ નહોતી, છતાં પત્ની તો જાણે પોતાનાથી કહી નહીં શકાયેલી નાની નાની વાતો કહેવાનો આ જ ખરો મોકો હોય તેમ બોલ્યે જતી હતી. પતિના ચહેરા પર વારંવાર ક્ષોભ અને પીડાના ભાવ આવી જતા હતા. માણસ વર્ષોજૂની નાની નાની વાતોનું આવી રીતે ખોટા સમયે અને ખોટા પ્રસંગે રટણ કરવાની લાલચ રોકી શકતો નથી અને તેથી તે ખરેખર ખરા પ્રસંગે જીવવાનું જ ભૂલી જાય છે. સ્ત્રી દાંપત્યજીવનનાં પચાસ વર્ષ પૂરાં કરવા સદ્ભાગી બની છે તેને પોતાના આવા સદ્ભાગ્યનું સાચું મૂલ્ય મનમાં વસ્યું નથી. તે તો આટલી લાંબી યાત્રામાં અહીં-તહીં વાગેલા ધક્કા, થોડાક કાંટા, થોડાક ઉઝરડા અને થોડાક કઠોર શબ્દોને ભૂલી જવાના બદલે ખાસ આ પ્રસંગે જ યાદ કરીને જાણે એવું સાબિત કરવા માગે છે કે મારા સુખનો ચંદરવો એકથી એક ચઢિયાતા આભલાથી જ ભરેલો નથી- એમાં ઠેર ઠેર ઝીણાં ઝીણાં કાણાં છે તેની તરફ હું તમારું ધ્યાન આજના પ્રસંગે ખાસ દોરું છું. પચાસ વર્ષ પહેલાં પોતાનાં લગ્ન થયાં ત્યારે તેમના પતિ પાસે કંકોતરી છપાવવાના પૈસા નહોતા એ હકીક્ત તેમને અત્યારે યાદ કરવાનું મન થાય છે, પણ એમાં આવો અફસોસ શા માટે? પુત્ર અને પુત્રીના લગ્નપ્રસંગે તો મોંઘામાં મોંઘી કંકોતરી છપાવી શકવાની સારી સ્થિતિમાં તે આવી ગયાં હતાં તેનું શું? આવી સારી સ્થિતિ માટે ઈશ્વર સહિત કોઈનો પાડ માનવો હોય તો માનો અને ન માનવો હોય તો ન માનો, પણ આવી સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ તે હકીક્તની તુલનામાં પેલી નાની હકીક્તનું શું મહત્ત્વ છે? આવી વાત યાદ કરવામાં ખરેખર ખોટું કંઈ નથી. જો તમે તેમાં રહેલા ડંખ અને કડવાશને નિતારી નાખી શક્યા હો તો કંઈ ખોટું નથી. ભૂતકાળની એ નાની નાની વાતોમાંથી તમે ડંખ અને કડવાશને નિચોવી શક્યા હશો તો એ પ્રસંગોનું સ્મરણ નરી ગમ્મત બની જશે.

તીવ્ર યાદશક્તિ સારી વાત છે, પણ યાદ રાખવા જેવું શું છે અને ભૂલવા જેવું શું છે તેનો વિવેક નહીં હોય તો તીવ્ર સ્મરણશક્તિ અભિશાપ બની જવાનો પૂરો સંભવ રહે છે. ઘણું બધું યાદ રાખવા જેવું હોય છે અને ઘણું બધું ભૂલી જવા જેવું હોય છે, છતાં તમે કંઈ પણ યાદ રાખી શકો તેમ હો અને યાદ રાખવા માગતા હો તો જરૂર યાદ રાખો, પણ તેમાંથી ડંખ અને કડવાશનો કાંટો દૂર કરી શકો તેમ હો તો જ તેને સ્મરણપોથીમાં દાખલ કરો. તમે જો માત્ર ડંખ અને કડવાશ જ

યાદ કરવા માગતા હશો તો તમારા માટે આજનો તાજો દિવસ વીતી ગયેલી કોઈક ક્ષણની કાળી શાહીના ઊંડેલા છાંટાથી ખરડાઈ ગયેલો બની જશે. વીતી ગયેલી વાતોમાંથી તમે ડંખ અને કડવાશને જો દૂર કરી શકો તો તેની સ્મૃતિ ‘સ્મરણનો જ લહાવો’ બની જશે. જે ડંખને દૂર કરી શકે છે, ભૂલી જવા જેવું ભૂલી શકે છે અને ઘણું બધું માફ કરી શકે છે તેનો જીવવાનો આનંદ જુદો જ હોય છે પણ માણસો કોણ જાણે કેમ પાછલા હિસાબો ફરી ફરીને ઉથલાવવાની અને સરભર કરવાની જીદ છોડી જ શકતા નથી. આજે ખીલેલાં ફૂલ જોઈ શકતા નથી. આજે ખીલેલાં ફૂલ જોતી વખતે કે કોઈને બતાવતી વખતે વર્ષો પહેલાંના કાંટા ત્યાં હાજર કર્યા વિના રહી શકતા નથી. આજના ફૂલને ગઈ કાલના એ કાંટા સાથે સીધો કોઈ સંબંધ નથી. આજની સુખની ક્ષણે ગઈ કાલનું દુઃખ યાદ કરીને તેને વિશેષ માણી શકતા હો તો જરૂર માણો. સુખમાં દુઃખનું સ્મરણ મધુર બની રહે છે અને બની રહેવું જોઈએ. એ જ રીતે દુઃખમાં સુખનું સ્મરણ આશ્વાસનરૂપ બનવું જોઈએ. આજે દુઃખ છે, ગઈ કાલે સુખ હતું. આવતી કાલે સુખ આવશે. સ્મરણશક્તિને આવા રચનાત્મક અને પ્રસન્નતાપ્રેરક બળ તરીકે વાપરવાના બદલે તેને નકારાત્મક અને નિરાશાપ્રેરક કળ તરીકે જ વાપરશો તો આજની ક્ષણની મીઠી બદામને ગઈ કાલની કડવાશથી ચાવવા જેવો ઘાટ થશે. ફેન્ય લેખક જીન દ લા બ્રુયરનું એક સરસ વિધાન છે- માણસની જિંદગી એટલે ત્રણ ઘટના: જન્મ, જીવન અને મૃત્યુ. માણસને પોતાના જન્મની ક્ષણનું ભાન સંભવી ન શકે, તે પીડામાં મૃત્યુ પામે છે અને જીવવાનું ભૂલી જાય છે. જે સૌથી વધુ મહત્ત્વનું છે તે ભૂલી જાય છે. કેટલાક માણસો જિંદગીને નર્યા કુતૂહલનો વિષય બનાવી દે છે. જિંદગી નર્યા કુતૂહલનો વિષય નથી. જે તેને વિસ્મયનો વિષય બનાવે છે તેને જિંદગી જીવવાની ખરી મજા પડે છે. જિંદગીને અહંકાર અને આક્ષેપના બે ખીલાની વચ્ચે બાંધવા જેવી નથી..

વૃદ્ધ લોકો રૂના ઢગલા જેવા હોય છે

કેટલીક વાર મોડી રાત સુધી ઊંઘ આંખમિચોલી રમતી હોય છે. એક ભાઈએ આવી જ એક રાત્રે થાકીને ટીવી ચાલુ કર્યું અને એક ફિલ્મ આવી રહી હતી ‘રૂઈ કા બોઝ’. ફિલ્મ દિલચસ્પ લાગી અને જોવા લાગ્યા. ફિલ્મની વાર્તા એવી ચાલે છે કે એક વૃદ્ધ ઘરની બહાર બેઠો-બેઠો દર વખતે એવી બુમરાણ કરે છે કે વહુ-દીકરો અને બાળકોથી અસંતુષ્ટ છું. બીજા લોકો પણ તેને ચીડવવામાં બાકી રાખતા નથી. વૃદ્ધનો એક મિત્ર તેને સમજાવે છે કે વૃદ્ધ લોકો રૂના ઢગલા જેવા હોય છે, શરૂઆતમાં ઘરના લોકોને હલકાફુલકા લાગે છે, પરંતુ પાછળથી ભીના રૂની જેમ ભારે લાગે છે. રૂ હળવું હોય છે એમ પોતાનાં બાળકોની થોડી વાત ધ્યાનમાં ન રાખો એને સાંભળી ન હોય એ જ રીતે રહેવા દો. યા માટે રાખવામાં આવેલું દૂધ મીંદડી પી જાય તો માની લો કે સાચે જ મીંદડી પી ગઈ હશે. મકાઈની રોટી ન મળે તો દાળ-ભાત જ મળે તો પ્રેમથી જમી લો. વિચારો, તમારી વહુ તમારા નાજુક પેટની દેખભાળ કરે છે. વૃદ્ધો બદલાતા નથી. એક દિવસ એ નારાજ થઈને જાત્રા કરવા ચાલ્યા જાય છે, ક્યારેય પાછા ન આવવાના રટણ સાથે. તેમને વિદાય કરતી સમયે ઘરના તમામ લોકોની આંખો ભીની થઈ જાય છે. ઘરના લોકો તેમના જલદી ઘરે પરત ફરવા માટે માનતાઓ માને છે. પરિવારના લોકો અચાનક તેમની વિદાયથી અસુરક્ષા અનુભવે છે. હવે ઘરનું ધ્યાન કોણ રાખશે. તેમના સહારે ગમે ત્યાં ફરવા નીકળી જવાતું હતું. કૂતરા, મીંદડી અને અજાણ્યાને કોણ ભગાડશે. વૃદ્ધને પણ જેમ ગાડી આગળ પસાર થાય છે તેમ પોતાના મિત્રની કહેલી વાત યાદ આવે છે. વહુ-દીકરાની મજબૂરી, બાળકોની માસૂમ શેતાની બધું જ સ્પષ્ટ નજર આવવા લાગે છે અને પછી અડધા રસ્તેથી જ તે ગાડીને ઘર તરફ પાછી વાળવા માટે કહે છે. જીવનમાં આપણને પ્રતિદિવસ આવાં દૃશ્ય

જોવા મળે છે. જીવનની સંધ્યામાં આપણા વૃદ્ધો પોતાની કેટલીક આદતોથી અને કેટલાંક બાળકોની સંવેદનહીનતાથી દુઃખી જીવન વ્યતીત કરે છે. બીજી તરફ યુવા દંપતી પણ પોતાની આર્થિક જવાબદારીઓના કારણે નોકરી કરે છે અને બાળકોને મોટા ભાગે આયા બહેનોના સહારે છોડી દે છે. ઘરમાં બાળકોની સંભાળ રાખનાર કોઈ ન હોય તો તાજેતરમાં બેંગલુરુમાં જે થયું તે તમામ વ્યક્તિ સાથે પણ થઈ શકે છે. સાત મહિનાના બાળકને રોજ નશીલાં દ્રવ્યો પીવડાવી, ફાટેલાં કપડાં પહેરાવી તેની આયા ભીખ માગનાર લોકોને ભાડે આપતી હતી અને પોતે ઘરે એશ કરતી હતી. મા-બાપ રાત્રે ઘરે પાછાં ફરે છે, એક દિવસ ઘરે વહેલાં આવ્યાં ત્યારે આ રહસ્ય પરથી પરદો હટી ગયો. દાદા-દાદી, નાના-નાનીના સંરક્ષણમાં બાળકોના આત્મવિશ્વાસને સુરક્ષિત રાખવાની ભાવના હોય છે. જે ઘરમાં ગૃહિણી બહાર નથી જતી ત્યાં વૃદ્ધ સભ્યોની પ્રાસંગિકતા રહે છે. પરિવારમાં સુખથી રહેવા માટે તમામ સદસ્યોએ પોતાના સ્વભાવને સુધારીને અને કાબૂમાં રાખીને મુલાયમ વ્યવહાર કરવો જોઈએ. આમ, પરિવારમાં વૃદ્ધોની પણ એટલી જ જરૂર છે. ઘરમાં જો વડીલોનો સાથ હશે તો પરિવારમાં આનંદ-આનંદ જેવો માહોલ હંમેશાં ટકી રહેશે.

જીવનનું ગણિત એકદમ અકળ છે

રશિયન નવલકથાકાર દોસ્તોવસ્કીનું એક વિધાન છે, “બે ગુણ્યા બે કે બે વત્તા બે એટલે ચાર-આ ગણિત જિંદગીનું નથી!” જિંદગી તો આવી કોઈ ગણતરીઓને સાચી જ પડવા દેતી નથી, છતાં બધા જ માણસો જાતજાતની ગણતરીઓ કરે છે-પોતાની ગણતરી ઉપર તેમનો મદાર હોય છે. માણસો માને છે કે બરાબર ગણિત ગણ્યું હોય તો તે ખોટું પડે જ કઈ રીતે? અનુભવે માણસને સમજાય છે કે જિંદગીમાં કોઈ કોઈ વાર કોઈક ગણતરી સાચી પડે છે અને કોઈ કોઈ વાર જિંદગી ગણિતના દાખલા જેવી લાગે છે, પણ ઘણુંખરું તો જિંદગી ‘બે અને બે એટલે ચાર’ના ગણિતના તાબે થતી નથી. માણસ ખૂબ જ ચીવટથી અટપટી ગણતરી કરે છે અને ધાર્યું પરિણામ આવવાની ‘ખાતરી’ રાખીને હરખાય છે, પણ જ્યારે તે જુએ છે કે તેની કાળજીપૂર્વકની બધી જ ગણતરીઓ ખોટી પડી છે-ખોટી પડવાનું ચોક્કસ કારણ પણ તે શોધી શકતો નથી ત્યારે તેની મૂંઝવણનો અને હતાશાનો પાર રહેતો નથી. માણસ જિંદગીને ગણિતનો દાખલો ગણીને ચોક્કસ ગણતરી કરે છે, પણ કોઈક અકળ તત્ત્વ દાખલ થઈ જાય છે અને કશુંક અણધાર્યું-અચાનક બને છે. બધી જ ગણતરી ખોટી પડી જાય છે. માણસની આ જ ખરી પરીક્ષા છે- અચાનકને કઈ રીતે પહોંચી વળવું? કોઈક અદીઠ શક્તિનો આ બધો દોરીસંચાર છે તેમ સમજીને જે કંઈ સામે આવે તેને અપનાવી લેવું પડે છે. કોઈક પરમ શક્તિમાં શ્રદ્ધા રાખીને જિંદગીને ચાહવાનું ચાલુ રાખવું પડે છે. કશા જ વાજબી કારણ વગર માતા પોતાના નાદાન બાળકને પણ ચાહે એ રીતે જિંદગીને ચાહવી પડે છે. જિંદગીમાંથી માણસને જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તે આ પ્રેમનું જ પરિણામ હોય છે. દુઃખ પણ પ્રેમના પુરસ્કારરૂપે જ સ્વીકાર્ય બને છે. તેને કોઈની નિર્દયતા કે નફરતરૂપે તમે જુઓ તો એ પીડા અસહ્ય બની જાય છે. જિંદગીમાં અણગમતી પરિસ્થિતિ આવે ત્યારે માણસે તેને હસતા મુખે જ પહોંચી વળવું પડે છે. આપત્તિને પણ મજાક ગણી લેવી પડે છે. નાટ્યકાર જ્યોર્જ બનાર્ડ શોના પિતા એક દિવસ ઘેર આવ્યા-પેટ પકડીને એ હસતા હતા. ઘરનાં બધાંને નવાઈ લાગી, આટલું બધું હસવાનું? શોના પિતાએ કહ્યું: ‘મારો ધંધો ચોપટ થઈ ગયો છે! એટલી મોટી ખોટ ગઈ છે કે વાત ન પૂછો! હસું નહીં તો બીજું શું કરું? હસવા સિવાય બીજો કોઈ ઈલાજ દેખાતો નથી.’ અમેરિકાના હાસ્યલેખક માર્ક ટ્વેઈન કીમતી ખનીજની ખાણની ખોજમાં દોડી રહેલા ટોળામાં જોડાયા અને મોટી ખોટ ખાધી. આ

અનુભવનું વર્ણન કરતાં તેમણે એક મિત્રને લખ્યું: ‘મેં મારી જિંદગીમાં આજે આર્થિક ધરતીકંપની પહેલી ધ્રુજારીનો અનુભવ કર્યો!’ કોઈકને જિંદગીમાં આવો નાનો કે મોટો આર્થિક ધરતીકંપનો આંચકો લાગે છે, પણ આવા આંચકાના પ્રકાર તો અનેક હોય છે. માણસને આવા નાના-મોટા આંચકા સહન કરતાં અને હજમ કરતાં શીખવું પડે છે. જે કંઈ અચાનક બને છે તે બધું જ ખરાબ હોય છે એવું પણ નથી. કેટલીક વાર તો સુખદ આંચકો આપી જાય એવું કશું બને છે. એવું પણ બને છે કે કોઈ કોઈ વાર અચાનકનો ચહેરો પ્રથમ નજરે બિહામણો લાગે પણ તેનું પરિણામ આગળ ઉપર એવું સુખદ આવે કે એક વાર જે અનિષ્ટ લાગ્યું હોય તે જ પરમ હિતકારી લાગે! કશુંક અચાનક સામે આવી પડે ત્યારે તેને એકદમ કિસ્મતનો આખરી ફેંસલો ગણીને ગભરાઈ ન જવું! હાસ્યરસિક નવલકથાઓના લેખક પી.જી. વૂડહાઉસ સિત્તેર વર્ષના થયા અને એમને લાગ્યું કે પગ પાણીપાણી થઈ જાય છે. મગજ જાણે બહેર મારી ગયું હોય તેવું લાગે છે! ચક્કર આવતા હોય એવું લાગે છે. તેમણે તબીબોની મદદ માગી. એવો અભિપ્રાય આવ્યો કે મગજમાં કેન્સરની ગાંઠ છે. વૂડહાઉસ કહે છે કે નિદાન સાંભળીને પહેલી ક્ષણે તો મોતિયા મરી ગયા, પણ પછી વળી વિશેષ તબીબી જાંચ કરાવી. દાકતરે કજ્જું કે મગજમાં કેન્સરની ગાંઠ નથી. તમને જે કંઈ નબળાઈ લાગે છે તે વૃદ્ધાવસ્થાની અસર છે! તબિયતની સંભાળ લો! પી.જી. વૂડહાઉસ નેવું વર્ષથી પણ વધુ જીવ્યા અને લખતા રજા. કશુંક અચાનક બને, આપત્તિજનક લાગે ત્યારે તેનાથી એકદમ ગભરાઈ ગયા વિના તેને હળવી રીતે જોવાની સલાહ વૂડહાઉસ આપે છે. અલબત્ત, આમ કહેવું જેટલું સહેલું છે તેટલું અમલમાં મૂકવાનું સહેલું નથી, છતાં ઘણા માણસો કોઈ ને કોઈ શ્રદ્ધાના બળે મનને મજબૂત કરે છે અને ભાંગી પડતા નથી. જિંદગીને તમે ‘બે વત્તા બે એટલે ચાર’ એવા ગણિતનો સાદો દાખલો ગણશો તો ડગલે ને પગલે

કોઈને કષ્ટ આપવાનું કારણ ન બનીએ

રામ શબરીની ઝુપડીમાં ગયાં ત્યારે ભાવવિભોર થઈ ગયા હતાં. તેમણે વનમાં જે પણ ફળ હતા, તે રામને ખાવા માટે આપ્યા હતાં. શબરી ઈચ્છતી હતી કે રામ માત્ર મીઠા બોર જ ખાય, આ માટે પહેલા પોતે જ તે ફળ ચાખી લેતી અને પછી એંડા બોર રામને આપતી હતી. લક્ષ્મણને શબરીનો આ વ્યવહાર સારો ન લાગ્યો. તેમણે રામને ધીમેથી કજ્જું કે, તમે એંડા બોર ખાવાની ના પાડી દો. રામે આ અંગે કજ્જું કે, “પ્રેમને કારણે શબરી આવું કરી રહી છે. જો તેને આવું કરવાની ના પાડીશું તો તેને પીડા-કષ્ટ થશે. રામ શબરીને જરા પણ ભાવનાત્મક કષ્ટ દેવાના પક્ષમાં નહોતા.” જ્યારે રામ વનવાસમાં ગયા ત્યારે કૈકેયીને ત્રણ વાર મળવા ગયા હતા. રામ જાણતા હતા કે કૈકેયી થોડા સમય બાદ જરૂર પોતાની ભૂલનો અનુભવ કરશે અને તેને આત્મગ્લાની થશે. પરિણામે તેમણે કૈકેયીને પહેલાથી જ એવો અનુભવ શરૂ કરી દીધો કે તેના દ્વારા આપવામાં આવેલા વનવાસને કારણે રામને કોઈ જ ક્રોધ નથી. તે પહેલાની જેમ જ ક્રોધ રહિત અને માતૃસેવક છે. તે કૈકેયીને સદા ભાવનાત્મક પીડાથી મુક્ત રાખવાનો પ્રયાસ કરવાના મૂડમાં હતા. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં એક સ્પષ્ટ સંદેશ છે કે આપણે એવો વ્યવહાર ન કરવો જોઈએ કે કોઈના કષ્ટનું કારણ બનીએ. આ સંબંધમાં એક પૌરાણિક કથા છે, જે આપણને વર્તમાન ક્લેશપૂર્ણ યુગમાં માર્ગદર્શન આપી શકે. ગૌતમી નામની એક બ્રાહ્મણી ગામડાંની બહાર એક સરોવરના કિનારે ઝૂંપડું બનાવીને રહેતી હતી. તેના પતિનું નિધન થઈ ચૂક્યું હતું. પરિણામે ભોજન વ્યવસ્થા માટે તેનો પુત્ર વિજય ભિક્ષા માંગીને લાવતો હતો. એક દિવસ તે પોતાની ગાયને પાણી પીવડાવવા માટે સરોવરના બીજા કિનારે લઈ ગયો. સરોવરના કિનારે ઝેરીલો સાપ હતો, તેને દંશ મારી લીધો. બાળક વિજય તુરંત જ મૃત્યુ પામ્યો. ગૌતમી ઉપર

પહાડ તૂટી પડ્યો. તેનો સહારો એક માત્ર બાળક હતો, પરંતુ તે પણ હવે નથી રજી. ગ્રામવાસીઓ એકઠા થયા અને ગૌતમીને સાંત્વના આપવા લાગ્યાં. એજ ગામડામાં એક મદારી પણ રહેતો હતો. તેમણે વિજયને દંશ ભરનાર સાપને પકડી લીધો અને ગૌતમી પાસે લઈ ગયાં. મદારીએ કહ્યું કે, આ સાપે તમારા પુત્રને મૃત્યુલોકમાં પહોંચાડ્યો છે, હું આને ખૂબ જ કષ્ટ આપીને મારીશ. આ વાતથી રડતી ગૌતમીએ કહ્યું કે, નહીં, આ સાપને છોડી દો. તેને મારવાથી મારો પુત્ર પાછો નહીં આવે. જો આ સાપને મારીશું તો તેની પણ મા હશે, તે પણ મારી જેમ પરમ દુઃખી થઈ જશે. એક મા બીજી માના દિલની વાત જાણે છે. આને છોડી દો. આ વાત બાદ મદારી બોલ્યો કે આજે તમારા પુત્રને માર્યો, કાલે કોઈ બીજાના મારશે આ સાપ બહુ ઝેરીલો છે. ગૌતમીએ કહ્યું કે, સાપ ઝેરી હોવાથી તેમાં તેનો કોઈ દોષ નથી. આ તો પ્રકૃતિએ તેને આપ્યું છે. પ્રકૃતિ પ્રત્યેક કાર્ય સંતુલન બનાવવા માટે કરે છે. પરિણામે આપણે સાપને દોષી ન માનવો જોઈએ, તેને પણ ધરતી પર જીવવાનો અધિકાર છે. આમ, ભારતીય સંસ્કૃતિનો આધાર આપણી ધર્મ અને ભાવના ઉપર છે.

દરેક માણસને લાગે છે કે મને કોઈ સમજતું નથી અને મને કોઈ સમજવાની કોશિશ પણ નથી કરતું! લગભગ દરેક વ્યક્તિની આવી 'પ્રામાણિક' માન્યતા હોય છે. પોતાને કોઈ બરાબર સમજતું નથી એવા ખ્યાલના લીધે તેને ઓછું પણ આવી જાય છે. એક માણસ રીતસર ચિત્કાર કરીને કહે છે કે મારે બીજું કંઈ નથી જોઈતું-બસ, મારી એક જ લાગણી કે માગણી છે! કોઈક મને સમજે. પછી આવી વ્યક્તિ પોતાની જાત વિશે જાતજાતના ખુલાસા કરે છે-જાતજાતની નાની-મોટી સ્પષ્ટતાઓ કરે છે. તે એમ માને છે કે હું આ રીતે મારી લાગણી, મારો હેતુ, મારો આશય વગેરે વિશે જાતકબૂલાતનાં બયાનો રજૂ કરીશ એટલે કે કોઈ વ્યક્તિ મને સમજવા માગતી હશે તેને મને સમજવામાં ઓછી તકલીફ પડશે. હું મારું પોતાનું જ એક પાઠ્યપુસ્તક અને તેની સાથે માર્ગદર્શિકા જોડી આપું છું. મિત્રો, હવે તો મારા વ્યક્તિત્વ-વિશેષનું પાઠ્યપુસ્તક વાંચો, સાથેસાથે મેં પૂરી પાડેલી માર્ગદર્શિકા પણ જુઓ અને મને સમજો. દરેક વ્યક્તિને આવું લાગે છે, પણ બહુ ઓછી વ્યક્તિઓ ખરેખર એવો પ્રશ્ન પોતાની જાતને કરે છે કે હું 'મને કોઈક સમજો'નું જાહેરનામું બહાર પાડું છું, પણ હું ખુદ મને પોતાને સમજું છું? બીજો માણસ તેને આવો પ્રશ્ન કરે તો આવા પ્રશ્નનો મુકાબલો કરવા કોઈ તૈયાર થતું નથી અને જો થાય છે તો એ પ્રશ્નને ચપટીમાં ઉકેલી નાખે છે-ભલા માણસ, આ તે કેવો સવાલ! મને તો હસવું આવે છે! તમે પૂછો છો કે હું મને પોતાને સમજું છું? હું મને પોતાને સમજતો ન હોઉં એવું કઈ રીતે બને? હું અને મને પોતાને? કોઈ માણસને આપણે પ્રશ્ન કરીએ કે તમે તમારી પત્નીને બરાબર સમજો છો? તેમને તરત જ ખરાબ લાગશે? ચાર, કેવી વાત કરો છો! હું મારી પત્નીને સમજતો ન હોઉં તો તેને બીજું કોણ સમજતું હોય? આવો જ પ્રશ્ન તમે તેમને તેમના પુત્ર કે પુત્રી સંબંધે કરો તો પણ તેમનો જવાબ આવો જ હશે. વાત પિતાની હોય, માતાની હોય, બહેનની હોય કે મિત્રની હોય- બીજાને સમજવાની વાત આવે ત્યાં માણસ તરત જ કહેશે કે હું એને ન સમજું તો બીજું કોણ સમજે! કોઈ કોઈ વાર તો માણસ આવા પ્રશ્નના જવાબમાં ઇંછેડાઈને કહે છે કે આ તમે કેવો પ્રશ્ન કરો છો? મારી પત્નીમાં સમજવા જેવું શું છે? મારા પુત્રમાં વળી સમજવા જેવું શું છે? એવું તો એનામાં કંઈ નથી કે મને ન સમજાય! આ એક અજબ વાત છે કે દરેક માણસને પોતાની જાત રામાયણ કે મહાભારત જેવો ગ્રંથ લાગે છે ને બીજી વ્યક્તિની વાત આવે એટલે તેને બાળપોથી કરતાં વધુ ઊંચો દરજ્જો આપવામાં આવતો નથી. એમાં સમજવા જેવું વળી શું છે? એવો પ્રશ્ન કરનાર માણસ એમ માને છે કે બીજા કોઈ પણ માણસને સમજવાનો અર્થ તેને ઉકેલવો-ઓળખવો એટલો જ થાય છે અને કોઈ માણસ એવો ભેદી કોચડો તો છે જ નહીં કે પોતાની બુદ્ધિથી તેને પહોંચી વળી ન શકે, પણ આ તર્ક જ ખોટો છે, કેમ કે કોઈ પણ માણસ બુદ્ધિનો કોચડો છે જ નહીં એટલે કોઈ પણ માણસને બુદ્ધિના દાવપેચથી સમજવાનું કે

પહોંચી વળવાનું શક્ય જ નથી હોતું. વળી, કોઈ પણ માણસ ધારવામાં આવે છે તેવો સીધોસાદો-બારીમાંથી કૂદીને અંદર જઈ શકાય તેવો કે બહાર જ રહીને એક નજર અંદર કરતાં જ તેને પામી જઈ શકાય તેવો ખંડ હોતો જ નથી. કેટલા બધા લોકો સૈકાઓથી ઈશ્વરને ઓળખવાની-સમજવાની-પામવાની ઝંખના વ્યક્ત કરતા જ રહ્યા છે. આમાંથી જે કોઈ ઈશ્વરને કે બ્રહ્માંડને બુદ્ધિનો કોયડો સમજીને ઓળખવા ગયા ત્યાં તે નિષ્ફળ જ ગયા છે અને ખોટાં જ તારણો કાઢી બેઠા છે એટલે ઋષિઓ-મહાત્માઓ અવતારી પુરુષોએ એવું જ કહ્યું કે તમે પહેલાં તમારી જાતને તો ઓળખો. તમે ‘હું’ કરીને વાત કરો છો તો તમારો આ ‘હું’ કોણ છે? હવે આ કોઈ બુદ્ધિગમ્ય કોયડો ઉકેલવા જેવી વાત જ નથી. દરેક માણસ બીજા માણસને કે ઈશ્વરને ઓળખવા-સમજવાની વાત કરે છે ત્યારે તે એમ માનતો હોય છે કે આ પ્રશ્નના હાર્દ પર બુદ્ધિના રસ્તે પહોંચી શકાય છે, પણ હકીકતમાં બુદ્ધિ તો મદદરૂપ થવાને બદલે અંતરાયરૂપ બની જતી હોય છે. આપણે આપણી બુદ્ધિના અને આપણા જ્ઞાનના અહંકારને જરાક અળગો કરીએ તો આપણે કબૂલ કરવું પડે કે માણસને સમજવાનો રસ્તો તેની જિંદગીની સ્થૂળ ઘટનાઓ, તેણે પ્રગટ કરેલા કે અપ્રગટ રાખેલા સ્વાર્થો તેના પોતાના કબૂલાતનામા વગેરેનો અભ્યાસ કરવામાં રહેલ નથી. માણસને સમજવાનો માર્ગ તો એક જ છે-તેના હૃદયની નજીક જવાની કોશિશ કરવાનો અને તેથી પણ વધુ અગત્યનું તો તેને તમારા પોતાના હૃદયની નજીક લાવવાનો છે. બુદ્ધિથી માણસને સમજી શકાતો નથી. માણસનું તાળું પ્રેમની ચાવીથી ખૂલી શકે. જે સાચોસાચ ચાહવાની કોશિશ કરે છે તે બીજી વ્યક્તિને ઠીક અંશે સમજી શકે છે. તેને સંપૂર્ણપણે સમજવાનો દાવો કરવો એ તો મિથ્યાભિમાન કે ભ્રમ જ છે.

જિંદગી મશ્કરી કરે તેમાં દુઃખ શેનું?

પોતાના ભાગમાં આવેલી વાડી એ વર્ષો સુધી વેચી શક્યો નહીં, કેમ કે તેને વાજબી કિંમત મળતી નહોતી. વાડી ખરીદવા કોઈ આગળ આવતું નહોતું. બીજી મિલકતમાં એક નાનકડું કારખાનું હતું-જાહેરમાર્ગ પર એ મોકાની જગ્યા હતી. કારખાનું પેટગુજારા જેટલી કમાણી આપતું હતું એટલે તે જગ્યાની કિંમત પ્રમાણમાં સારી મળે તેમ હતું તે છતાં તે વેચવાની ઈચ્છા થતી નહોતી. માથે ઠીકઠીક કરજ હતું. ગાડું ગબડતું હતું. થોડાંક વર્ષો પછી વાડીની સારી કિંમત ઊપજી અને કારખાનાની જગ્યા ઉપર એક ઊંચી ઉમારત ઊભી કરવાની યોજના ભાગીદારીમાં સફળ થઈ. હવે પૈસાટકાનું કોઈ દુઃખ ન રહ્યું. ખેંચતાણના સંજોગો હતા તે બદલાઈ ગયા અને બધું જ સુગમ બની ગયું. આખી જિંદગી આવક-જાવકના બે છેડા મેળવવાની એક મથામણ જેવી બની ગઈ હતી. હવે જિંદગીની સાંજ ઢળી રહી હતી અને બધું જ સુખદાયક લાગતું હતું. પણ હવે શરીર જાણે તોફાને ચઢતું હતું. શરીર તો આ જ હતું-દુઃખના દિવસો હતા ત્યારે તેણે બરાબર સાથ આપ્યો પણ સુખના દિવસો આવ્યા ત્યારે શરીર જાણે હવે સાથ આપવાની ના પાડતું હતું! આવા સંજોગોમાં મુકાયેલા માણસને કેટલું ઓછું આવી જાય! ઈશ્વરનો કે કિસ્મતનો આ કેવો ન્યાય કે દુઃખમાં શરીરે કોઈ ફરિયાદ કરી નહીં- ચૂપચાપ મૂંગામૂંગા સાથ આપતું રહ્યું અને હવે જ્યારે સુખની ઘડી આવી ત્યારે શરીર સમજાય-ન સમજાય તેવી જાતજાતની ફરિયાદો આગળ કરવા માંડ્યું હતું! આમ જુઓ તો આમાં કોઈને ‘અન્યાય’ જેવું લાગે, પણ માણસ શાંતિથી વિચારે તો એને જરૂર લાગે કે આમાં ખાસ ‘અન્યાય’ જેવું કંઈ નથી. શરીરના સંપૂર્ણ સાથની જ્યારે ખૂબ જરૂર હતી ત્યારે શરીરે બરોબર સાથ આપ્યો. આજે તો હવે આરામ લેવાનું-ગમે તેવી મોંઘી દવા અને સારવાર લેવાનું પરવડે તેમ હતું! પત્નીની જેમ તમારી તબિયત પણ સુખના દિવસોમાં નવી માગણીઓ અને નવા દાવા આગળ કરે તો નારાજ થવા

જેવું નથી. માણસની જિંદગી આવી મજાક-મશ્કરી કરતી જ રહે છે - તેનાથી માહું લગાડવાનું કે દુઃખી થવાનું ન હોય. સૌ કોઈ જાણે છે કે જ્યારે બદામ ખરીદવાના પૈસા ન હોય ત્યારે દાંત મજબૂત હોય છે અને જ્યારે બદામ-કાજુ ખરીદવાની ત્રેવડ હોય ત્યારે દાંત ચાલ્યા ગયા હોય છે. દાંત ન હોય અને બદામ-કાજુનો સ્વાદ માણવો હોય તો તેને ખાંડીને ખાવાં પડે! એમાં દુઃખી થવાની જરૂર નથી. ૭૫ વર્ષની ઉંમરના એક સંબંધી મળ્યા. આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં એમને ઘરે દોમદોમ સાજાબી હતી. મુંબઈના એક શ્રીમંત પરામાં બગીચાની પાસે જ એમનો બંગલો હતો. મુંબઈ જેવા શહેરમાં કીમતી જમીનો હતી. શહેરની મધ્યમાં કારોબારી કચેરીઓ હતી. ઔદ્યોગિક વિસ્તારમાં કરોડોની કિંમતનું એક કારખાનું હતું. એ બધું જ ચાલ્યું ગયું હતું. એક આખું કુટુંબ જે એક વાર સમૃદ્ધિની ટોચ પર હતું તે આજે તદ્દન સામાન્ય સ્થિતિમાં આવી પડ્યું હતું પણ પંચોતેર વર્ષના આ ગૃહસ્થના મિજાજની અમીરી જરાય ઝાંખી પડી ગઈ નહોતી. ચહેરા પર એ જ હાસ્ય અને વાતચીતમાં ક્યાંય કડવાશ કે વસવસો નહીં. તબિયતના અને પરિવારના પણ પ્રશ્નો હતા પણ ગૃહસ્થ તેના કારણે ઢીલા પડી ગયા નહોતા. વાતવાતમાં એમણે કહ્યું: નેપોલિયને સાચું કહ્યું છે કે માણસો પોતાના સંજોગોના પૂરેપૂરા બરોબરિયા તો કદી પુરવાર થતા નથી પણ દરેક માણસ એક કોશિશ કરે છે. સંજોગો સામે લડવાની ઉંમરે માણસ જરૂર લડે, પણ એવી ઉંમર પણ આવે છે જ્યારે લડી લેવાની એટલી શક્તિ જ હોતી નથી. હારી ગયાની લાગણીથી બચી જઈને પણ માણસ એક સમજૂતી-સમાધાન જરૂર કરી શકે છે. જિંદગી એક એવું પીણું છે, જેનો સ્વાદ આરંભથી અંત સુધી કદી એકસરખો હોઈ શકતો નથી. પીણું સ્વાદ બદલે ત્યારે તેને માણવા માટે સ્વાદ કેળવવો પડે છે. આ તો શરાબ જેવું છે. તમે તમારા સ્વાદને તેને અનુકૂળ બનીને કેળવ્યો હોય તો મજા પડે, નહીંતર થૂથૂ કરીને થૂંકી નાખવાનું મન થાય! એક ડોક્ટર મિત્રે હમણાં કહ્યું કે કોઈનું શરીર સંપૂર્ણ નીરોગી હોતું નથી. સંપૂર્ણ નીરોગી શરીરના વારસદારનું શરીર પણ આખી જિંદગી નીરોગી જ રહે એવું પણ બની શકતું નથી. રોગ અને પીડા આવે છે અને જાય છે. કેટલીક વાર અંત સુધી સાથે રહે છે. તોફાની અશ્વ ઉપર કાબેલ ઘોડેસવાર જે રીતે સવારી કરે તે રીતે ઘણી વાર તો માણસે પોતાની તબિયત પર કાબૂ મેળવવો પડે છે. હિંમત રાખીને લગામને હાથમાં રાખવી પડે છે. માણસ ઢીલો પડે કે ગભરાઈ જાય તો ગબડી પડવાની શક્યતા વિશેષ રહે છે. માણસનું શરીર ગમે તેટલું નીરોગી હોય, તે ગમે તેટલું તંદુરસ્ત હોય પણ તેના શરીરની એકલાની કોઈ અલગ 'કિંમત' નથી. માણસ કેવું જીવે છે, શું કરે છે અને શું પ્રાપ્ત કરે છે તેના ઉપર તેનું છેવટનું મૂલ્ય નક્કી થાય છે. માત્ર તબિયત માટે જીવવાનું નથી-જીવવા માટે તબિયતની અલબત્ત જરૂર પડે છે છતાં ઘણા બધા માણસોએ તો નબળી તબિયત પાસેથી પણ ઘણું સારું કામ લીધું હોય તેવું બન્યું છે. તબિયતની કાળજી લેવી જોઈએ અને જરૂર પડ્યે ડોક્ટર પાસે કે નિષ્ણાત તબીબો પાસે પણ જવું પડે પણ જો માણસ રીતસર પોતાની તબિયતની પાછળ પડે - શંકા કે ભયના લીધે અગલ વહેમાઈને તબિયતની પાછળ જ પડે તો તબિયત વધુ દૂર નાસી જવાનું જોખમ રહે છે! તબિયતની પાછળ પડવાને બદલે તબિયત આપણી સાર્થક યાત્રામાં સાથે ચાલે તેટલી તકેદારી રાખવાનું પૂરતું છે.

સુંદર સ્માઈલ કોઈનું પણ મન મોહી લે છે.

દુશ્મનીને પ્રેમમાં બદલી શકે છે. પ્રેમને વધુ ઊંડાણપૂર્વક બનાવી શકે છે. આ માનવીય વલણને ફીલાન્સ આર્ટિસ્ટ હાર્વે આર. બેલે ખૂબ જ સારી રીતે સમજ્યું હશે, ત્યારે જ તો ૧૯૬૩માં તેણે એક ડૂબતી ઈન્સ્યોરન્સ કંપનીને ઉગારવા માટે એક સ્માઈલિંગ ફેસનો લોગો બનાવ્યો. કંપનીએ તે ચહેરાનો પોતાના એડ્ કેમ્પેનમાં ઉપયોગ કર્યો. એક નાનકડા સર્કલમાં કાળા ડોટમાંથી બનેલી બે આંખો અને મોંની જગ્યાએ સ્માઈલ દર્શાવતી એક સેમિ સર્કલ લાઈન, તેનો રંગ પીળો રાખ્યો. તે સમયે કોને ખબર હતી કે તે સાધારણ દેખાતો સ્કેચ લોકો પર આવી જબરદસ્ત અસર કરશે. આ કેમ્પેને કંપનીની ડૂબતી નૌકાને તો પાર લગાવી જ દીધી. કંપનીએ તે સમયે તેનો કોઈ કોપીરાઈટ કે ટ્રેડમાર્ક બનાવ્યો નહોતો, પરંતુ બાદમાં લોકોએ પોતાની મરજી મુજબ તેનો એટલો ઉપયોગ કર્યો કે તે દરેક જગ્યાએ દોસ્તી, ખુશી અને શાંતિનું પ્રતીક બની ગયો. તેની લોકપ્રિયતા જોઈને ૧૯૭૧માં કેટલાક દેશોમાં સ્માઈલીને રજિસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક બનાવવામાં આવ્યો. તે સમયે ફ્રેન્ચ જર્નાલિસ્ટ ફ્રેન્કલીન લુફરાનીએ તેનો ઉપયોગ પોતાના ન્યૂઝપેપરમાં કર્યો. લુફરાની એક ખુશમિજાજ વ્યક્તિ હતી. તે પોતાના ન્યૂઝ પેપરને પોઝિટિવ લુક આપવા ઈચ્છતો હતો. તેણે સ્માઈલીનો પોતાના ન્યૂઝપેપરના સકારાત્મક સમાચારોમાં પ્રયોગ કરવાનું શરૂ કર્યું. આ રીતે સ્માઈલી એક આઈકોન બની ગયો. ફ્રેન્કલીને યુરોપ અને યુકે માટે આ ફેસનું લાઈસન્સ લઈ લીધું. હવે તે રજિસ્ટર્ડ થઈ ચૂક્યો હતો અને લગભગ ૨૫ પ્રકારની વસ્તુઓ વેચવા માટે ૧૦૦ જેટલા દેશોમાં તેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. વર્ષ ૧૯૯૯માં હાર્વે આર. બેલે વર્લ્ડ સ્માઈલ કોર્પોરેશન બનાવ્યું અને આ ફેસનું લાઈસન્સિંગ શરૂ કર્યું. તેમણે સમાજકલ્યાણ માટે તેનો ઉપયોગ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. તેના દ્વારા ચેરિટેબલ ફંડ એકઠું કરવામાં આવ્યું. આ સ્માઈલી દ્વારા જે પણ નફો આવતો તે ચેરિટીઝને વર્લ્ડ સ્માઈલી ફાઉન્ડેશન દ્વારા આપવામાં આવતો. આ જ વર્ષે યુએસમાં પોસ્ટલ સર્વિસીઝ માટે સ્માઈલી ફેસના સ્ટેમ્પ વેચાયા. પરંતુ આ સ્માઈલી ફેસ એક જગ્યાએ થોડો બેસી રહેવાનો હતો. તેનું પ્રેમભર્યું સ્માઈલ લોકોને તેના તરફ ખેંચતું હતું. જ્યારે ઈન્ટરનેટનો યુગ આવ્યો ત્યારે ત્યાં પણ સ્માઈલીએ પોતાની જગ્યા બનાવી લીધી. વર્ષ ૨૦૦૬માં વેલમાર્ટ પોતાની વેબસાઈટ પર તેનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો, પરંતુ આ સમયે કોઈ બીજી વેબસાઈટના સંચાલકે તેના પર પોતાના કોપીરાઈટનો દાવો કર્યો. વેલમાર્ટ પણ પોતાનો દાવો પેશ કર્યો, પરંતુ આ કેસમાં તેની હાર થઈ. તેમ છતાં પણ ઈન્ટરનેટની દુનિયામાં તેની સફર ચાલુ જ રહી. ત્યાર બાદ મોબાઈલ યુગમાં પણ સ્માઈલીએ એક લાંબો કૂદકો લગાવ્યો. વર્ષ ૨૦૦૮માં રશિયન મોબાઈલ કંપની સુપર ફોર્ડના પ્રેસિડેન્ટ ઓલેક કેથરિને ઈમોટિકન્સ સ્માઈલીનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો. તેણે આને પોતાનો ટ્રેડમાર્ક જાહેર કરવા કોર્ટમાં દાવો કર્યો, સાથેસાથે રોયલ્ટીની પણ માગણી કરી. આ રીતે સ્માઈલી વિવાદોમાં રજા. તેના પર કેટલીયે વાર રશિયામાં દાવો કરવામાં આવ્યો. કેટલાય લોકોએ આને પોતાની આકૃતિ જણાવી. બીજી બાજુ પત્રકાર ફ્રેન્કલીન ડુફાનીએ સ્માઈલી ફેસનો હાફ પીસ બનાવીને રજૂ કર્યો અને તેને પોતાના ટ્રેડમાર્કના રૂપમાં રજિસ્ટર્ડ કરાવવા માટે કોર્ટમાં દાવો કર્યો, પરંતુ તે આ કેસ હારી ગયો. હાફ સ્માઈલીનો ઉપયોગ પહેલી વાર ડુફાનીએ નહોતો કર્યો. આ પહેલાં હાફ સ્માઈલી ૧૯૭૯માં સામે આવ્યો હતો. કેવિન મેકને જોઈએ હાફ સ્માઈલીનો પહેલી વાર ઉપયોગ કર્યો હતો. તેને ટંગ ઈન ચેકનું નામ આપવામાં આવ્યું, પરંતુ તે વધુ પ્રભાવ ન દર્શાવી શક્યો. આજની તારીખમાં સ્માઈલીએ તમામ સોશિયલ નેટવર્કિંગ સાઈટ્સ પર પોતાનો કબજો જમાવી રાખ્યો છે. કેટલીક એવી સાઈટ્સ પણ છે, જ્યાં તમને સ્માઈલી ગેલેરી મળશે. જેમાં કુલ મળીને લગભગ ૫૩ પ્રકારની કેટેગરી છે. જેમાં ૪,૦૦૦ જેટલા સ્માઈલી છે. સ્માઈલી આજે બટન, પોસ્ટર્સ, ગ્રીટિંગ્સ કાર્ડ, શર્ટ, બમ્પર સ્ટિકર્સ, ઈયરિંગ, બ્રેસલેટ જેવી અનેક વસ્તુઓ પર છવાયેલ છે અને દરેક ઉંમરના લોકોને લોભાવી રજા છે.

યોગ્યતા અને સફળતા

માણસને સ્વાભાવિક એવો સવાલ જાગે છે યોગ્યતા અને સફળતા વચ્ચે કાંઈ સંબંધ છે કે નહીં? અને ખરેખર હોય તેમજ તે ગૂઢ બાબત હોય તો માણસે પોતાના પુરુષાર્થનો ઢાંચો કઈ રીતે નક્કી કરવો? એણે પોતાના પરાક્રમને ચાનક કઈ રીતે ચઢાવવી? સફળતા નજરે ન ચઢવા છતાં તેણે પુરુષાર્થને અવિરત ચાલુ રાખવાની અને પોતાની યોગ્યતાને ધારદાર છરી જેવી રાખવાની પ્રેરણા ક્યાંથી મેળવવી? આત્મબળને ટકાવી રાખનારું કોઈક રસાયણ તો જોઈએ કે નહીં? પરિણામની, ફળની ચિંતા કર્યા વિના કાર્ય કર્યે જવાની ગીતાની શિખામણ સિવાય બીજું કાંઈ ચીંધવા જેવું તમારી પાસે છે? તેનો જવાબ એ છે કે આવું બીજું કંઈક છે. તમારી યોગ્યતા તમે વટાવવા માગો ત્યારે બેરર ચેકની જેમ નાણાં આપી શકે તેમ ન હોય તો તેનાથી હતાશ થવાની જરૂર નથી. સંભવ છે કે તમારી યોગ્યતા બેરર ચેક કે બેન્ક ડ્રાફ્ટ ન હોય, તે અમુક મુદત પછી પાકનારી હૂંડી હોઈ શકે છે. આ માત્ર એક માનસિક તરંગ કે આસ્વાસનની ધારણા નથી. ઘણા બધા માણસોએ પોતાના જીવનમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણેલું તથ્ય છે. ઈંગ્લેન્ડના એક યાદગાર વડા પ્રધાન વિન્સ્ટન ચર્ચિલ ઘણા શક્તિશાળી વડા હતા. તેમના રૂઢિચુસ્ત પક્ષની ઘણી સરકારો સત્તા પર આવી, પણ તે છતાં ક્યારેય ચર્ચિલને તેની યોગ્યતા મુજબની તક ન મળી. દરેક વખતે તેમને કાં નાની જગ્યા મળે અને કાં તેમને બાકાત જ રાખવામાં આવે. ચર્ચિલ ૬૦ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી તેમણે રાજકારણમાં હડસેલા જ ખાધા અને જ્યારે જ્યારે સારું સ્થાન મળ્યું ત્યારે ત્યારે તે ટૂંકજીવી અને બદનામી આપનારું જ બની રહ્યું, પણ એવટે જ્યારે કુદરતે એવો યોગ ઊભો કર્યો કે વિન્સ્ટન ચર્ચિલ ઈંગ્લેન્ડના ઇતિહાસમાં એક મહાન વડા પ્રધાન તરીકે યાદગાર બની ગયા. ત્યારે ચર્ચિલે નોંધ્યું છે, ‘મને જ્યારે વડા પ્રધાન બનવાની તક એક ઐતિહાસિક પળે પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે મને ખ્યાલ આવ્યો કે મારી અત્યાર સુધીની જિંદગી આ જવાબદારી ઉઠાવવા માટેની પૂર્વતૈયારીનો તબક્કો જ હતો. જે અનુભવો કડવા લાગ્યા હતા, તે અત્યારે પાછળ નજર કરતાં જરૂરી અને ઉપકારક લાગ્યા.’ આઈઝનહોવર અમેરિકાના પ્રમુખ બન્યા પહેલાં તે એક સફળ સરસેનાપતિ પુરવાર થયા. આ સ્થાન પર આવતાં પહેલાં તેમને યુરોપના સમરાંગણમાં જર્મની સામે સાથી રાષ્ટ્રોના સેનાપતિની કામગીરી સોંપાઈ હતી. આ ક્રમ તો બરાબર છે, પણ યુરોપમાં કામગીરી સોંપાઈ તે પૂર્વે આઈઝનહોવર શું કરતા હતા? એક લશ્કરી કોલેજમાં અધ્યાપકની કામગીરીમાં દટાઈ ગયા હતા. કેટલા વર્ષ? બરાબર ૨૬ વર્ષ? આઈઝનહોવર કહે છે કે એ વર્ષોમાં જ્યારે જ્યારે મારા કામમાં ફેરફાર થાય અને નવો નિમણૂકપત્ર મળે ત્યારે ત્યારે મિત્રો મજાકમાં કહેતા કે આ બઢતી મળી કે ડિગ્રેડ થયો? સરસ શબ્દોમાં લખાયેલા એ પત્રો વાંચીને છાતી બેસી જતી. બઢતીનો આભાસ ઊભો કરતા એ દરેક પત્રમાં ખરેખર તો મને નીચી પાયરી પર જ ધકેલવામાં આવતો હતો. પણ એક દિવસ ચમત્કાર થયો. અમેરિકાના પ્રમુખ ફ્રાંકલિન ડિલોનો રૂઝવેલ્ટે અમેરિકન સેનાપતિઓની કંગાળ કામગીરીથી રોષે ભરાઈને બધા જ સિનિયર લશ્કરી અધિકારીઓનું લિસ્ટ મગાવ્યું! જુદીજુદી યુદ્ધભૂમિ માટેના સેનાપતિઓની પોતાની જાતે પસંદગી કરવા! આ લાંબીલચ યાદીમાં આઈઝનહોવરનું નામ હતું! પણ સિનિયોરિટીની એ સીડીમાં આઈઝનહોવરનો નંબર ૨૦૦ પગથિયાં પછીનો હતો! લશ્કરનાં છાપેલાં કાટલાંથી હતાશા થઈ ગયેલા અમેરિકન પ્રમુખે આ અજાણ્યા નામ ઉપર નિશાની કરી : બોલાવો, આ માણસને! ખરેખરી લડાઈના કોઈ અનુભવ વગરના માણસને માત્ર લશ્કરી વ્યૂહના તેના નક્શાના જોર પર યુદ્ધના યુરોપિયન તખ્તાનો સૂબો બનાવવામાં આવ્યો. આઈઝનહોવરનો પછીનો ઇતિહાસ જાણીતો છે. આ બાબતમાં આઈઝનહોવરે એક જગ્યાએ નોંધ્યું છે કે : ‘જ્યારે સર્વોચ્ચ સ્થાન મારી પાસે આવ્યું ત્યારે મને ભાન થયું કે હું માત્ર એક

દોકડા માટે ફાંફાં મારી રજો હતો અને દોકડો મળતો નહીં ત્યારે મારા કિસ્મતને અને બાકીની દુનિયાને ગાળો ભાંડતો હતો. કુદરતે મને દોકડો મળવા ન દીધો, કેમ કે તે મને સોનામહોર આપવા માગતી હતી.’ યોગ્યતા મુજબ સફળતા મળવાની જ તેવી શ્રદ્ધાથી યોગ્યતાને વધુ ને વધુ ધારદાર બનાવો, એ ધારદાર છરી બટાટા કાપવાના રોજિંદા કામમાં ખપ ન લાગે તો તેથી નિરાશ થવાની જરૂર નથી, સંભવ છે કે તમારા પરાક્રમનું એ કોઈક વધુ અસરકારક શસ્ત્ર બનવાનું કુદરતે નિર્માણ કર્યું હશે.

આત્મા જ સર્વત્ર છે

જ્યારે સૂઈને આપણે સવારે ઊઠીએ છીએ અને આંખ ખૂલે તો પત્નીને પતિ જુએ છે, બાળકોને પિતા જુએ છે, ઘરને જોતા આપણે ઘરના માલિક બની જઈએ છીએ. માતા-પિતાને જુએ છે પુત્ર. મંદિર જઈએ તો હિન્દુ અને મસ્જિદ જઈએ તો મુસલમાન બની જઈએ છીએ. ઘરમાં નોકરને જોઈએ છીએ તો તેના માલિક, ઘરથી નીકળીએ તો ઓફિસ પહોંચીએ છીએ તો બોસ બની જઈએ છીએ. મતલબ આપણું સ્વરૂપ બદલાતું જાય છે. ક્યારે રાત્રે બેસીને વિચારીએ તો દિવસભરનાં અનેક રૂપ ધારણ કરનાર આખરે હું છું કોણ?, કારણ કે જો આપણે આમાંના એક હોઈએ તો રાત્રે સૂતાં પહેલાં આ બધાં રૂપને છોડત નહીં. ઊંઘ ત્યારે જ આવે છે, જ્યારે આપણને બહારથી જે મળ્યું છે તે બહાર જ છોડી આવીએ. બહારની આંખોથી જોતાં લાગે છે કે આ શરીર જ આપણે છીએ, પરંતુ આ શરીર તો બચપણ, યુવાની અને વૃદ્ધાવસ્થામાં બદલાતું રહે છે-ક્યારેક જાડા, ક્યારેક પાતળા. કોઈ કારણસર પગ કપાઈ જાય તો માણસનું વજૂદ અધૂરું નથી રહેતું, પરંતુ તેનું શરીર અધૂરું રહે છે. દરેક સમયે વિચારોમાં ફરતું આ મન પણ આપણું નથી, કારણ કે આ તો બદલાતું રહે છે. માણસ ક્યારેક સુખી હોય છે, ક્યારેક દુઃખી હોય છે, ક્યારેક હસે છે તો ક્યારેક રડે છે. ધ્યાનમાં બેઠેલા માણસનું મન તો હોતું જ નથી અને પાગલ માણસનું મન વિખરાયેલું હોય છે એટલે મન પણ આપણું નથી. શું આપણે નામ છીએ? પરંતુ જે નામને આપણે આપણું સ્વરૂપ માની બેઠા છીએ એ નામ તો આપણા જન્મ પછી આપવામાં આવ્યું છે. નામ તો માત્ર સુવિધા માટે રાખવામાં આવ્યું છે, એટલા માટે નામ પણ આપણે નથી. હકીકતમાં આ તમામ સ્વરૂપને ચલાવનાર શક્તિ જ હું છું, જેને આત્મા કહેવામાં આવે છે. શરીર, મન, પ્રાણ, બુદ્ધિ આ બધાં આપણાં આવરણ છે. આપણે આ તમામ શક્તિથી જ કામ કરીએ છીએ એટલે ઘણી વાર ધોખો પણ થાય છે. આત્માના આવરણને જ આપણે આત્મા માની લઈએ છીએ. બ્રહ્મજ્ઞાનનો મતલબ જ આપણા અસલી સ્વરૂપને જાણવાનો છે, નહીં કે આવરણમાં ફસાવું. આપણે હંમેશાં એ વિચારમાં જ રહી જઈએ છીએ કે હું કોણ છું? આપણે બીજાના દષ્ટિકોણ જોઈએ તો બીજાને આપણું શરીર જ દેખાય છે, પરંતુ હકીકતમાં શરીર તો માટીમાં ભળી જવાનું છે. આપણું મન પણ વિચારોથી બનેલું છે. જે વ્યક્તિને વિચાર નથી આવતા તેને મન નથી હોતું. મન હોય તો જ વિચાર આવે છે. મન પણ ત્યારે જ રહે છે જ્યારે આપણા શરીરમાં આત્મા હોય. આત્મા વિનાનું શરીર નકામું છે. આમ, જીવનમાં આત્માનું સ્થાન સૌથી ઉપર છે. આપણે મૃત્યુ પામીશું ત્યારે મન વિચારતું બંધ થઈ જશે, શરીર નષ્ટ પામી જશે, પરંતુ આત્મા ક્યારેય નાશ પામશે નહીં. આત્મા એક શરીરમાંથી દૂર થઈને બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરશે. માણસનું શરીર મૃત્યુ પામે છે, પરંતુ આત્મા ક્યારેય મૃત્યુ પામતો નથી. આત્મા અમર હોય છે. આત્મા પવિત્ર હશે તો મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકશે. આત્મા જ સર્વત્ર છે.

આશ્વાસનના શબ્દો

માણસની જિંદગીમાં કોઈ કોઈ એવી ક્ષણ આવે છે કે એ કોઈને આશ્વાસનના બે શબ્દો કહેવા જઈ રહ્યો હોય છે અને તેને આશ્વાસનના સાચા બે શબ્દો-માત્ર બે જ શબ્દો-સૂઝતા નથી અને બે શબ્દો જીભ પર ચડે છે તો તે શબ્દો ખુદ બોલનારને પોતાને જ રણકા વગરના લાગે છે. ૬૮ વર્ષના પિતાનો ૩૦-૩૨ વર્ષનો પુત્ર અચાનક મૃત્યુ પામ્યો. કશી જ માંદગી નહીં, કશી જ ચેતવણી નહીં, ખુદ મોત આવીને એક જિંદગીનું અપહરણ કરી ગયું. ત્યારે માણસે હૃદયના ગમે તે ખૂણેથી શોધીને કાઢેલા આશ્વાસનના શબ્દો એકદમ લુખ્યા લાગવા માંડે છે. એ ગૃહસ્થ પોતે જ્યારે માતાના ઉદરમાં હતા ત્યારે તેમના પિતાનું અવસાન થયું હતું. તેમણે પિતાનું મોં મુદ્દલ જોયું નહોતું. માતાએ પારકાં કામ કરીને દીકરાને મોટો કર્યો હતો. એ દીકરો આખી જિંદગી કાળી મજૂરી કરીને જ્યારે હવે જિંદગીનાં અંતિમ વર્ષોમાં કાંઈક સુગમતા અને કાંઈક શાંતિની આશા રાખી રહ્યો હતો ત્યાં જ તેની ઉપર આ કારમો પ્રહાર થયો. જુવાનજોધ દીકરો જતો રહ્યો. ગૃહસ્થે કહ્યું: “એક જ દિવસમાં હું તો સિંહમાંથી શિયાળ થઈ ગયો. મોતને મારા ઘરેથી એક માથું જોઈતું હતું તો મેં મારું માથું આપવાની ક્યાં આનાકાની કરી હતી. હું તો તૈયાર જ બેઠો હતો, પણ આવું કેમ બને છે. મોતને ભૂખરા-ધોળા વાળ ઓછા ગમે છે અને કાળા ભમ્મર વાળ જ તેને વધુ ગમે છે. તમે જ કહો-જનારો તો જતો રહ્યો. તેના નાનકડા છોકરાને હું શો જવાબ આપું. એ એની કાલીકાલી બોલીમાં મને પૂછે કે દાદાજી, તમે મારા પપ્પાને શું કામ જવા દીધા? તેમને બદલે તમે જ કેમ ન ગયા, દાદાજી? આ બાળકને હું કઈ રીતે સમજાવું કે તારા પપ્પાના બદલે ભગવાને મને જ ઉપાડી લીધો હોત તો કેટલું સારું હતું, પણ હું શું કરું? મારા હાથની વાત જ નથી.” આ કોઈના હાથની વાત નથી. જિંદગી અને મોત અંગે તો ન સમજાય તેવા ચુકાદા-ગળે ન ઊતરે તેવા ચુકાદા સ્વીકારી જ લેવા પડે છે. ગરદન ઝુકાવીને ચુકાદાને માથે ચઢાવવા પડે છે. એક ગૃહસ્થનાં પત્ની મૃત્યુ પામ્યાં પછી તેમનું દુઃખ જોઈને કોઈ મિત્રે કહ્યું, “તમે તમારી પત્નીને ખૂબ ચાહતા હતા, તેથી તમને આટલું બધું દુઃખ થાય છે, નહીં?” ગૃહસ્થે પૂરી પ્રામાણિકતાથી કહ્યું, “એ વાત સાચી હોય તો કેટલું સારું હતું. મને આટલી બધી પીડા થવાનું સાચું કારણ એ છે કે એ ચાલી ગઈ ત્યારે જ મને ભાન થયું કે મારે તેને જેટલી ચાહવી જોઈતી હતી એટલી મેં એને ચાહી નહીં. મને ખરેખર પસ્તાવો થાય છે કે એ જીવતી હતી ત્યારે મેં તેને વિશેષ ચાહી હોત તો એ કેટલું બધું પામી હોત. હું કેટલું પામ્યો હોત.” આપણાં સ્વજનો આપણી પાસે જ હોય છે ત્યારે આપણે તેમને પૂરાં ચાહતા નથી, તેમને સમજતા નથી. તેમને જે આપવાનું હોય છે તે આપતા નથી. તેમની પાસેથી જે મેળવવાનું હોય તે મેળવતા નથી, પછી કોઈ સ્વજન ચાલ્યું જાય છે ત્યારે આપણે એક મિલકત ગુમાવી બેઠાંનું દુઃખ વેઠીએ છીએ અને છાતીફાટ રૂદન કરીએ છીએ. બેન્કની બારી ખુલ્લી હતી ત્યારે કશું જમા કરાવ્યું નહીં કે ઉપાડ્યું પણ નહીં. બારી બંધ થઈ ગઈ ત્યારે હવે ફરિયાદ કરીએ છીએ કે મેં કશું આપ્યું નથી. મેં કશું લીધું પણ નહીં. દરેક જાણે છે કે વહેલી મોડી દરેક બારી બંધ થવાની છે અને ખુદ પોતાની બારી પણ બંધ થવાની છે, પણ બારીઓ બધી ખુલ્લી જ હોય છે ત્યારે સ્નેહનો ભરપૂર કારોબાર આપણે કરતા નથી અને પછી પસ્તાવાનો પાર રહેતો નથી. દરેક જાણે છે કે કોઈ કશું સાથે લઈ જઈ શકતું નથી. બધું અહીંનું અહીં જ મૂકીને જવાનું છે અને છતાં તે આપ્તજનો સાથે અને અજાણ્યાઓ સાથે પણ સરાસર અન્યાયનો વહેવાર કરે છે. એક માણસે મૃત્યુશૈયા ઉપર એવી કબૂલાત કરી હતી કે મેં ઘણાં બધાંને નિર્દયતાથી લૂંટ્યા અને પછી મારા કપૂતોએ મને લૂંટી લીધો. બીજા એક માણસે એવી વાત અંતિમ ક્ષણે અફસોસ સાથે કરી હતી કે જ્યારે આપવાની સ્થિતિમાં હતો ત્યારે મેં કોઈને કશું આપ્યું નહીં અને હવે આપવાનું મન થાય છે પણ

આપવાનું કશું મારી પાસે જ રજૂ નથી. આપવા માટે ધન તો ઘણા બધા માણસો પાસે નથી હોતું, પણ તેમની પાસે ધન સિવાય પણ આપવા જેવું ઘણું બધું હોય છે-પ્રેમ, આદરના બે શબ્દો, શુભેચ્છાનું એક વચન-પણ માણસ એ પણ આપતો નથી. એક વ્યક્તિના પોતાના જીવનનો આ અનુભવ છે. તેણે કહ્યું કે, “મારી પુત્રીએ આત્મહત્યા તો કરી પણ તેણે આત્મહત્યા કરી તે પહેલાં મેં તેની ‘હત્યા’ એક અર્થમાં કરી નાખી હતી. મેં એને સવારે જ ન કહેવાના શબ્દો કહ્યા હતા. હું જાણતો હતો કે હું જે કહી રહ્યો છું તેમાં કશું જ તથ્ય નથી. તે મારી જ જીભનું ઝેર છે અને છતાં હું ચૂપ રહ્યો નહીં. મેં એને ન કહેવાના શબ્દો કહ્યા. એમ કરીને મેં એની જીવવાની ઈચ્છાને જ મારી નાખી, પછી જે કાંઈ બન્યું તે તો માત્ર સંજોગોએ સર્જેલો એક અકસ્માત જ હશે.” કોઈ માણસ કહે છે કે, “મને પિત્તનો વ્યાધિ છે. હું તેની દવા લઉં છું.” બીજો માણસ કહે છે કે, “મને એસિડિટીની તકલીફ છે, તે માટે હું દંડું દૂધ કે આઈસક્રીમ લઉં છું કોઈ ને કોઈ આવી તકલીફ માટે માણસ કંઈ ને કંઈ ઉપચાર કરે છે, પણ પોતાની જીભમાંથી સતત કડવાશ કેમ બહાર આવ્યા કરે છે? પોતાની જીભ ઉપરથી માત્ર મિથ્યા આશ્વેષો જ કેમ જાહેર થયા કરે છે? પોતાની જીભ અગનગોળા જેવા શબ્દો જ કેમ છોડ્યા કરે છે. આટલો બધો ક્રોધ પોતાને કેમ ચઢે છે? બહુ જ થોડા માણસો પોતાની અંદરથી ઊભરાયા કરતી આવી કડવાશનો ઉપચાર કરવાનું વિચારે છે.”

મેરા ભારત મહાન!

જ્યારે સ્વામી રામતીર્થ જાપાન ગયા ત્યારે એક યુવકે તેમને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે તમે વારંવાર એમ કેમ કહો છો કે ભારત મહાન છે. મહાન દેશ પરતંત્ર નથી હોતો, તમારો દેશ તો વર્ષોથી પરતંત્ર છે. આ વાત પર સ્વામીએ જવાબ આપ્યો કે ભારત માત્ર એક દેશ નથી, ભારત એક ધર્મ છે. એ ક્યાંક ગુરુ નાનકના રૂપમાં છે તો ક્યાંક શ્રીરામના સ્વરૂપમાં છે. ધર્મ અને નીતિના રૂપમાં ભારત વિશ્વનાં એ દરેક પ્રાણીમાં છે, જે સ્વંય શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરવા માટે નિરંતર બીજાને શ્રેષ્ઠ બનાવવાની કોશિશ કરતાં રહે છે, આવો દેશ પરતંત્ર નથી. એ જાપાનમાં પણ ભગવાન બુદ્ધના રૂપમાં છે. તમારી ભીતરમાં પણ તે પંચશીલના સિદ્ધાંતોના સ્વરૂપમાં હાજર છે. જ્યાં સેવા, કરુણા, અહિંસા, સદાચાર, સત્ય અને અસ્તેય જીવનમૂલ્ય છે ત્યાં ભારત છે. ધર્મ અને નીતિ અમૂર્ત છે, પરંતુ વ્યવહારમાં તે પ્રગટ થાય છે. સત્યમાં આ બંને સમાવિષ્ટ છે. આ માટે જગ્ગવેદમાં ઋષિ કહે છે કે હે અગ્નિ, અસત્યનો ત્યાગ કરીને સત્યને ગ્રાહ્ય કરવાની શક્તિ આપો. હે અગ્નિ, મને સારા પથ પર ચાલવા માટે પ્રેરિત કરો. હે અગ્નિ, અમને આઘાત પહોંચાડનાર ઉપર અમે પ્રત્યાઘાત ન કરીએ. કોઈ શ્રાપ આપે તો પણ અમે તેના પ્રત્યે પ્રેમથી રહીએ. મહાભારતના શાંતિ પર્વમાં પણ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે કે સમયનું ચક્ર ચાલતું જ રહે છે. ઉંમર વ્યક્તિનું રક્ષણ કરે છે. ક્યારેક લાભ, ક્યારેક નુકસાન, ક્યારેક સુખ તો ક્યારેક દુઃખ, ક્યારેક વિજય તો ક્યારેક પરાજય, સમય અનુસાર બધું ચાલ્યા જ કરે છે. ગીતામાં કૃષ્ણ કહે છે કે શ્રેષ્ઠ પુરુષ જે આચરણ કરે છે, અન્ય પુરુષ પણ તેનું અનુસરણ કરે છે. અંતઃ શ્રેષ્ઠ કર્મથી શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરીને અન્ય લોક પણ પવિત્ર અને લોકમંગલકારી માર્ગ પર ચાલવા માટે પ્રેરિત થાય. સંસ્કારોની સ્થાપના સદાય પછી જ થાય છે. જે વ્યક્તિ સમાજ અથવા વ્યવસ્થાથી પ્રભાવિત કરવાની ક્ષમતા રાખે છે તેનો તમામ વ્યવહાર સમાજને પ્રભાવિત કરે છે, માટે પહેલી આવશ્યકતા

એ છે કે જે ઊંચાઈ પર છે તે પોતાના આચરણમાં અનુશાસન, મર્યાદા અને નૈતિકતા લાવે. દત્તાત્રેય અનુસાર આસક્તિ, દ્વેષ અને ક્રોધથી મુક્ત થવું, તમામ પ્રાણીના કલ્યાણ માટે નિરંતર કાર્ય કરતાં રહેવું, બ્રહ્મજ્ઞાન વિષયક બોધ રાખવો અને ધૈર્યવાન થવું એ એક એવું તત્ત્વ છે, જે માનવમાં શુદ્ધિ અને પછી શ્રેષ્ઠતાનો ભાવ વિકસિત કરે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પણ ધર્મ અને નીતિનો અદ્વૈત સંબંધ છે. બંને એકબીજા સાથે જોડાયેલ છે. ધર્મ આપણને આત્મિક દૃષ્ટિથી શુદ્ધ બનાવે છે, જ્યારે નીતિ તે શુદ્ધતાનો વ્યવહારિક પક્ષ છે. જો ધર્મનાં સાર તત્ત્વ અને લક્ષ્યને સમજવામાં ત્રુટી રહી જાય તો નીતિ પણ અશુદ્ધ થઈ જશે. સત્ય બોલો, ધર્મનું આચરણ કરો, સ્વાધ્યાયમાં પ્રમાદ ન કરો. માતામાં દેવ બુદ્ધિ રાખનાર બનો, પિતામાં દેવ બુદ્ધિ રાખનાર બનો. આચાર્ય અને અતિથિમાં પણ દેવ બુદ્ધિ રાખનાર બનો. વિદ્યા અહંકાર માટે નહીં, વિનમ્રતા માટે છે. ક્યારેય સંપત્તિ અને જ્ઞાન પર અહંકાર ન કરો. સંપત્તિ અને જ્ઞાન ક્યારેક કોઈનાથી છુપાયાં નથી અને તે હંમેશાં આપણા કરતાં બીજા પાસે વધુ હોય શકે છે.

જીવનની ગાડી:

આપણામાંથી દરેક વ્યક્તિ પાસે એક જ શરીર છે. એક જ વખત આપણે જન્મ લીધો છે. એક જ વખત આપણે મૃત્યુ પામીશું. એક બાળપણ, એક જવાની અને એક વૃદ્ધાવસ્થા ભોગવીશું, પરંતુ શું આપણી કોઈ પણ એક અવસ્થા ઘણા લાંબા સમય સુધી સ્થાયી બનાવી દેવાય તો? અથવા કોઈ એક જ અવસ્થામાં એકથી વધારે વાર જીવવાનો મોકો મળી જાય તો વાત એટલી એટલી અટપટી છે કે તેની કલ્પના કરવી પણ ખૂબ મુશ્કેલ છે. કોમામાં ગયેલા દર્દીઓના નખ અને વાળ સામાન્ય ગતિથી જ વધે છે. વધુ સમય સુધી આ હાલતમાં રહેનારાઓના દાઢી અને વાળ પાકી જાય તેવી ઉંમરની અસર પણ દેખાય છે, પરંતુ કેટલીક જિનેટિક બીમારીઓમાં બાયોલોજિકલ ટાઈમ લાઈનમાં વિચલન જોવા મળે છે. તમે ઈચ્છો તો આ વર્ષની ચર્ચિત ફિલ્મ ‘પા’ યાદ કરી લો. જેની વાર્તા ઝડપથી વૃદ્ધ થઈ જતી બીમારી પ્રોજેરિયાની આસપાસ ઘૂમે છે. હોલિવૂડમાં વૃદ્ધમાંથી જવાન થાય તેવી કલ્પના કરીને એક ફિલ્મ ‘ક્યુરિયસ કેસ ઓફ બેન્ઝામિન બટન’ બનાવવામાં આવી હતી. સામાન્ય જીવનમાં આવી ઘટનાઓ બીમારીઓ અને દુર્ઘટનાઓ સાથે જોડાયેલી હોય છે. સ્વસ્થ હાલતમાં જીવનની ફક્ત એક અવસ્થાને સમયમાં રોકી રાખવાનો ઉપાય અત્યાર સુધી શોધી શકાયો છે અને તે છે ભ્રૂણ અવસ્થા. એટલે કે એવી અવસ્થા જ્યારે તમારું શારીરિક માળખું તૈયાર થયું હોતું નથી, પરંતુ તેનું સોફ્ટવેર તૈયાર થઈ ચૂક્યું હોય છે. જીવનની ગાડી યાર્ડથી નીકળીને જન્મના ડિપાર્ટિંગ સ્ટેશન તરફ વધી રહી હોય છે, પરંતુ ત્યાં પહોંચતાં પહેલાં જ તેને ચેઈન પુલિંગ કરીને રોકી દેવામાં આવે છે. થોડા સમય પહેલાં જહોન્સ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ, વર્જિનિયાથી સમાચાર આવ્યા હતા કે ૪૨ વર્ષની એક મહિલાએ એવા બાળકને જન્મ આપ્યો જેનો જોડિયો ભાઈ આ વર્ષે ૨૦ વર્ષનો થવાનો છે. આ વિજ્ઞાનીઓના પ્રયોગોના કારણે શક્ય બન્યું. આનું કારણ એ હતું કે ગર્ભધારણ માટે મહિલાએ જે ભ્રૂણનો ઉપયોગ કર્યો હતો તેને ઈન્સ્ટિટ્યૂટે પોતાને ત્યાં ૧૯ વર્ષ સાત મહિના પહેલાં ફ્રીઝ કર્યો હતો. ત્રીસ વર્ષ પહેલાં આવેલી ટેસ્ટટ્યૂબ બેબી કે ઈન વિટ્રો ફર્ટિલાઈઝર ટેકનોલોજીથી પેદા થયેલા લોકોની સંખ્યા આ સમયે ૪૦ લાખની આસપાસ છે. સંતાન ઉત્પત્તિની આ વિધિમાં સફળતાની ગેરંટી પાંચમાથી એકની હોય છે. ટેસ્ટ ટ્યૂબ ટેકનિક દ્વારા બાળક ઈચ્છનાર દંપતીએ એક જ વખતમાં એક કરતા વધારે ભ્રૂણ બની શકે તેવાં જિનેટિક મટીરિયલ સંચાલન કરવાં પડે છે. સામાન્ય રીતે સૌથી સ્વસ્થ ઓવમથી પાંચ કે છ ભ્રૂણ બનાવી શકાય છે અને તેમાં પણ સૌથી સારી રીતે વિકસિત

થયેલા કોઈ પણ એકને ગર્ભમાં પ્રત્યારોપિત કરવામાં આવે છે, જ્યારે બાકીના ફીઝ કરી દેવામાં આવે છે. દાતા દંપતીની મરજીથી તેનો ઉપયોગ કોઈ અન્ય ઈચ્છુક દંપતીને સંતાન લાભ માટે કરાય છે. ૨૦ વર્ષના અંતરવાળાં જોડકાં બાળકો જહોન્સ ઈન્સ્ટિટ્યૂટની પાસે ૧૯૮૧માં સંરક્ષિત ચાર ભ્રૂણમાંથી ફક્ત એક જ ગયા વર્ષે બિલકુલ સ્વસ્થ રજૂ હતું. જેના કારણે જન્મનાર બાળકને પોતાના ૨૦ વર્ષ મોટા બિલકુલ પોતાના જેવા જ લાગતા ભાઈ સાથે મળવાનો મોકો મળી ગયો. માની લો કે હવેનાં ૨૫ વર્ષ બાદ જો બંને મળે તો આધેડ જોડકા ભાઈને પોતાના જવાન ભાઈને મળીને ઈર્ષ્યા થાય તે સ્વાભાવિક છે. સવાલ એ છે કે જન્મનું ૨૦ વર્ષ લાંબું સ્થગન શું આ બાળકના શરીર કે દિમાગ પર કોઈ અલગ પ્રકારની અસર છોડી જશે? જેના જીવનની ઘડિયાળ ફીઝરમાં જઈને આટલાં વર્ષોથી ટિક ટિક કરવાનું ભૂલી ગઈ હતી. સવાલ એ છે કે અત્યારે ભ્રૂણનારૂપમાં આવીને સેંકડો વર્ષ બાદની પેઢીની સાથે જન્મનાર લોકો શું સંપૂર્ણ રીતે એમના જેવા હશે? કે અત્યારના સમયની કોઈ ઓળખ પણ તેમની સાથે જોડાયેલી હશે? એક વાત નક્કી છે કે ભૌતિક સમયના વિપરીત જૈવિક સમયમાં ભૂત અને ભવિષ્ય એક સાથે રહી શકે છે. એક ટેબલની એક તરફ દાદા, પિતા અને પુત્ર... તો બીજી તરફ અલગ અલગ પેઢીઓમાં પેદા થયેલા દાદાની સામે ત્રણ જોડકા ભાઈ એકસાથે બેસીને જમી શકે છે.

શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ

શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસની સાથે જે કામ કરવામાં આવે છે તેમાં ભગવાન સફળતા અવશ્ય આપે છે. આજના યુગમાં લોકોના મન અને મસ્તિષ્કમાં શંકા ઘેરાયેલી હોય છે, આત્મવિશ્વાસની કમી હોય છે. દરેકના મગજમાં નકરાત્મક વિચાર હાવી થઈ જાય છે. આપણે સૌએ મનની દુર્બળતાથી બચવાનું છે. જીવનમાં શ્રદ્ધાથી જે કામ કરવામાં આવ્યું હશે તેમાં સફળતા વધારે મળશે. આજની આપણી લાઈફસ્ટાઈલમાં આપણને નેગેટિવ વિચારો વધારે આવે છે, કોઈ કાર્યનો પ્રારંભ કરીએ તો પછી તે પૂરું થશે કે નહીં તે અંગે પણ આપણને શંકા હોય છે. પરિણામે શંકા કે વિશ્વાસના અભાવ સાથે જે કાર્ય કરવામાં આવ્યું હશે તેમાં આપણને સફળતા નહીં મળે અને જો કદાચ સફળતા મળે તો પણ તે અધકચરી અથવા તો અપૂર્ણ જ હશે. દરેક વ્યક્તિએ નવા કાર્યના આરંભ સાથે ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ અને પૂરા આત્મવિશ્વાસ સાથે જ નવા કાર્યનો પ્રારંભ કરવો જોઈએ. માનવીએ આત્મવિશ્વાસ, ધીરજ અને લગનની સાથે ઉચ્ચ લક્ષ્યની પ્રાપ્તિ માટે આગળ વધવું જોઈએ. દરેક મનુષ્યમાં પરોપકારની પ્રબળ પ્રભાવના આવશ્યક છે. મનુષ્યમાં બીજાનું ભલું કરવાની ભાવના સારી હશે તો તેને સફળતા પણ ઝડપથી મળી શકશે, કારણ કે જીવનમાં સફળતા માટે પણ તમારે બીજાનો સાથ અને મદદ લેવી પડે છે. ઘણી વાર બીજાની મદદ વિના કે બીજાને પછાડીને મેળવેલી સફળતા ઝાઝો સમય ટકી શકતી નથી. સફળતાને લાંબો સમય ટકાવવી હોય તો હંમેશાં બધાંને સાથે લઈને આગળ વધવું જોઈએ. સફળતા ઘણી વાર ટીમવર્કથી પણ મળે છે. માનવીએ જીવનમાં સફળતા કે સમૃદ્ધિ મેળવવા માટે આપણી કેટલીક પૌરાણિક ધાર્મિકવિધિઓ હોય છે તે પણ કરવી જોઈએ. કથા, પૂજા, યજ્ઞ જેવી ધાર્મિક વિધિથી મનને પણ શાંતિ મળે છે અને જીવનમાં પણ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. યજ્ઞ સુખ, શાંતિ અને સમૃદ્ધિ પ્રદાન કરે છે. યજ્ઞમાં આપવામાં આવતી આહુતિ તમામ દેવતાને પ્રાપ્ત

થાય છે, જેનાથી મનુષ્યની તમામ મનોકામના પૂર્ણ થાય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો આદર્શ હંમેશાં અભિવાદનવાળા દરેક ક્ષેત્રમાં નવા-નવા આદર્શ સ્થાપિત થયા છે. ભગવાન રામનું જીવનચરિત્ર દરેક માનવીએ અમલમાં મૂકવા જેવું છે. રામે માનવીને શિખવાડ્યું છે કે શત્રુની સાથે પણ આદર્શ વ્યવહાર થવો જોઈએ. રામના આદર્શ આજે પણ સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકો બધાં માટે પ્રાસંગિક છે. જે વ્યક્તિ ગુરુ અને માતા-પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે તેનું સન્માન કરે છે. તેનાં ઉમર, ઐશ્વર્ય અને બળ આપોઆપ જ વધતાં રહે છે. આપણા સંતો પણ કહે છે કે પૂજાપાઠ, સ્તુતિ, આરાધના કરવાથી આચરણ શુદ્ધ અને પવિત્ર બને છે. સંત મહાપુરુષોના આશીર્વાદ તમામ વ્યક્તિઓને સમાનરૂપથી મળે છે, જે પ્રકારે ચંદ્રની શીતળતા સૌને સમાનરૂપે મળે છે એ જ રીતે સંતના આશીર્વાદ પણ સૌને એકસરખા જ મળે છે.

મોબાઈલ

મો - મોત
 બા - બાબતનો સામાન
 ઈ - ઈ
 લ - લટકાવીને ફરે છે

મોબાઈલ ફોને આપણી જિંદગી સરળ બનાવી દીધી છે. દેશમાં મોબાઈલ રાખનારા ૭૦ કરોડથી વધુ લોકોનું જીવન આ નાનકડા યંત્રને કારણે સુવિધાજનક બન્યું છે, પરંતુ આ સગવડની આપણે કેટલી મોટી કિંમત ચૂકવી રાા છીએ? હજાર-પાંચસો રૂપિયાના મોબાઈલ અને અડધા પૈસા પ્રતિસેકન્ડ જેટલા દર પર ગમે તે સ્થળે વાતચીતની સુવિધા મળે તો તેના ખતરાઓ પર નજર નાખવી એક બેવકૂફી જેવું લાગે છે. ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે તેનું કોઈ સંકટ પ્રત્યક્ષરૂપે દેખાતું ન હોય.

વિદેશોમાં ચાલી રહેલાં કેટલાંક સંશોધનોથી એવા સમાચાર આવતા રહે છે કે લગભગ ૧૫ વર્ષથી જે સેલફોને આપણા ખિસ્સાઓમાં રણકવાનું શરૂ કર્યું છે તે આપણા હેલ્થ માટે ખૂબ જ નુકસાનકારક છે, પરંતુ આ રિસર્ચની પ્રામાણિકતા હંમેશાં શંકાસ્પદ રહી. ત્યાં સુધી કે ખુદ વિશ્વ સ્વાસ્થ્ય સંગઠને ગયા વર્ષે મે મહિનામાં રિપોર્ટ જાહેર કરીને કું કે મોબાઈલથી ડરવાની જરૂર નથી, કેમ કે અત્યાર સુધીનાં સંશોધનોમાં સ્પષ્ટ રીતે તેને આરોગ્યનો દુશ્મન સાબિત કરી શકાયો નથી.

હવે તો આપણી પાસે આપણું રિસર્ચ છે. સંચાર તથા સૂચના ટેકનોલોજી મંત્રાલય તરફથી

બનાવવામાં આવેલી હાઈલેવલ કમિટીએ તાજેતરમાં પોતાના રિસર્ચના આધાર પર પરિણામ આપ્યું કે સેલફોન અને તેના ટાવરોથી રેડિયો ફ્રીક્વન્સી એનર્જીના રૂપમાં નીકળતાં રેડિયેશન મધમાખીઓ, પતંગિયાં અને ચક્લીઓના વિલુપ્ત થવા માટે જવાબદાર છે. આવાં જ પરિણામ જેએનયુમાં એક સરકારી પ્રોજેક્ટ હેઠળ ચાલી રહેલા રિસર્ચમાં આવ્યાં. ત્યાં ઉંદરો પર થયેલા એક રિસર્ચમાં એવું જાણવા મળ્યું કે સેલફોનના રેડિયેશનની પ્રજનનક્ષમતા પર અસર પડે છે. આ ઉપરાંત માનવ શરીરની કોશિકાઓના ડિકેન્સ મિકેનિઝમને પણ નુકસાન પહોંચે છે.

સમસ્યાનો એક પક્ષ એ છે કે દુનિયાના અબજો લોકોના હાથમાં પહોંચી ચૂકેલા ૦.૨થી ૦.૬ વોલ્ટની તાકાતવાળા નાનકડા રેડિયો ટ્રાન્સમીટર એટલે કે સેલફોનના રેડિયો ફ્રીક્વન્સી ફિલ્ડ શરીરના ટિસ્યૂને અસર પહોંચાડે છે. આમ તો શરીરના એનર્જી કંટ્રોલ મિકેનિઝમ આરએફ એનર્જીના કારણે ઉત્પન્ન ગરમીને બહાર કાઢે છે, પરંતુ સંશોધન સાબિત કરે છે કે સેલફોનમાંથી મળતી ફાલતુ એનર્જી કેટલીયે બીમારીઓનું મૂળ છે, જેમ કે બ્રેઈન ટ્યૂમર, કેન્સર, આર્થ્રાઈટિસ, અલ્ઝાઈમર, હાર્ટ ડિસીઝ. રિસર્ચના જણાવ્યા મુજબ જે રીતે માઈક્રોવેવમાં બનાવેલા ભોજનમાં રહેલું પાણી તેનાં વિકિરણોના કારણે સુકાઈ જાય છે તે જ રીતે મોબાઈલ રેડિયેશન આપણા લોહીની ક્વોલિટી અને મગજની કોશિકાઓને પ્રભાવિત કરે છે, પરંતુ બીજી મોટી સમસ્યા એ છે કે તેના ટ્રાન્સમિશન ટાવર જે શહેરમાં લગભગ દરેક ગલી-મહોલ્લાનાં ઘરની છત પર ઊભી નીકળ્યાં હોય છે. તમે કોઈ પણ રીતે ખુદને મોબાઈલ ફોનથી દૂર રાખો, પરંતુ આ ટાવરમાંથી પેદા થતા રેડિયેશનથી કેવી રીતે બચી શકશો? તેમાંથી પણ રેડિયો ફ્રીક્વન્સીના રૂપમાં ઘાતક ઈલેક્ટ્રો મેગ્નેટિક રેડિયેશન નીકળે છે, જે બે-અઢી માઈલના વિસ્તાર સુધી ફેલાયેલા રહે છે.

જો આ રેડિયો ફ્રીક્વન્સી આટલી દૂર સુધી નહીં જાય તો નોટ રિચેબલનો સંદેશ સંભળાવનાર નેટવર્ક એટલે કે મોબાઈલ સર્વિસ પ્રોવાઈડર કંપનીની સેવાઓ કોણ લેશે? દેશમાં રહેલી લગભગ ડઝન જેટલી મોબાઈલ કંપનીઓમાં હરીફાઈનો મુદ્દો માત્ર નેટવર્કનો જ છે. આ જ મુદ્દો કંપનીઓને તાકાતવર બનાવે છે. તેના ટાવરની સંખ્યા અને તેની તાકાત એટલે કે ટ્રાન્સમિશનની ક્ષમતા એટલે કે રેડિયેશન વધે તે પણ નિતિ છે. સાયન્ટિફિક રીતે રેડિયેશનનો દર માપવામાં આવે તો આ ઘટનામાં ભારત અત્યારે ઈન્ટરનેશનલ કમિશન ઓન નોન ઓઈનાકિંગ રેડિયેશન પ્રોટેક્શન (આઈસીએનઆરઆઈપી)ની ગાઈડ લાઈન્સ માને છે. તે મુજબ મોબાઈલ ટાવર્સમાંથી ૯.૨ પ્રતિવર્ગ મીટરથી વધુ રેડિયેશન ન નીકળવાં જોઈએ.

જોકે રિપાર્ટમેન્ટ ઓફ ટેલિકોમ્યુનિકેશને આ રેડિયેશનમાં ૧૦ ટકાના ઘટાડાની સલાહ આપી છે, પરંતુ તેનું એ પણ માનવું છે કે માનવ સ્વાસ્થ્ય મુજબ રેડિયેશનની સેફ લિમિટ તેનાથી પણ હજાર ગણી ઓછી હોવી જોઈએ. મોબાઈલ રેડિયેશનની બાબતમાં ભારત ખાસ કરીને અમેરિકી નિષ્ણાતોની વાત માનવું આવ્યું છે, જ્યાં ટાવર્સને ૫૮૦થી ૧૦૦૦ માઈક્રો વોટ પ્રતિ વર્ગમીટરનાં વિકિરણ

ફેલાવવાની છૂટ હોય છે. યુરોપીય દેશોમાં લિમિટ સોથી હજાર ગણી ઓછી છે. શું આપણો દેશ પોતાના નાગરિકોના આરોગ્યની ચિંતા કરીને આ દેશોમાંથી કોઈ એકના અનુસરણની પહેલ કરી શકશે?

સંવેદનશીલતા મનુષ્યનું સાચું આભૂષણ છે

માનવશરીર એક મંદિર છે. શરીરને મંદિર કહેવાનો આશય એ છે કે તેની રચના કરીને પરમાત્મા સ્વયં ચેતનરૂપમાં પ્રગટ થયા છે. સત્ય એ છે કે જો આપણા શરીરમાં ઈશ્વરીય ચેતનાનો વાસ ન હોય તો આ શરીર અને જીવનું સંચાલન શક્ય નથી. શરીરને ક્રિયાશીલ બનાવવા કે બોલવા, જોવા, સાંભળવા અને ગંધ મહેસૂસ કરવાની શક્તિ આપણને પરમાત્મા પાસેથી જ પ્રાપ્ત થઈ છે. આ માટે આપણે પરમાત્મા પ્રત્યે કૃતજ્ઞ થવું જોઈએ, સાથે તેમણે બનાવેલી આ સૃષ્ટિને સદૈવ સુંદર અને સુરક્ષિત રાખવાનો સંકલ્પ લેવો જોઈએ. આ માનવજીવનનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. આમાં જ આપણું અને સમાજનું હિત છે. અનેક વાર કોઈ વ્યક્તિ પોતાને અપૂર્ણ માને છે. આવું એટલા માટે થાય છે કે એ સ્વયં માટે કંઈ જ જાણતા નથી. જીવ ત્યાં સુધી જતો નથી જ્યાં સુધી તેને આત્મજ્ઞાન ન મળે. આત્મતત્ત્વથી આપણે ક્યારે પરિચિત થઈશું અથવા તો આત્મજ્ઞાન ક્યારે મળશે? આ ત્યારે મળશે જ્યારે આપણને ખબર પડશે કે તેને કયા આધાર ઉપર મેળવી શકાશે. આનો આધાર સચ્ચિદાનંદનું સ્વરૂપ પરમાત્મા છે, જો આપણે આપણા જીવનની નૈયા પ્રભુના હવાલે કરી દઈએ તો અવશ્ય પ્રભુ તેને કિનારે લગાવી દેશે. આપણી આસ્થાના વિશ્વાસની શક્તિ આપણને મદદ કરવા માટે વિવશ કરે છે. આમ પણ જાણતાં-અજાણતાં પ્રભુ દરેક સમયે આપણને સહાય કરે છે. ઈશ્વરની કૃપા અને અનુગ્રહ વિના જીવન જીવવું દુષ્કર થઈ જાય છે. પ્રભુભક્તિ જ જીવન જીવવા માટે એકમાત્ર આધાર છે. આનાથી વિપરીત સંસાર અને માનવશરીર તો નશ્વર છે. આનાથી મોહ અને રાગ કરવાં એ દુઃખનું કારણ છે. રાગ અને મોહ તો શરીર આધારિત છે, જ્યાં સુધી આપણે શરીર અને જીવાત્માની અંદરના તત્ત્વને સારી રીતે નહીં જાણીએ ત્યાં સુધી આ મોહ અને રાગથી આપણે ગ્રસિત નહીં થઈએ. આ જ આપણા દુઃખનું કારણ છે. શાસ્ત્રોમાં કહેવાયું છે કે બ્રહ્મ સત્ય જગત મિથ્યા એટલે કે પરમાત્મના અતિરિક્ત બધા જ સંબંધ મિથ્યા છે. આપણા દરેક શ્વાસ અને જીવનની દરેક ક્ષણ પ્રભુ દ્વારા મળેલી છે. જો આપણે માનવશરીર મેળવીને તેનું મહત્ત્વ નહીં જાણી શકીએ તો જીવન વ્યર્થ ચાલ્યું જશે. સમય જતો રહેશે તો પછી પસ્તાવા સિવાય કંઈ જ નહીં રહે. પરમાત્માએ માનવશરીર આપીને આપણા ઉપર અસીમ કૃપા કરી છે. આ માટે આપણી જવાબદારી બને છે કે આપણે પરમાત્મા પ્રત્યે પોતાની કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરીએ. કૃતજ્ઞતાને મનુષ્યનું આભૂષણ કહેવામાં આવ્યું છે. આ એક એવું ઘરેણું છે કે જેને ધારણ કરીને પોતાનું ભલું થાય જ છે, પરંતુ સમાજને પણ પ્રેરણા મળે છે. અકૃતજ્ઞ વ્યક્તિ ન તો પરિવાર ઈચ્છે છે ન સમાજમાં તેનું આદર-સન્માન હોય છે. અનેક વાર અસંભવ લાગતું લક્ષ્ય પણ આપણે માત્ર કૃતજ્ઞતાના બળ ઉપર પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. જો સંસારમાં આપણા પ્રત્યે કોઈ વ્યક્તિ થોડી પણ

સહાનુભૂતિ પ્રદર્શિત કરે તો આપણે તેના પ્રત્યે ચાર ગણા ભાવથી કૃતજ્ઞતા બતાવવી જોઈએ. આનાથી આપણામાં પ્રેમ, સૌહાર્દ અને સહાનુભૂતિનો ભાવ વધે છે, સાથેસાથે અહંકાર, સ્વાર્થ, ભીરુતા અને હીનતાની ભાવના પણ સમાપ્ત થઈ જાય છે. સમાજમાં યશ તેને જ અમર થાય છે જે સૌના પ્રત્યે કૃતજ્ઞ અને સંવેદનશીલ હોય. જે કૃતજ્ઞ નથી એ ક્યારેય ધર્મમાર્ગનો અનુગામી નથી થઈ શકતો. આના અભાવમાં ઉપકાર અને અનાચાર જેવા દુર્ગુણ નિરંતર વધતા જ રહે છે.

ઈશ્વરશ્રદ્ધા આટલી અસરકારક કેમ?

વર્ષો પહેલાંની વાત છે. ઉરુળીકાંચનની ઈસ્પિતાલમાં એક જૂના જાણીતા લેખક અને પત્રકાર. તેમની સાથે તેમની સેવામાં તેમના એક મિત્ર હતા. એ પણ જાણીતા લેખક તેમ જ પત્રકાર. બંને મિત્રો સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામમાં પણ સક્રિય રહેલા. જે લેખક ઈસ્પિતાલમાં હતા તેમને ક્ષયરોગ અને દાકતરોએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે એમની જિંદગી બચાવવા માટે તેમની એક-બે પાંસળીઓ કાઢી નાખવી પડશે. આ દર્દી તો લેખક-પત્રકાર-જ્ઞાની એટલે આ શસ્ત્રક્રિયા માટે વિના સંકોચે એ તૈયાર થઈ ગયા. તેમની પડોશનો દર્દી એક ગામડિયો. એ પણ ગુજરાતનો જ, પણ જ્યારે દાકતરોએ કહ્યું કે તેને બચાવવા માટે પણ શસ્ત્રક્રિયા અનિવાર્ય છે ત્યારે એ ગામડાનો માણસ તો રડવા માંડ્યો! એ કહે કે મારે ઓપરેશન કરાવવું જ નથી! જીવવાનો હોઈશ તો જીવીશ અને મરવાનું માંડ્યું જ હશે તો મરી જઈશ! પેલા બંને લેખકમિત્રોએ તેનો ભય દૂર કરવા આશ્વાસન આપ્યું અને તેને સમજાવ્યું કે દાકતરો જે ઉપચાર બતાવી રહ્યા છે તે સંપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક છે અને તેમાં ડરવાનું કોઈ જ કારણ નથી. પેલા જાણીતા લેખક-પત્રકાર અને આ ગ્રામીણ માણસ બંનેનાં ઓપરેશન બીજા દિવસે સવારના ચોક્કસ સમયે નક્કી થયેલાં. લેખક તો પોતાની ઉપર થનારી ગંભીર શસ્ત્રક્રિયા માટે શારીરિક અને માનસિક રીતે તૈયાર થઈને બેઠેલા, પણ બીજો ગામડિયો તો કોણ જાણે કઈ રીતે લાગ શોધીને મોડી રાત્રે બારીમાંથી કૂદીને નાસી ગયો! બીજે દહાડે સવારે ઈસ્પિતાલના સત્તાવાળાઓને ખબર પડી. બધાંએ પેલા ગામડિયાની આ ‘બેવકૂફી’ પર ખેદ વ્યક્ત કર્યો અને તેની દયા ખાધી. ‘આનું નામ અજ્ઞાની માણસ! ઓપરેશનની બીક તો જુઓ, રાતોરાત નાસી ગયો! નક્કી બિચારો ક્યાંક અંતરિયાળ મૃત્યુ પામશે!’ પેલા લેખક પર શસ્ત્રક્રિયા થઈ. સફળ શસ્ત્રક્રિયા! પણ કોણ જાણે શું બન્યું તે થોડાક દહાડામાં જ એ જુવાન સંવેદનશીલ સર્જક મૃત્યુ પામ્યા! ‘ઓપરેશન સક્સેસફુલ બટ પેશન્ટ ડેડ!’ આજે પણ આવા સમાચારો ઈસ્પિતાલોમાંથી મળ્યા જ કરે છે. પેલા બીજા લેખકને એક દિલોજાન દોસ્ત ગુમાવ્યાનું ઊંડું દુઃખ થયું. એ તો સૌરાષ્ટ્રની પોતાની કર્મભૂમિમાં પાછા ફર્યા. દસેક વર્ષ પછી એક દિવસ આ લેખક

મહાશય સવારે મુંબઈના દાદર સ્ટેશને ઊતર્યા અને પોતાનો સામાન લઈને બહાર નીકળવાની તજવીજમાં હતા ત્યાં એમના ખભા ઉપર એક મજબૂત હાથનો પંજો પડ્યો, ‘કેમ છો સાહેબ!’ લેખકે ચમકીને પેલા ભાઈને જોયા. લાલ ટમેટાં જેવા ગાલ, માથે સાફો-ચહેરો જોઈને ઘડીક તો એ હેબતાઈ ગયા! અરે, ઉરુળીકાંચનની ઈસ્પિતાલમાંથી રાત માથે લઈને ભાગેલો દર્દી તે આ જ માણસ? એ બચી કઈ રીતે ગયો? કે પછી આ એ માણસનું ભૂત હશે? ભૂત તો કેવી રીતે હોઈ શકે? આ કોઈ બીજો ભળતો માણસ લાગે છે, પણ ખરેખર એમ જ હોય તો તે પોતાને ઓળખતો ક્યાંથી હોય! લેખકની જીભ પર શબ્દો અટવાતા હતા. તમે-તમે-તમે! પેલાએ કહ્યું, ‘શું સાહેબ તમેય તે! મને ઓળખ્યો નહીં કે શું! ઉરુળીકાંચનમાં તે દહાડે તમે મને ઓપરેશન કરાવવા કેટલો સમજાવ્યો હતો! પણ હું તો ભાગ્યો! પછી હું તો મારે ગામ ગયો અને નક્કી કર્યું કે હે ભગવાન, મને ખરેખર ક્ષયરોગ હોય તો એ રોગનોય ક્ષય થાજો! હું તો ગરીબ ગામડાનો માણસ છું! ત્યાં ગામમાં એક જૂના વૈદરાજ. વૈદની દવા કરી. ચોખ્ખાં દૂધ-માખણ ખાધાં અને એક વરસમાં તો તબિયત રાતી રાયણ જેવી થઈ ગઈ! અમારા ગામનો એક અમારો જણ અહીં મુંબઈ! અહીં એને પોતાનો તબેલો છે. ગીરની ભેંસ, મહેસાણાની ભેંસ! એ મને અહીં તેડી લાવ્યો. અત્યારે હુંય એક તબેલાનો માલિક છું. અહીં ઘરનું ઘર છે. ઘરવાળી છે અને ભગવાનની દયાથી બે બાળકો પણ છે! આ જ તો સાહેબ, તમે મારા મહેમાન બનો!’ લેખક એના મહેમાન તો બની ના શક્યા, પણ ઊંડા શોકમાં ઊતરી ગયા. ફરી ક્યારેક મળવાનું કહીને છૂટા પડ્યા, પણ પેલો પ્રશ્ન તેમના અંતરમાં ફરી સળવળી ઊઠ્યો. સાચો વૈજ્ઞાનિક ઈલાજ મિથ્યા અને એક અજ્ઞાનની આત્મશ્રદ્ધા, ઈશ્વરશ્રદ્ધા આટલી અસરકારક? ક્ષયરોગ જેવા રોગમાં દાક્તરી ઈલાજને બદલે વૈદનો ઈલાજ વધુ કારગત નીવડે એ બની જ કઈ રીતે શકે? આ જિંદગી ક્યા ભરોસા પર જીવવી? વિજ્ઞાનની અતિશ્રદ્ધા કે અંધશ્રદ્ધા પર કે ગૂઢ શ્રદ્ધાના અતિગૂઢ વિજ્ઞાન પર?

લાગણીના સંબંધોમાં ક્યારેય વળતરનો ખ્યાલ કરી જ ના શકાય

એક વર્ષોજૂના સંબંધીએ કહ્યું: ‘મારા પિતા ગુજરી ગયા ત્યારે હું દસ વર્ષનો હતો અને માતા ગુજરી ગઈ ત્યારે સોળ વર્ષનો. નાના ભાઈઓને ભણાવ્યા-ગણાવ્યા અને કામધંધે ચઢાવ્યા. બંને બહેનોને યોગ્ય ઘર અને વર શોધીને પરણાવી દીધી. અત્યારે સૌ પોતપોતાના માળામાં સુખી છે. મને માનની નજરે જુએ છે એ ખરું, પણ મેં જોયું છે કે તેઓ તેમની નાની-મોટી મૂંઝવણ મારી પાસે રજૂ કરે છે, પરંતુ મારે પણ કોઈ મૂંઝવણ હોઈ શકે છે એવો વિચાર જ એમને આવતો નહીં હોય? કોઈ કોઈ વાર મને એવું થાય છે કે મને આમાં શું મળ્યું? મારે શું બધાંને કંઈ ને કંઈ આપવાનું? મારે કોઈની પાસેથી કશું મેળવવાનું જ નહીં?’ સંબંધીએ આવું કહ્યું પણ પછી જાણે પોતાનો જ એ પ્રશ્ન તેમને અયોગ્ય લાગ્યો અને એ બોલ્યા: ‘આ તો કોઈક વાર આવું લાગે!

બાકી તો હુંય સમજું છું કે આમાં આવો હિસાબ ના લગાવાય.' કેટલાક આ વાત સમજે છે અને બીજા ઘણા આ વાત નથી સમજતા અને મનમાં ને મનમાં દુઃખ લગાડવા કરે છે. સગાં કે મિત્રોને કાંઈ ને કાંઈ આપવાની સ્થિતિમાં જે માણસ હોય તેણે આમાં કશું 'દુર્ભાગ્ય' જોવાની જરૂર નથી. આ લહાવો છે અને સગાંવહાલાંને આપી આપીને છેવટે પોતાને શું મળ્યું? એવો પ્રશ્ન જ અપ્રસ્તુત છે. લાગણીના તમામ સંબંધોમાં કદી મળતર અને વળતરનો ખ્યાલ કરી જ ના શકાય. કોઈ એક માણસ આપવાની સ્થિતિમાં છે, ઉદાર દિલથી સૌને આપે છે પણ પછી તરત જ તેને ગણાવ્યા કરે છે! ભાઈ, મેં તારા માટે આટલાટલું કર્યું. બહેન, મેં તારા માટે કેટકેટલું કર્યું. મિત્ર, મેં તમને કેટલું બધું આપ્યું. તમે જ્યારે આવું બધું ગણાવવા બેસી જાઓ છો ત્યારે તમે જેને આપ્યું તેને પણ ખરાબ લાગે છે. તમે તેને કાંઈક આપીને તેમનું માનભંગ કર્યાની લાગણી તેઓને થાય છે. તમે ઘણા બધા માટે ઘણું બધું કરીને તે બધું ગણાવવા બેસો છો ત્યારે સંભવતઃ તમે તમારી પોતાની પીઠ જ થાબડી રજા છો. તમારું હૃદય ખરેખર તો 'આભાર'નું જ ભૂખ્યું છે. તમને ઊંડે ઊંડે એમ થયા કરે છે કે બધા માટે કેટલું કેટલું કર્યું પણ કોઈના મોંમાં અંતઃકરણપૂર્વક મારો આભાર માનવાની જીભ જ નથી. ખરેખર, હું જે ભોગ આપી રજા છું તેની કોઈ કિંમત જ એમને નહીં હોય? તેઓ શું એમ માનતા હશે કે તેમની લેવાની 'જરૂર' હતી તેના કરતાં મારે આપવાની 'ગરજ' વધારે હતી? એ લોકો શું આમાં મારો કોઈ છૂપો સ્વાર્થ જોતા હશે? માણસ આવા પ્રશ્નો પોતાને જ પૂછે છે અને અંદર ને અંદર અકળાય છે. માણસ જો સ્વસ્થ બનીને આ બધાનો વિચાર કરે તો તેને સમજાયા વગર નહીં રહે કે આપણે જ્યારે પિતા, માતા, પુત્ર, પુત્રી કે મિત્ર માટે કંઈ કરીએ છીએ ત્યારે હકીકતમાં આપણે આપણી જ લાગણીનું ઋણ ચૂકવી રજા છીએ. આવાં ઋણ ચૂકવનારો માણસ જ્યારે એમ માનવા લાગે કે હું લાગણીનું ઋણ ચૂકવી નથી રજા પણ 'ધિરાણ' કરી રજા છું ત્યારે તરત તેને આભાર અને બદલાનું ગણિત સતાવવા માંડે છે. જિંદગીની મીઠાશ આવાં ઋણો ચૂકવવામાં છે. તેની મીઠાશની તોલે આવે એવું બીજું કશું જ નથી. લાગણીનાં આવાં વધુમાં વધુ ઋણ ચૂકવનારો માણસ સ્નેહનો શાહુકાર છે. તેણે માત્ર ધનનો વહેવાર કે ચીજવસ્તુનો વહેવાર કર્યો નથી હોતો. તેણે તો કંઈ પણ આપીને જાણે માણસ માણસ વચ્ચેની અતૂટ સગાઈને સાબિત કરી છે. એક સામાન્ય માણસ ગુજરી ગયો અને તેની સ્મશાનયાત્રામાં અને બેસણામાં એટલા બધા માણસો હાજર રજા કે તેના પ્રસિદ્ધ-શ્રીમંત પડોશીઓને અચંબો થયો. માણસ સામાન્ય સ્થિતિનો હતો. ધનથી ઝાઝું ઘસાઈ શકે તેમ નહોતો, પણ મનથી અને તનથી ખૂબ ઘસાતો હતો. કીર્તિબીર્તિ તો ઠીક છે, પણ એક સામાન્ય માણસ મરણોત્તર માનમાં પોતાની મોટાઈ આ રીતે પ્રગટ કરી જાય છે. અમેરિકાના પ્રથમ પ્રમુખ જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનના રાષ્ટ્રપ્રેમ અને પ્રજાભક્તિને કારણે લોકો તેમને 'રાજા' બનાવવા તલપાપડ થયા હતા, પણ વોશિંગ્ટને 'રાજા' બનવાની ના પાડી. તેણે કહ્યું કે હું તમારા સૌના હૃદયમાં છું તે ઓછું છે? લોકશાહીમાં વળી રાજા કેવો? પ્રજા એ જ રાજા! એણે એ બદલો લીધો હોત તો તેને માટે લાભને બદલે હાનિરૂપ બની જાત. મૃત્યુના બિંદાને પડેલા એક મહાત્માને ભક્તોએ પૂછ્યું: "લોકો તમને કઈ રીતે યાદ કરે તો ગમે?" મહાત્માએ કહ્યું: "કોઈ ખાસ યાદ તો શું કરે, પણ મારો ક્યાંય ઉલ્લેખ થાય અને સાંભળનાર એટલું કહે કે, 'એ માણસ માત્ર પોતાને જ માટે જીવ્યો નહોતો' તો એ પણ મારા માટે બસ છે!"

વિપુલ ઢેસાઈનો સંગ્રહ: જાગરણ

સાભાર : સદભાવના તંત્રી અને ગુજરાતનું ગૌરવ એવા સ્વ.શ્રી ભુપતભાઈ વડોદરિયા.

<http://suratiundhiyu.wordpress.com/>

<http://suratiundhiyu.wordpress.com/>